VENERABILIS INCEPTORIS
GUILLELMI DE OCKHAM

BREVIS SUMMA LIBRI PHYSICORUM

A TRANSCRIPTION OF
SAINT-OMER, BIBLIOTHÈQUE D'AGGLOMÉRATION, MS 317, 44RA-61VB

EDITED BY
STEVEN J. LIVESEY
BRENT PURKAPLE

Norman, Oklahoma
September 2018

INTRODUCTION

The following transcription contains the entire text of William of Ockham's *Brevis summa libri Physicorum*, as preserved in Saint-Omer, Bibliothèque d'Agglomération, MS 317, fol. 44ra-61vb.¹ The manuscript and this transcription are significant because they provide a further attestation to the reception of William of Ockham's *Brevis summa libri Physicorum*, beyond the witnesses contained in the critical edition of the *Brevis summa* completed by Stephen Brown in 1984.² At the time Stephen Brown produced this critical edition there were three known manuscripts: Uppsala, Universitetsbiblioteket Carolina Rediviva [UB], C 665; München, Bayerische Staatsbibliothek [BSB], clm 4379; and Göttingen, Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek [BU], Theol. 124. The transcription of MS 317 is intended as an aid to the scholar of Ockham's *Brevis summa*, to be used alongside Stephen Brown's critical edition.

Unless otherwise noted in the apparatus, it should be assumed that the main body of the text comes from MS 317. The only exceptions to this occur when MS 317 supplies an erroneous reading or one that hinders the intelligibility of the text. In such instances the editors relied on Stephen Brown's critical edition of the *Brevis summa* to supply the textual reading. For these occasional instances, the reading of MS 317 has been noted in the apparatus. A second exception is when MS 317 contains significant omissions when compared with the other manuscripts. In such situations the editors relied on Brown's critical edition to supply the textual reading, noting in the apparatus its omission from MS 317.

The citations in the apparatus for this transcription have been taken over from Brown's edition, with two modifications. First, all citations to Ockham's *Expositio in libros Physicorum Aristotelis* have been updated to their corresponding locations in volume IV and V of the *Opera Philosophica*,³ replacing references to Philotheus Boehner's anthology as well as the manuscript Oxford, Merton College 293.⁴ The editors would like to thank the Vatican Film Library in St. Louis, Missouri for a short-term Mellon Fellowship during the summer of 2018, which facilitated revision of the *Expositio* references. The second change in this transcription is that the "infra" and "supra" references from Brown's edition have been updated to their corresponding location in this particular transcription. The editors would like to thank Stephen Brown for his kind permission to reproduce his textual apparatus in this transcription.

We wish to express our thanks to the Bibliothèque d'Agglomération du pays de Saint-Omer, and especially Françoise Ducroquet, Directrice de la bibliothèque, and Rémy Cordonnier, Responsable du pôle Fonds Ancien et d'Etat, who provided access to both the manuscript itself and ancillary materials. The digital images of Saint-Bertin manuscripts were made possible by a generous grant by Biblissima, under the title "Saint Bertin, centre culturel du VIIe au XVIIIe siècle" (Directeur: Dominique Stutzmann). Research in Saint-Omer was supported by a research grant from the Commission franco-américaine under the Nord-Pas de Calais initiative, and with funds from the University of Oklahoma.

¹ The entire manuscript is available to view through the Bibliothèque virtuelle des manuscrits médiévaux (BVMM):

[http://bvmm.irht.cnrs.fr/consult/consult.php?mode=ecran&panier=false&reproductionId=18165&VUE_ID=1508039&carouselThere=false&nbVignettes=4x3&page=4&angle=0&zoom=petit&tailleReelle=.](http://bvmm.irht.cnrs.fr/consult/consult.php?mode=ecran&panier=false&reproductionId=18165&VUE_ID=1508039&carouselThere=false&nbVignettes=4x3&page=4&angle=0&zoom=petit&tailleReelle=)

² Stephen Brown, *Venerabilis inceptoris Guillelmi de Ockham Brevis summa libri Physicorum; Summula philosophiae naturalis; et Quaestiones in libros Physicorum Aristotelis*, St. Bonaventure, NY, 1984.

³ OPh IV - Vladimirus Richter and Gerhardus Leibold, *Expositio in Libros Physicorum Aristotelis*, St. Bonaventure, NY, 1985. OPh V - R. Wood, R. Green, G. Gál, J. Giermek, F. Kelley, G. Leibold and G. Etzkorn, *Expositio in Libros Physicorum Aristotelis*, St. Bonaventure, NY, 1985.

⁴ Philotheus Boehner, *Ockham: Philosophical Writings*, Edinburgh, 1957.

SIGLA CODICUM

A	—	Upsalae, Bibl. Universitatis, C 665
B	—	Monachii, Bibl. Status, CLM 4379
C	—	Gotingae, Bibl. Universitatis, Theol. 124
D	—	Sancti Audomari, Bibl. Civitatis, 317

ABBREVIATIONES

<i>add.</i>	—	addit	<i>hom.</i>	—	homoeoteleuton
<i>al.</i>	—	alium	<i>man.</i>	—	manu
<i>corr.</i>	—	correctus	<i>mg.</i>	—	margo
<i>del.</i>	—	delevit	<i>orig.</i>	—	originalis
<i>ed.</i>	—	editio	<i>p.</i>	—	pagina
<i>f.</i>	—	folium	<i>redupl.</i>	—	reduplicatus
<i>inv.</i>	—	inverso	<i>trp.</i>	—	transponit, invertit
<i>lin.</i>	—	linea			

[PROLOGUS AUCTORIS¹

CAP. 1. PRAEMITTENDA IN GENERALI]

5 In scientia naturali sunt aliqua necessaria praemittenda.
Et primo in generali ubi notandum quod scientia dupliciter
accipitur, scilicet communiter, et sic quilibet tractatus
Philosophi vocatur una scientia. Alio modo, magis proprie,
sicut accipitur a Philosopho VI *Ethicorum*², ubi Philosophus
10 distinguit inter habitus intellectuales, et sic scientia est una
qualitas existens in anima subiective. Et haec sit prima
conclusio, quae probatur sic: oppositae denominationes non
verificantur de aliquo successive sine motu ad formam et
sine motu ad ubi. Sed nulla facta mutatione circa aliquid
15 extrinsecum ab anima, aliquis de non sciente potest fieri
sciens, et experientia patet. Quod non sufficit motus ad
locum vel ad ubi; igitur acquiritur vel deperditur aliqua
forma.

20 Secunda conclusio sequens est ista: quod proprie
loquendo de causa, ista scientia non habet causam
materiam et formalem sicut communiter dicitur, sed tantum

¹PROL. AUCT., CAP. 1. - Circa generalia praemittenda ad expositionem
librorum Aristotelis cf. Guillelmus de Ockham, *Expositionis in libros
artis logicae prooemium* (ed. E. A. Moody, *Opera Philosophica* II, St.
Bonaventure, N.Y. 1978, 3-7); *Expositio in librum Praedicamentorum
Aristot.* (ed. G. Gál, *Opera Philosophica* II, St. Bonaventure, N.Y. 1978,
135-137); *Expositio super libros Elenchorum* (ed. F. del Punta, *Opera
Philosophica* III, St. Bonaventure, N.Y. 1979, 3-4); *Expositio
Physicorum*, prooemium (ed. V. Richter et G. Leibold, *Opera
Philosophica* IV, St. Bonaventure, N.Y. 1985, pp. 3-10). Ockham, in
prooemiis suorum commentariorum ad opera Aristotelis sequitur vestigia
Boethii (cf. ex. gr. *In Categorias Aristotelis*, PL 64, 160s.). ²Aristot.,
Ethica Nicom., VI, c. 3, (1139b 14-36).

finalem et efficientem. Et probatur sic: illud quod non habet proprie materiam et formam non habet proprie causam materialem et formalem. Sed nullum accidens habet proprie materiam et formam, ut patet V *Metaphysicae*³. Igitur cum ista scientia sit quoddam accidens, sicut probat prima conclusio, sequitur quod non habet causam materialem nec formalem et quod non habeat quattuor causas pro obiecto, et quod non habeat proprie causas intrinsecas. 25

Tertia conclusio est quod accipiendo scientiam pro isto toto tractatu: haec non est una scientia, licet large accipiendo possit dici unus tractatus, sicut dicimus quod hic est unus exercitus et unus conventus. Et probatur sic: plura accidentia alterius rationis non faciunt per se unum, VII *Metaphysicae*⁴; sed in isto tractatu sunt multae conclusiones vel scientiae alterius rationis; igitur etc. Minor probatur quia scientia pertinens ad librum *Physicorum* et ad metaphysicam est alterius rationis; sed in isto libro *Physicorum* continentur aliqua quae pertinent ad metaphysicam, sicut dicit Philosophus in littera; igitur etc. 30 35 40

Quarta conclusio est haec, quod sicut haec non est per se una scientia, ita non habet per se unum subiectum sed plura subiecta habet, licet inter illa unum sit principalius alio praedicatione vel perfectione sicut dicunt philosophi et reverendi doctores⁵. Haec conclusio probatur sic: idem est subiectum scientiae et conclusionis scitae; sed sunt plures conclusiones scitae in haec scientia distinctae quoad subiectum et praedicatum; igitur in isto tractatu sunt infinita subiecta. 45

50

³Aristot., *Metaph.*, VIII, c. 4, t. 12 (1044b 8-10). ⁴Aristot., *Metaph.*, VII, c. 13, t. 49 (1039a 3-8). ⁵Cf. Ockham, *Scriptum in I Sent.*, prol., q. 9 (ed. Gál et S. Brown, *Opera Theologica* I, St. Bonaventure, N.Y. 1967, 256s.): «Et ista forte est causa quare aliqui (ut Avicenna, *Metaph.*, I, c. 2 - ed. Venetiis 1508, f. 70vb) posuerunt quod ens est subiectum metaphysicae, et alii (ut Averroes, *In Aristot. Metaph.*, IV, t. 1 - ed. Iuntina, Venetiis 1552; VIII, f. 30vb) quod Deus: quia inter omnia subiecta Deus est primum primitate perfectionis, et ens est primum primitate praedicationis». Consimili modo, secundum Ockham, concordantur fere omnes opiniones theologorum de subiecto theologiae: cf. *Scriptum in I Sent.*, prol., q. 9 (OTh I, 271ss.).

[CAP. 2. PRAEMITTENDA IN SPECIALI]¹

Secundo praemittenda sunt quaedam specialia, ubi
 notandum est quod ista scientia, sicut quaelibet alia, est de
 5 universalibus et de incomplexis, et non de rebus. Quod
 probatur sic: si esset de rebus, aut esset de rebus
 universalibus aut de rebus particularibus. Non de rebus
 universalibus, quia nulla talis est, ut probatur VII
*Metaphysicae*². Nec de singularibus, sicut probatur VII
 10 *Metaphysicae*³, et alia frequenter; igitur est de intentionibus.

Tamen contra, potest argui dupliciter. Primo sic:
 scientia realis est de rebus; sed aliqua scientia est realis, sicut
 ista; igitur etc.

Secundo sic: scientia est illorum quae non possunt aliter
 15 se habere; igitur de talibus non est scientia.

Ad primum dicendum quod scientiam esse realem
 potest esse tripliciter: vel quod ista scientia sit res, et sic
 omnis scientia est realis, quia, sicut probat prima conclusio,
 est una qualitas subiective existens in anima. Secundo, quod
 20 res in ista subicitur et praedicatur, et sic nulla scientia est
 realis, distinguendo rem contra signum rei. Tertio modo, quia
 pro rebus fit suppositio, saltem in maiori in ista scientia, et
 sic aliqua scientia est realis sicut logica et metaphysica; patet
 in istis propositionibus ‘omne generabile et corruptibile est
 25 compositum ex materia et forma,’ quia verificatur pro rebus;
 ‘species praedicatur de multis,’ quae verificatur solum pro
 intentione.

Et si inveniatur a Philosopho vel doctoribus⁴ quod
 scientia sit de rebus, debet dici quod accipiunt significatum

¹CAP. 2. - Circa specialia praemittenda ad expositionem *Physicorum* Aristotelis cf. Ockham, prooemium (OPh IV, pp. 11-14). ²Aristot., *Metaph.*, VII, c. 13, t. 44 (1038b 7-9). ³Aristot., *Metaph.*, VII, c. 15, t. 53 (1039b 20 - 1040a 10) et *Anal. Poster.*, I, cc. 4-5 (73b 26 - 74a 13). Cf. Ockham, *Scriptum in I Sent.*, d. 2, q. 4 (ed. S. Brown et G. Gál, *Opera Theologica* II, St. Bonaventure, N.Y. 1970, 103s.). ⁴Cf. auctoritates Aristotelis citatae supra, n. 3 et Gualterus Burlaeus, *Quaestiones in librum Perihermenias*, q. 3 (ed. S. Brown, *Franciscan Studies*, XXXIV [1974], 238-260), ubi quaerit utrum enuntiatio componatur ex vocibus vel ex rebus vel ex conceptibus; videsis etiam Ockham, *Expositio in librum Perihermenias Aristot.*, prooem., § 8 (ed. A. Gambatese et S. Brown, *Opera Philosophica* II, St. Bonaventure, N.Y. 1978, 362s.) et *Scriptum in I Sent.*, d. 2, q. 4 (OTh II, 134-138).

pro signo secundum istum modum communem, conformando
se aliis illos modo loquendi aliorum. 30

Sed contra istud iterum arguitur sic: quod de isto potest
esse scientia de quo potest aliquid concludi; sed de rebus
potest aliquid concludi; igitur etc. Dicendum est ad illud, per
tertium modum aequivocationis, quod si termini stent
personaliter, minor est falsa. Si simpliciter, est vera. Et tunc
non est contra praedicta quod de aliis terminis potest
concludi aliquid pro re extra. 35

Ad secundum dicendum quod ‘necessarium’ dicitur
dupliciter: uno modo, quod non potest non esse, et ista
necessitas ad scientiam non pertinet, quia sic nihil esset
necessarium nisi solus Deus. Alio modo dicitur
‘necessarium’ quod non potest esse falsum, licet possit non
esse; et sic aliqua propositio dicitur necessaria sicut ista quae
est scita; nec Deus potest facere eam falsam. 40 45

Secundo videndum est de distinctione istius scientiae ad
aliam. Primo notandum quod sicut haberi potest ex II
*Physicorum*⁵, distinctio scientiarum tantum potest esse tribus
modis, scilicet per subiectum et praedicatum et per totam
compositionem; et quodlibet istorum sufficit ad
distinctionem scientiarum. Non obstante quod stent pro
eodem, sicut dicit ibidem Philosophus, sed potest esse alia
propositio; nec taliter abstrahere est mendacium. 50

Et per hoc debet responderi ad argumenta ibi⁶ facta,
quorum praedicationes, ‘scientiae sunt eadem quarum
subiecto est eadem etc.’; patet igitur quod possunt distingui
per praedicata. Secundum argumentum ‘cuius est considerare
subiectum eius quam accidentia est considerare,’ praedicata
connotativa, quae conceditur; sed non oportet quod
consideret omnia praedicabilia de illo, et ista possunt
distingui. Unde per illud quod dicitur communiter, quod ista
scientia considerat de motu, mathematica de abstractis, non
debet intelligi quod ex parte rei sint aliquae res abstractae a
motu de quibus tantum considerat mathematicus et non
naturalis, vel quod abstrahat aliquid a supposito vel ab 60 65

⁵Aristot., *Physica*, II, c. 2, tt. 18-19 (193b 33 - 194a 1); cf. ibidem (OPh IV, p. 259). ⁶Aristot., *Physica*, II, c. 2, tt. 16-19 (193b 23 - 194a 1); cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, ibidem (OPh IV, pp. 256-266).

indivíduo et non a natura, sicut dicunt hic expositores⁷, quia sic omnis scientia abstrahit. Sed ideo dicitur considerare de abstractis a motu et ista scientia non, quia non concludit passiones in quibus consignificatur motus, sicut ista ‘omnis res naturalis est mobilis vel motu ad ubi vel motu ad formam.’ Exemplum primi: ‘omnis res naturalis est simplex vel composita’. Licet enim subiecta in utraque propositione pro eodem supponant, tamen prima pertinet ad naturalem philosophum, secunda ad mathematicum.

75 Tertio notandum quod haec scientia est speculativa.

[PROLOGUS TRACTATUS]¹

Quoniam quidem etc². Incipit tractatus in quo Philosophus primo principaliter intendit istam conclusionem, quod in ista scientia debemus incipere a causis universalibus, quia debemus incipere a nobis notioribus; sed universalia sunt nobis huiusmodi; igitur etc.

Notandum est hic quod licet universalia sint primo cognita in scientia de qua cognitione loquitur hic, non tamen evidenter. Quod hic innuit Commentator³, secundum omnes: aliqua res primo intelligitur realiter; sed quaelibet res est singularis, VII *Metaphysicae*⁴; igitur. Per istam distinctionem debet responderi ad auctoritates sonantes oppositum. Aliter potest dici quod licet apud Philosophum singulare sit prius notum, tunc primo dicitur de universalibus quae sunt magis nota communitati cui principaliter tradidit scientiam, quia nullum singulare est notum communitati, sed universale, licet per diversa singularia.

Contra ista arguitur sic: et primo contra minorem, quia Philosophus facit hic causam universalem pro causa quae

6 a nobis] *add. sed corr.* D

⁷Cf. Thomas Aquinas, *Expositio in libros Physicorum Aristot.*, II, lectio 3, nn. 4-6 (ed. Leonina II, 65s.) et Aegidius Romanus, *In Physicam Aristot.*, II, lectio 3, tt. 18-19; «Unde abstrahit...» (ed. Venetiis 1502, f. 31v).

¹PROL. TRACT. - Cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, I, tt. 1-5 et 47-48 (OPh IV, pp. 15-39 et pp. 126-128). ²Aristot., *Physica*, I, c. 1, t. 1 (184a 10ss.).

³Averroes, *In Physicam Aristot.*, I, tt. 3-4 (ed. Iuntina, IV, f. 4vb). ⁴Aristot., *Metaph.*, VII, c. 13, tt. 44-50 (1038b 1 - 1039a 23).

potest in plures effectus uti, ut sol et huiusmodi, vel pro re universali; quia certum est quod in non causa rerum. Non primo modo, quia illa res est singularis quae minus est nota secundum eum. Igitur secundo modo, quod est propositum. Igitur etc.

25

Secundo, contra distinctionem sic: ibi ponitur exemplum de philosophis: quod ipsi carent cognitione scientifica; igitur de tali non loquitur hic.

Tertio sic: aliquid singulare est posterius communi. Igitur non est prius.

30

Quarto sic: 'singulare cognoscitur scientifice, igitur evidenter'; et sic distinctio nulla. Confirmatur, quia si unum sequitur, igitur eodem addito utrobique, adhuc sequitur 'igitur sicut universale prius cognoscitur scientifice igitur primo cognoscitur evidenter'.

35

Quinto sic: aliquid cognoscitur scientifice, quamvis non omnes causae eius extrinsecae, cognoscantur; ut patet. Sed in cognitione de qua loquitur hic requiritur cognitio omnium causarum; igitur non loquitur hic de cognitione scientifica.

Sexto, quod contradicit sibi, quia dicit definitum esse notius sua definitione; sed illud est minus commune; igitur etc.

40

Ad primum dicendum quod pro opinione Philosophi hic et alibi⁵ quod hic non loquitur de universalibus ex intentione sed conformando in modo loquendi aliis antiquis dicentibus ista esse res. Et intelligit significatum pro signo, sicut dicit 'scientiam esse de rebus', id est de signis rerum, 'definitionem et definitum esse idem', id est significare idem, et huiusmodi. Et ita dicit hic causas esse universales,' id est quaedam universalia significant plures causas. Et si dicatur quod tunc aequivocat, dicendum quod non est inconveniens hic, sicut dicit Commentator.

45

50

Ad secundum dicendum quod saepe ponit exempla sed ut non ita sint sed etc.

Ad tertium conceditur conclusio sed pro alio et alio.

55

Ad quartum dicendum quod ista divisio est subordinata ubi unum potest praedicari de alio non disparato. Ad confirmationem: negatur consequentia nisi illud additum sit pure categorema.

⁵³ sed] *om.* ut sentiant D

60 Ad quintum potest dici quod discursus non est
universalis. Et dico quod cognitio scientifica potest accipi vel
pro una magna quoad omnia praedicabilia de aliquo vel pro
notitia alicuius propositionis necessariae. Ad cognitionem
65 primo modo dictam solum requiritur cognitio omnium
causarum.

 Ad sextum dicitur quod licet definitum, sicut hoc
nomen 'homo', prius sciatur de re quae definitur, cum tamen
stat quod prius de aliquo alio sed non de illo definito.

[LIBER I¹CAP. 1. OPINIO PARMENIDIS ET MELISSI CIRCA
PRINCIPIA RERUM NATURALIUM]

5

Necesse est...². /D fol. 44VB/ Philosophus in isto tractatu vult tractare et determinare de rebus naturalibus, id est, de signis rerum; et sic semper loquitur Philosophus de principiis rerum naturalium, sicut in isto primo libro in quo recitat quattuor opiniones aliorum philosophorum, et improbat eas, et prima³ est ista, scilicet quod est tantum unum principium et immobile. 10

Rationes pro ista opinione sunt duae. Prima est haec: quod est factum habet principium et finem, igitur e converso quod non est factum non habet principium nec finem. Sed 15
ens non est factum, quia non ex ente, quia tunc esset antequam esset; nec ex non-ente, quod concedunt omnes; igitur ens non habet principium nec finem. Et omne tale, cum sit infinitum, est immobile, quia totum occupat; igitur a primo etc. 20

Secunda ratio est haec: omne ens est unum, quia ens et unum convertuntur; igitur quod non est unum non est ens. Sed si infinita essent, aliquid praeter unum esset; igitur non sunt infinita etc.

6 Necesse est] *om.* D

¹Id est, secundum expositionem Petri Ioannis Olivi, *Quaestiones in II Sent.*, q. 28 (ed. B. Jansen, Bibliotheca Franciscana Scholastica Medii Aevi, IV, 483ss.) et Ockham, *Expositio Physicorum*, I, tt. 3-4 (OPh IV, pp. 28-30) et *Expositio in librum Praedicamentorum Aristot.*, c. 10, § 4 (OPh II, 222s.). De modo quo istae propositiones 'scientia est de rebus' et 'definitio et definitum sunt idem' secundum mentem Guillelmi debeant intelligi videsis *Scriptum in I Sent.*, d. 2, q. 4 (OTh II, 134-138) et *Summa logicae* I, c. 26 (ed. Ph. Boehner, G. Gál et S. Brown, *Opera Philosophica* I, St. Bonaventure, N.Y. 1974, 87s.).¹LIB. 1, CAP. 1. - Cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, I, tt. 6-31 (OPh IV, p. 40-104).²Aristot., *Physica* I, c. 2, t. 6 (184b 15ss.).³Scilicet opinio Parmenidis et Melissi, ut notatur apud Ockham, *Expositio Physicorum*, I, t. 6 (OPh IV, p. 40): «Et si sit unum principium tantum omnium, aut illud est immobile, sicut posuerunt Parmenides et Melissus...». Primam rationem, scilicet Melissi, exponit Ockham, ibidem, t. 23 (OPh IV, pp. 74-75) et eam improbat, ibidem, t. 24 (OPh IV, p. 77); secundum, id est rationem Parmenidis, exponit t. 25 (OPh IV, p. 78) et improbat t. 31 (OPh IV, pp. 102-103).

25 Notandum quod Philosophus respondens ad istas
rationes ostendit quod peccant tam in materia quam in forma.
Unde in primo argumento, quando arguitur ‘quod est factum’
etc., est fallacia consequentis. Secundo, quando arguitur ‘est
infinitem, igitur immobile’ est fallacia aequivocationis, quia
30 licet, non possunt moveri motu recto, possunt tamen moveri
motu circulari vel motu alterationis.

Secundum argumentum peccat penes fallaciam figurae
dictionis, quia in prima propositione quando dicitur ‘omne
ens est unum’ li unum stat confuse tantum propter signum
35 universale mediate praecedens; in /D fol. 45^R/ secunda,
quando dicitur igitur ‘quod non est unum non est ens’ li
unum stat determinate, ut si argueretur sic: ‘omnis homo est
animal, igitur quod non illud animal non est homo.’

Ex ista responsione patet quod insufficienter respondet
40 ad considerationes reduplicantes illius et huiusmodi, quia
sicut patet hic per Philosophum, si argumentum non
concludit, peccat in materia vel in forma. Si in materia,
neganda est aliqua propositio sine distinctione. Si in forma,
debet assignari aliqua certa fallacia. Et illud argumentum fiat
45 contra taliter respondentes.

Sed quia contra istam opinionem non potest responderi
per scientiam naturalem, quia per Philosophum⁴ artifex non
debet arguere contra negantem sua principia, - sed ista opinio
negat motum et experientiam quae sunt principia in scientia
50 naturali -, ideo arguit et disputat contra eam per
metaphysicam, et hoc dupliciter. Primo arguit sic: illud quod
dicitur de substantia, qualitate et quantitate dicitur
multipliciter. Sed, ens dicitur secundum eos de omnibus istis,
igitur ens dicitur de multis, et per consequens non est tantum
55 unum ens.

Ubi est primo notandum quod non vult quod ens dicatur
aequivoce quia dicitur de multis, quia dici de multis ita bene

50 disputat] diffinit D 52 dicitur¹] sequitur D 57 quia¹... multis¹]
redupl. D

⁴Aristot., *Physica*, I, t. 12 (185a 17-20). Cf. Ockham, *Expositio
Physicorum*, I, tt. 8-11 (OPh IV, pp. 42-44).

convenit univocis sicut aequivocis, de qua aequivocatione alias⁵ patebit.

Hic tamen est sciendum quod non est aliquod univocum
 stricte loquendo nisi in specie specialissima, VII
Physicorum.⁶ Large loquendo dico quod ens dicitur univoce
 de omnibus rebus et de passionibus et de differentiis, posito
 quod erunt sicut imaginantur. Non tamen dicitur univoce
 stricte loquendo de omnibus praedicabilibus. Unde
 Porphyrius⁷ 'si quis omnia entia' vocet aequivoce in quid
 nuncupabit et non univoce.

Secundo notandum quod Philosophus non vult
 improbare illud universale 'omne ens est unum', cum sit
 propositio vera, et quaelibet singularis vera; sed vult
 improbare illud, quod omnia sunt unum, quia quaelibet
 singularis est falsa, quia nec ista nec ista sunt unum ideo etc.

Similiter non vult negare istam 'tantum unum est',
 accepta exclusiva proprie, quia tunc propositio est vera, cum
 utrumque exponens sit verum, quia unum est et nihil aliud ab
 uno est; sed negat eam, accepta exclusiva improprie - sicut
 ipsi acceperunt -, quia tunc excludit omnem pluritatem, ut sit
 sensus: 'tantum unum est, igitur unum est et plura non sunt'.

Tertio notandum est quod ista consequentia est bona
 'substantia est, qualitas est, quantitas est, igitur plura sunt',
 non tamen tenet per illud medium 'quantitas est distincta res
 a substantia et qualitate'⁸; 'homo est, album est, igitur plura
 sunt', non obstante quod idem sint homo et album. Sed
 consequentia valet per illud medium, quod ista nomina
 'substantia', 'quantitas', 'qualitas' non sunt nomina

62 Physicorum] Metaphysicae D 72 quia] quod D 75 nihil] *idem corr.*
 D

⁵Cf. infra, lib VII, c. 5; quaestionem utrum ens sit univocum Deo et
 creaturae per longum et latum pertractat Ockham in *Scripto in I Sent.*, d.
 2, q. 9 (OTh II, 292-336). Cf. etiam Ockham, *Expositio in librum*
Porphyrii De praedicabilibus (OPh II, 42ss.). ⁶Aristot., *Physica*, VII,

c. 4, t. 26 (248a 10 - 249b 26). ⁷Porphyrius, *Isagoge*, cap. 'De specie'
 (ed. A. Busse, *Commentaria in Aristot. Graeca*, IV, 1, Berlin 1887, p. 6,
 lin. 9-10; L. Minio-Paluello, *Aristoteles Latinus*, I, 6-7, p. 12, lin. 2.

⁸Ockham in variis suis operibus frequenter probat quantitatem non esse
 rem distinctam a substantia et a qualitate. Cf. *Expositio in librum*
Praedicamentorum Aristotelis, cap. 10 (OPh II, 203-30). Videsis p. 205,
 notam 1. Praeter opera ibi citata cf. *Expositio Physicorum*, I, t. 15 (OPh
 IV, pp. 55-60).

synonyma; quia per eos in aliqua scientia ubi sunt plura synonyma aliquid significatur vel consignificatur per unum quod non significatur vel consignificatur per reliquum; igitur sequitur quod multa sunt, non obstante quod eadem res sit
 90 quae significatur per quantitatem, qualitatem et substantiam.

Et probatur primo de generatione: differentia est inter generationem et augmentationem et alterationem, quia in illis duabus est exitus de potentia ad actum; et in istis non, quia aut loquitur tunc de potentia ad formam vel ad ubi. Si
 95 negatur primum, sequitur propositum, scilicet quantitas potest adquiri sine nova re, non e converso, ut probat in littera, quia secundum eum hoc differt ab alteratione. Ratio est talis: aliquid potest augeri sine hoc quod moveatur localiter; sed hoc non est possibile de augmentatione forma.
 100 Et ideo tales propositiones Philosophi et Commentatoris quae videntur dicere quantitatem esse distinctam rem a substantia debent exponi sicut quando dicit quod 'substantia habet quantitatem', 'quantitas est in substantia' et multa huiusmodi, quae debent distingui penes secundum modum
 105 amphiboliae, quia istae acceptae de vi sermonis sunt falsae et contra mentem Aristotelis. Si vero accipiantur large et improprie verae sunt, ut sit sensus istae 'substantia habet quantitatem', id est, 'substantia est quanta'. Similiter 'quantitas est in substantia' aequivalet eidem. Et tunc
 110 accipitur 'habere' et 'esse in' pro 'praedicari'. Et haec est ratio quare Philosophus specialiter distinguit ista nomina, quia valde aequivoce accipiuntur in diversis locis.

Unde: non est imaginandum quod quantitas sit accidens distinctum a substantia et qualitate realiter inhaerens, sed
 115 ideo dicitur accidens quia connotat aliquid extrinsecum vel quod est contingenter verificabile.

Secundo probatur eadem conclusio sic: illud quod vere definitur dividitur in plura quae vere sunt. Sed aliquid vere definitur secundum eos, igitur aliquid definitur in plura quae
 120 sunt vere entia, igitur plura sunt. Maior probatur, quia genus et differentia quae cadunt in definitione vel sunt substantiae vel accidentia; si substantiae tunc habet propositum. Et quod non sunt accidentia probatur: non enim sunt accidentia, quia in definitione talium cadit subiectum; sed definitum, ut

86 plura] nomina non- *add. mg. D* 91 Et probatur] exempla *D* 96 in] *add. mg. D* 123 accidentia²] inseparabilia *add. mg. D*

species, non cadit in definitione definientium, ut generis et
differentiae, sed magis e converso; igitur non sunt accidentia
inseparabilia. Quia quod dicitur de definitione, dicitur et de
definito. Si igitur definitio erit accidens, et definitum proprie
erit accidens,- quod habetur pro inconvenienti. Igitur sequitur
quod partes definitionis sunt substantiae ut patet per
praedicta. 125

/D fol. 45^v/ Notandum est hic primo quod ex ista littera⁹
possunt accipi auctoritates ad probandum quod genus et
species et differentia, et ista universalia, non solum sunt
intentiones animae sed verae substantiae. 135

Primo: nihil est de essentia substantiae nisi substantia;
genus est de essentia substantiae, ut dicit hic igitur etc.

Item: illud quod vere definitur est substantia composita:
habet enim pro inconvenienti quod accidens definiatur; sed
sola species quae est quoddam universale definitur; igitur
species est substantia. 140

Item, genus et differentia competunt homini sicut
definito. Aut igitur sicut partes essentiales eius, et habetur
propositum; aut sicut accidentia, et hoc improbatur a
Philosopho et aliis diversis. 145

Item, Commentator huius partis definitionis praecedit
definitum; sed intentiones in anima non praecedunt rem
extra; igitur etc.

Item, genus est pars definitionis definiti vel speciei; sed
nulla intentio est pars alterius, quia est simplex; igitur etc. 150

Sed istis non obstantibus dicendum est quod universalia
non sunt res extra animam. Quod probatur per Philosophum,
VII *Metaphysicae*¹⁰, ubi loquitur de ista materia ex
intentione, et arguit sic: nulla res extra animam est communis
multis; quodlibet universale est communis multis; igitur
nullum universale est res extra animam. 155

Secundo sic: universale praedicatur de aliquo,
substantia non; igitur universale non est substantia.

Tamen pro solutione istorum notandum quod
Philosopho in multis locis accipit signum pro significato, et e 160

137 substantiae] ut dicit hic *add. mg. D*

⁹Huiusmodi instantias earumque solutiones vide apud Ockham, *Expositio
Physicorum*, I, tt. 28-30 (OPh IV, p. 89-95). ¹⁰Aristot., *Metaph.*, VII,
c. 13, t. 44 (1038b 7-8).

converso; et sic debent proprie penes secundum modum
aequivocationis vel amphiboliae.

Ad primum dicendum quod tales propositiones sunt
falsae: ‘superius est de essentia inferioris’, ‘genus est de
165 essentia speciei’ et huiusmodi, de virtute sermonis. Sed per
tales propositiones intelliguntur istae: ‘genus praedicatur
essentialiter de specie’, ut ‘homo est animal’. Unde patet
quod ista minor est falsa.

Ad aliud dico quod ‘aliquid definiri’ est dupliciter: vel
170 sicut illud cuius partes explicantur per partes definitionis, et
sic sola substantia extra animam definitur. Alio modo sicut
illud convertibiliter et praedicatur de definitione. Et sic dico
quod universale definitur, et accidens, non pro se sed pro suo
significato. Et hoc non negat Philosophus.

Ad tertium dico quod ‘competere’ est dupliciter: vel
175 realiter, et sic albedo inest homini et sic genus et differentia
non competunt speciei vel secundum praedicationem, et sic
competunt ista definito essentialiter, id est praedicatur de eo
essentialiter.

Ad aliud dicitur quod ‘praecedere’ est dupliciter: vel
180 realiter, et sic non praecedit; vel secundum consequentiam, et
sic intentio in anima potest praecedere.

Ad aliud dicitur quod ‘pars’ dupliciter accipitur:
proprie, pro isto quod facit per se unum cum alio, et sic
185 genus et differentia non sunt partes alio modo accipitur large
et improprie, quia cum alio et non per se recipit
praedicationem alicuius, sicut istae superficies dicitur pars
conventus. Et sic conceditur quod est pars, quia nec genus
per se, nec differentia, faciunt definitionem sed simul.

Item, notandum quattuor principaliter circa rationem
190 quod ‘accidens sensibile’ potest dupliciter accipi, scilicet
large, et tunc vocatur contingenter universale, ut te sedere, et
sic non loquitur hic Philosophus. Alio modo proprie, et tunc
dicitur accidens sensibile, quia suum abstractum supponit pro
195 alio a concreto, quod tamen non potest realiter separari a
subiecto, sicut albedo ab albo, quia accidens non potest
migrare a subiecto in subiectum. Et per oppositum tunc
dicitur accidens insensibile, non quia de facto posset
separari, sed quia de facto potest esse idem subiecto quia si

nasus sit primo simus et postea non, per solum motum. Et 200
 ideo dicitur inseparabile quia suum abstractum non supponit
 pro alia re, ex quo simum et simitas sunt nomina synonyma.
 Quod autem Philosophus ponit exemplum de accidente
 separabili, per sedere et huiusmodi, dicendum est quod hoc 205
 dicit gratia exempli.

[CAP. 2. ALIAE OPINIONES CIRCA PRINCIPIA RERUM
 NATURALIUM]¹

Secundo de principiis istis tractat secundum opiniones
 antiquorum² qui concesserunt motum. Tamen contra quattuor
 opininantes quorum quilibet posuit unum principium 5
 immobile, quia postea patebit quod sunt plura principia. Sed
 arguit contra eos qui posuerunt infinita principia, et hoc per
 tres rationes, quarum prima est ista: illud principiatum est
 ignotum cuius principia sunt ignota; sed si principia essent
 infinita, forent ignota, igitur etc. 10

Notandum est hic primo quod quando sunt infinitae
 partes vel continua infinita in aliquo toto quae sunt alterius
 rationis, sicut posuerunt isti quia dixerunt quod in omni
 substantia sunt infinitae partes aeris, et e converso, et sic de
 aliis, tunc oportet cognoscere omnes partes ad hoc quod 15
 cognoscatur totum. Si autem sunt infinita eiusdem rationis in
 toto, sicut isti ponunt in omni continuo, non oportet; et ideo
 rationes quas ponit Philosophus sufficiunt contra eos contra
 quos arguit, et non simpliciter.

Secundo notandum quod non ideo Commentator³ dicit 20
 partes esse in toto in potentia quia non sunt in actu extra
 animam, quod quaelibet pars continui vere est actualiter
 existens, sicut punctus, aliquid actualiter componi ex eo quod

201 quia] quin D 204 separabili] inseparabili D 23 sicut...eo] sicut
 punctus ~~aliquod~~ actualiter dicitur idem componi ex eo, corr. al. manu. D
 sicut...300 actu] om. B

¹CAP. 2. - De diversis opinionibus antiquorum, et in specie de illis quas
 tenent Anaxagoras, Democritus, Anaximandros et Empedocles, tractat
 Ockham in *Expositione Physicorum*, I, tt. 32-41 (OPh IV, pp. 104-118).

²Aristot., *Physica*, I, c. 4, tt. 32-41 (187a 12-188a 18). ³Averroes, *In*
Aristot. Physicam, I, t. 36 (ed. Iuntina, IV, f. 12rb).

25 non est actu; sed ideo /D fol. 46^R/ dicuntur esse in potentia,
quia non sunt actualiter separatae a toto.

Secunda ratio est ista: totum sequitur partes secundum
quantitatem; sed aliquod totum est partibile; igitur et partes.

30 Notandum est hic primo quod ista ratio concludit de
partibus quantitativis habentibus certum ordinem inter se,
cuiusmodi partes posuerunt antiqui⁴, et non de partibus
eiusdem proportionis, cuiusmodi partes ponimus infinitas in
omni continuo, quia inter tales partes non est ordo, cum non
sit dare primum nec ultimum. Nec huic obstat quod dicit
35 Aristoteles: hic quod est dare carnem minimam cum hic dicat
totum recitando. Dicit enim parum post quod non est dare
minimam magnitudinem quin habeat partes minores toto,
licet sit talis quali non potest minor existere per se.

40 Tertia ratio est quod non sunt ponenda plura sine
necessitate; sed quod ipsi salvant per infinita possumus nos
salvare per finita; igitur etc.

Notandum quod infinita principia cum aliis negaverunt
omnem generationem. Quorum ratio fuit ista: si aliquid
generaretur, aut igitur generaretur ex ente vel ex non-ente.
Non primum, quia tunc non est generatio sed magis
45 segregatio vel congregatio. Non secundum, quia omnes
concedunt, quod ex nihilo nihil fit.

Et sciendum quod contra istam conclusionem non
arguit, cum non sit arguendum contra negantem principia
sua. Sed tantum respondet rationi, et est solutio talis: quod
50 non est concedendum quod generatio est ex aliquo composito
ex materia et forma. Sed debet concedi quod est ext ente in
potentia, ut ex materia, quia sicut dicit Commentator⁵
materia est medium inter ens et non-ens, id est nec est
compositum ex materia et forma, nec est nihil. Cum quo
55 tamen stat quod materia est vere existens in actu, licet in actu
non separetur a composito. Et sic debent glossari auctoritates
quae sonant in contrarium.

⁵⁰ generatio] simpliciter ex nihilo, quia est ex materia quae est aliquid in
rerum natura. Nec debet concedi quod est ex ente tali quale ipsi dicunt,
scilicet, *om. D* ⁵¹ in ... 328 potentia] vel potentia *corr. supr. lin. D*

⁴Scilicet Anaxagoras et Democritus; cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, I,
tt. 35-36 (OPh IV pp. 108-112). ⁵Averroes, *In Aristot. Physicam*, I, t.
70 (ed. Iuntina, IV, f. 20ra).

[CAP. 3. OPINIO ARISTOTELIS CIRCA PRINCIPIA RERUM
NATURALIUM]¹

Post praedicta determinat de principiis secundum opinionem propriam, scilicet in toto primo et secundo. Et tria facit: primo ostendit qualia sint principia, quia contraria sic: omne quod fit, vel corrumpitur, fit ex contrario suo per se, sicut exemplificat; sed omne quod fit fit ex suis principiis; igitur principia sunt contraria; etc.

5

Notandum est hic primo, secundum Commentatorem², quod hic loquitur large de generatione, ubi scilicet nulla res nova producitur sed nova denominatio, et non solum de generatione proprie dicta. Et est sciendum quod loquitur large de contrarietate, quae scilicet intentionum non possibile verificari simul de eodem, et non solum stricte quae solum est rerum.

10

15

Secundo notandum quod contraria sic fiunt ex alterutris, quod illud quod denominatur ab aliquo non simul sed successive denominatur a reliquo. Quia idem potest esse album et musicum, ideo ista non sunt per se contraria sed non fiunt ex alterutris, quia unum contrariorum non denominatur a reliquo.

20

Tertio notandum quod contraria istius conclusionis, scilicet quod principia non sunt contraria, ponit Philosophus³ post ex intentione sic: substantiae nihil est contrarium; principia sunt substantiae; igitur non sunt contraria. Et ideo Philosophus in littera respondet ad istam multitudinem et innuit istam distinctionem, quod principia dicuntur dupliciter penes primum modum aequivocationis, quia quaedam sunt principia ex quibus componitur res et manent in re, et sic non vult probare principia esse contraria, nec debet sic concedi esse contraria, quia ista non sunt nisi materia et forma. Aliter dicuntur principia, quia sunt termini transsumptivi, et debet sic concedi principia esse contraria, ut probatur hic, et tria esse principia. Et sub isto sensu dicit Philosophus multas

25

30

26 Philosophus] auctoritates add. sed del. D

¹CAP. 3. - Cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, I, tt. 41-83 (OPh IV, pp. 118-209). ²Averroes, *In Aristot. Physicam*, I, t. 41 (ed. Iuntina, IV, f. 13vb). Cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, I, tt. 41-42 (OPh IV, pp. 118-120) et tt. 45-46 (OPh IV, pp. 123-125). ³Aristot., *Physica*, I, c. 6, t. 52 (189a 27-32).

35 propositiones quae sunt falsae sub alio sensu, et e converso.
Tamen ad istam rationem quod ‘substantiae nihil est
contrarium’ dicit Commentator⁴, cum una forma contrarietur
alteri. Unde nota quod Alexander in *Praedicamentis*⁵
intelligit Philosophum, Aristotelem: quod substantiae
40 compositae nihil est contrarium pro eo quod est materia
communis, non de simplici substantia. Sed qualiter
substantiae aliquid sit contrarium dictum est in
*Praedicamentis*⁶.

Secundo ostendit quot sunt principia, quia tria, et hoc
45 probat dupliciter: primo sic: principia sunt contraria; sed
unum contrariorum non recipit reliquum; igitur praeter ista
duo oportet dare tertium.

Unde notandum est quod non sunt tria principia
transmutationis nec hoc vult probare, quia propositio est
50 falsa, quacumque habita suppositione, ut patet; et etiam
universalis est falsa, cum quaelibet eius singularis est falsa;
/D fol. 46^v/ similiter tot sunt principia quot sunt principiata,
sed principiata non sunt plura quam tria, igitur etc. Sed vult
probare istam: quod cuiuslibet transmutationis sunt tria
55 principia, quae vera est, cum quaelibet eius singularis sit
vera. Nec ex hoc sequitur quod sunt tria principia cuiuslibet
transmutationis, sicut non sequitur ‘omnis homo est animal,
igitur omne animal est homo vel animal est omnis homo’,
sed est fallacia figurae dictionis, quia in prima propositione
60 ly animal stat confuse tantum, et in secunda determinate.
Unde vult quod tria sint principia prima primitate
praedicationae solum.

Sed contra illud arguitur sic⁷: Philosophus loquitur hic
de principiis rerum; sed praedicabilia non sunt principia
65 rerum; igitur etc.

Item, Philosophus est huius realis igitur debent
propositiones hic verificari pro rebus.

Ad primum dicendum quod ex quo philosophus loquitur
hic scientificè, oportet loqui de universalibus de quibus
70 tantum est scientia. Ad primum dicendum quod maior est

57 sicut] aliud D 61 primitate] praecedentia D 69 oportet] valet D

⁴Averroes, *In Aristot. Physicam*, I, t. 52 (ed. Iuntina, IV, f. 16ra). ⁵Cf.
Averroes, ibidem. ⁶Cf. Ockham, *Expositio in librum*

Praedicamentorum Aristot., c. 9, § 9 (Oph II, 193-196). ⁷Cf. supra, pp.
3-4, lin. 4-31.

falsa; sed loquitur de signis rerum istorum principiorum de quibus praedicatur esse secundum rei non pro se sed pro re.

Ad secundum dicendum quod multae propositiones in scientia reali verificantur pro intentionibus, licet non omnes; cuius potest esse duplex causa: Prima potest esse brevis loquendi. Secunda potest esse ex quo logica est scientia communis potest verificari in omni scientia. Unde breviter vult dicere quod ista tria praedicta verificantur de omnibus principiis rerum vel praedicantur. 75

Secunda ratio est ista: pro omni transmutatione habenda sufficit unum subiectum et duo contraria, et plura non debent poni sine necessitate commune; igitur etc. 80

Notandum quod non vult negare quod aliquando idem subiectum sine omni distinctione ex parte sua transferatur ad diversa paria contrariorum, quia hoc videmus frequenter. Sed vult quod pro una transmutatione habenda sufficiunt ista tria, et si sint alia duo contraria erit alia transmutatio. 85

Secundo ostendit quae sunt ista tria principia, quia materia, forma et privatio, et hoc declarat per exempla. Sed tamen, ut dicit, materia et privatio sunt unum numero et differunt ratione. 90

Notandum quod ista propositio non est vera de virtute sermonis. Sed vult quod istis terminis quando stant personaliter praedicatur ‘unum numero’ vel ‘esse idem realiter’, et quando stant simpliciter praedicatur de eis ‘esse distincta definitione exprimente quid nominis eorum’. Sed est ad notandum quod valde aequivoce accipitur privatio hic et alibi⁸. In isto passu quando accipitur pro materia carente forma, et sic dicit quod ista sunt idem numero, modo praeexposito; quando accipitur privatio pro forma non-existente, et sic dicit Philosophus quod privatio est simpliciter non-ens⁹. Et si dicatur quod Philosophus tunc aequivocaret; dicendum quod hoc non est inconveniens, sicut dicit Commentator¹⁰ in isto primo libro de Aristotele. 95 100

Secundo sciendum quod ‘materia’, ‘forma’, et ‘privatio’, ‘generatio’ et ‘corruptio’ dupliciter accipiuntur, 105

93 sermonis] scilicet quod materia et privatio sunt unum numero *om.* D

⁸Cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, I, tt. 60-61, 64 et 79 (OPh IV, pp. 153-158, 166-167 et 194-197). ⁹Aristot., *Physica*, I, c. 9, t. 79 (192a 3-6). ¹⁰Averroes, *In Aristot. Physicam*, I, t. 60 (ed. Iuntina, IV, ff. 17vb-18ra).

scilicet large et proprie. Primo modo dico quod materia est una res realiter distincta a forma faciens per se unum cum ea, et similiter forma. Propter primum dicimus quod in artificialibus non est materia distincta a forma, nec e converso, sicut patebit in secundo libro¹¹. Propter secundum dicimus cum Philosopho, VII *Metaphysicae*¹² quod in artificialibus non est materia, nec forma quae sit altera, quae scilicet faciat per se unum cum ea. Alio modo accipiuntur ista large, ut illud dicatur materia propter cuius transmutationes aliqua propositio est nunc primo vera quae prius fuit falsa, vel forma dicatur, large ad posterius verificabile. Et sic concedimus quod figura et huiusmodi potest esse forma in artificialibus. Et sic conformiter dicendum est de generatione proprie dicta et de corruptione ubi acquiritur aliqua res absoluta vel deperditur. Et isto modo dicit hic Aristoteles quod materia est ingenerabilis et incorruptibilis.

Haec conclusio scilicet de materia large accepta, sic probatur: nihil corrumpitur nisi compositum de genere substantiae, vel magis large, aliqua qualitas. Sed tunc est generatio large loquendo quando propter motum localem aliqua propositio modo est vera quae prius fuit falsa, vel e converso.

Et sic dicit hic quod privatio, appetitus, vel augmentatio et diminutio in certa potentia sunt accidentia, id est quia non praedicantur primo modo dicendi per se materia ‘corrumpitur’ et ‘generatur’; non quia aliqua res deperditur vel acquiritur sed propter motum localem vel praedicatur, sicut etiam dicimus generari ista artificialia et huiusmodi. Et haec regula generalis /D fol. 47^R/ quando est generatio proprie dicta et quando non, quia tunc non est proprie dicta quando denominatio opposita potest competere alicui propter solum motum localem, saltem possibilem.

Tertio sciendum quod privatio non concurrit ad generationem tamquam aliquid distinctum realiter a parte rei, sed concurrit tamquam pars definitiva transmutationis quae

¹⁰⁷ large] secundus modus *add. supr. lin. D* | proprie] primus modus *add. supr. lin. D* | Primo modo] scilicet proprie *add. supr. lin. D*
¹²⁴ scilicet] *corr. mg. D*

¹¹Infra, p. 21, lin. 17-21; p. 22, lin. 60-63; p. 24, lin. 12-18. ¹²Aristot., *Metaph.*, VII, c. 12, t. 43 (1037b 28 - 1038a 35).

tamen supponit pro eadem pro qua supponit materia, connotando formam non existentem. Et propter talem connotationem multa verificantur de materia, ut ‘esse principium per se’ et huiusmodi, quae non verificantur de privatione. Si enim privatio esset tale ens in materia, sequeretur quod in materia essent infinitae perfectiones sicut sunt isti infinitae privationes. 145

Quia dicit Philosophus: quod ‘materia habet privationem’ vel ‘in materia est potentia’, et huius modi et si large loquitur de ‘habere’ et ‘esse in’, sicut superius¹³ dicitur. Et sic debet intelligi illud Philosophi quando dicit quod materia non appetit formam: per se enim materia informate non appetit, sed per privationem, id est materia privata, appetit. Et certum est quod eadem materia quandoque appetit formam, quandoque caret ea. 150 155

Quarto notandum est propter auctoritatem Philosophi¹⁴ quod non ideo dicitur materia in ‘pura potentia’ quia non sit aliquid existens in rerum natura, sed quia non habet aliquam formam substantialem inseparabilem ab ea, ideo est in potentia ad omnes formas. Sed si sit sermo de materia pura, non est imaginandum quod sit alia res in omnibus transmutationibus, quia sicut Philosophus¹⁵ dicit, non est sicut ‘hic ad demonstrandum’ sed est ut dicit ‘aliquod praedicabile eadem re’ de omnibus transmutationibus. 160 165

Ultimo sciendum quod forma dicitur aequivoce de formis penes primum modum aut secundum aequivocationis, sed materia non dicitur aequivoce nisi penes secundum modum tantum. Et haec est differentia quam dat Philosophus inter materiam et formam; etc. 170

154 non] omnino D 155 sed per] nisi sed D

¹³Supra, p. 11, lin. 108-110.

¹⁴Cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, I, t.

82 (Oph IV, pp. 205-207).

¹⁵Cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, I, tt.

69-70 (Oph IV, pp. 175-179).

[LIBER II]¹

Eorum autem quae sunt alia quidem sunt a natura etc². In isto secundo libro determinatur tam de omnibus
 5 intrinsecis, cuiusmodi sunt materia et forma, quam extrinsecis, cuiusmodi sunt efficiens et finis.

[CAP. 1. QUID EST NATURA?]

10

Primo tamen ponit divisionem ad videndum quid sit natura, quae talis est: « Eorum quae sunt quaedam sunt a natura, quaedam ab arte». Naturalia sunt quae habent in se principium motus et quietis; artificialia vero non habent.

15

Unde notandum est primo quod ista non est divisio rerum, quia eadem res quae est omnino naturalis est artificialis, sicut eadem res est homo et pater. Quod probatur sic: omne habens naturam est vere res naturale; sed omnis res artificialis vere habet naturam, materiam et formam de
 20 quibus solum dicitur natura secundum Philosophum; igitur etc. Sed ista est divisio praedicabilium. Unde Philosophus vult dicere quod alia est definitio quid nominis artificialis et naturalis, licet pro eodem supponant quando stant personaliter. Et ideo debet concedi artificiale est naturale,
 25 terminis stantibus personaliter; nec Philosophus sic negat eam.

Secundo notandum quod in generatione artificialium non est productio alicuius rei novae distinctae; sed propter motum localem est ibi nova denominatio quae vocatur
 30 generatio, large loquendo. Et huius causa est quia plura non debent poni sine necessitate; sed oppositam denominationem possumus salvare in artificialibus posito solo motu locali, quia omnia artificialia fiunt, ut dicit Commentator³, vel per congregationem vel segregationem.

35

Item, si esset aliqua res distincta producta de novo, ista esset quantitas vel relatio. Sed neutra istarum potest dici res

19 naturam] *del.* D 24 concedi] dici *add. sed corr.* D

¹ LIB. II, CAP. 1 - Cf. *Ockham, Expositio Physicorum*, II, tt. 1-15 (Oph IV, pp. 213-256). ² Aristot., *Physica*, II, c. 1, t. 1 (192b 8ss).

³ Averroes, *In Aristot. Physicam*, II, t. 3 (ed. Iuntina, IV, f. 23vb); cf. *Ockham, Expositio Physicorum*, II, t. 3 (Oph IV, pp. 217-218).

distincta ab absolutis, ut patebit; igitur etc. Ideo non vult Aristoteles quod haec propositio sit vera de vi sermonis ‘domus generatur vel fit’, quia certum est quod ista res quae est domus sunt ligna et lapides quae prius fuerunt. Sed tantum haec propositio est vera ‘domus fit domus’ ‘domus generatur domus’, ita quod domus ponitur a parte praedicati. Et ratio est quia licet prius fuerit, domus tamen domus fuit prius generatus. 40

Ex istis patet quod Philosophus, conformando se aliis in loquendo, concedit aliqua quae non sunt vera et secundum eum, ut ‘domum fieri vel generari’; et e converso ista negat, ut ‘artificiale non est naturale’, quae tamen est vera apud eum, ut patet. Nec curat hoc Philosophus facere, quia credit dare scientiam exercitatis in logica, quae scire debent distinguere inter tales propositiones. 45 50

Tertio notandum quod descriptio naturae est ista: Natura est principium motus et quietis eius etc.

Ubi primo notandum quod prima particula non solum loquitur hic de principio activo sed etiam passivo, /D fol. 47^v/ et ideo licet caelum non possit moveri a se, secundum Philosophum, tamen vere est naturale, sicut dicit Commentator hic⁴. 55

Pro secunda particula scilicet ‘eius in quo est’ notandum quod accipitur large. Unde non debet concedi de virtute sermonis quod in caelo est natura sed quod caelum est natura, quia proprie loquendo natura tantum est in composito ex materia et forma. Et ideo solum tale habet proprie naturam, sicut dicit hic Philosophus. 60

Pro ultima particula est notandum quod ista particula ‘primo et per se’ et illa ‘non secundum accidens’ sic se habent quia quod una est quasi expositio alterius. Et ideo de utraque idem est iudicium. Istam particulam addit ad differentiam quorundam artificialium, quia ut dicit primo, natura tantum dicitur de substantia licet igitur ars, ut medicina, sit motus principium, non tamen est substantia natura quod cum sit accidens. 65 70

53 eius] in quo est primo et per se et non secundum accidens om. D
55 principio...passivo] privatio actio sed etiam passio D

⁴ Averroes, *In Aristot. Physicam*, II, t. 3 (ed. Iuntina, IV, f. 23vb); cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, II, t. 3 (OPh IV, pp. 230-231)

Quarto est notandum quod non vult hic probare naturam
 esse materiam vel formam esse naturam, vel
 75 quantumcumque aliam propositionem per se notam vel
 supponendam a philosopho naturali; quia, sicut probat in
 littera, hoc accipere est ridiculum ut caecum iudicare de
 coloribus. Et ideo rationes quas ponit ad hoc non sunt
 demonstrationes sed persuasiones tantum. Nec sunt
 80 allegandae de mente Aristotelis, quamvis aliqua sint natura
 vera. Et idem est iudicium de alia conclusione ut probatur et
 declaratur quod natura agit propter finem, cum sit
 supponenda a naturali, sicut dicit Commentator⁵, quia ista
 propositio probari non potest. Et si arguitur contra
 85 conclusionem istam per illud quod dicit Philosophus⁶ in
 capitulo ‘De casu et fortuna’, quod quaedam agunt propter
 aliud et quaedam non, igitur non omnia agunt propter finem,
 dicendum quod non vult negare quin omnia agunt propter
 finem sed vult dicere quod quidam agunt propter finem
 90 distinctum, ut quando aliquis vadit ad forum ut reportet
 pecuniam, et quidam propter finem qui non est distinctus, ut
 homo non intendit confricare barbam et ibi non est alius
 finis.

Hoc etiam intelligendum est quod ‘per se notum’ potest,
 95 accipi dupliciter, scilicet cui nullus intellectus bene
 dispositus potest contradicere, ut ‘omne totum est magis sua
 parte’; et sic istae propositiones non sunt per se notae. Aliter
 large, scilicet pro eo quod non potest fieri evidens per
 propositiones notiores sed tantum per experientiam, et sic
 100 istae propositiones dicuntur per se notae.

[CAP. 2. DE QUATTUOR CAUSIS]¹

Per facta autem quadam digressionem de distinctione
 causarum, de qua dictum est in prologo², intendit
 5 determinare de istis quattuor causis, dicens quod: ‘Causa

⁵ Averroes, *In Aristot. Physicam*, II, t. 6 (ed. Iuntina, IV, f. 24rb); cf. Ockham *Expositio Physicorum*, II, c. 1, t. 6 (OPh IV, pp. 240-241).

⁶ Cf. infra, p. 31, lin. 18-25 et Aristot., *Physica*, II, c. 8, t. 77 (199a 3-8).

¹ CAP. 2. - Cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, II, tt. 27-30 (OPh IV, pp. 278-285). ² Supra, p. 1, lin. 19 - p. 2, lin. 29.

materialis est ex qua fit res', ut dicit alibi³, 'materia est solum transmutationis' vel 'est aliquid per ficiens unum cum forma'.

Similiter, forma dicitur 'quod facit per se unum cum materia' et 'forma est quod complet', id est, cuius signum complet. 10

Notandum quod definitio est duplex: stricte dicta, illa quae componitur ex genere et differentia proprie, et talis, ut ostensum est, VII *Metaphysicae*⁴, non competit nisi compositis est materia et forma. Sed large loquendo de 15 definitione, quaelibet descriptio vocatur definitio, et isto modo secundo definitur materia et forma, quia neutrum est compositum ex materia et forma. Quando aliquid definitur primo modo, tunc non habet nisi unam definitionem; sed si secundo modo potest habere plures definitiones. Et haec est 20 causa quare materia et forma diversimode definiuntur vel describuntur.

[CAP. 3. DE CONDICIONIBUS CAUSARUM]¹

Secundo ponit Philosophus quattuor condiciones de causa. Prima² est quod eiusdem rei possunt esse plures causae, ut efficiens et materia, sed non eodem modo. 5

Ubi notandum quod non vult negare quin in eodem genere possint esse plures causae extrinsecae et eiusdem rei, quia hoc non solum patet ad sensum de multis trahentibus navem et de multis aliis causis efficientibus, sed etiam hoc dicit Philosophus, quod ad finem possunt esse plures causae. 10 Et idem quod dicit non eodem modo debet referri ad exemplum, quia ponit quod materia et finis non sunt causae eodem modo, et verum est.

⁴ plures] effectus *del.* D ⁵ eodem] eorundem D

³ Comparentur commenta Averrois, *In Aristot. Physicam*, I, t. 70, II, t. 30 et II, t. 65 (ed. Iuntina, IV, ff. 20ra, 29ra, 54va). ⁴ Aristot., *Metaph.*, VII, c. 12, t. 43 (1037b 28 - 1038a 35).

¹ CAP. 3. - Cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, II, t. 30 (OPh IV, pp. 286-290) et t. 70 (OPh IV, pp. 351-354). ² Aristot., *Physica*, II, c. 3, t. 30 (195a 3-8); cf. Averroes, *In Aristot. Physicam*, II, t. 30 (ed. Iuntina, IV, f. 29ra).

15 Secundo notandum quod illud Commentatoris³ ‘causa
semper perfectior est causato’ verum est ut communiter de
causa extrinseca, et sic intelligit eam Commentator solum.
Sed de causa intrinseca est universaliter falsum. Quamvis
enim materia et forma sint universaliter causa compositi,
cum quidquid perfectionis est in eis est in composito. Ex quo
20 compositum utrumque concludit.

 Secunda distinctio quam ponit Philosophus⁴ de causis
vel de causa est quod causae possunt sibi invicem esse
causae. Sed non est intelligendum quod ista tenet in causis
intrinsecis, sed tenet quandoque in causis extrinsecis, licet
25 non semper. Et hoc sufficit Philosopho.

 Tertia condicio⁵: est quod eadem causa potest esse
causa contrariorum. Et notandum quod ad hoc ponendum
non oportet ponere in ista causa distinctionem rationum vel
respectuum vel huiusmodi, sicut dicunt moderni, quia si sit
30 distinctio in principiatis oportet quod sit distinctio in
principiis. Haec enim propositio est simpliciter falsa, et
quaecumque consimiles. Et ratio est quia numquam propter
distinctionem unius rei requiritur necessario distinctio
alterius rei, nec e converso. Nec etiam ad unitatem unius rei
35 sequitur necessario unitas alterius rei.

 Quarta condicio⁶ est quod tres causae, scilicet forma,
vel finis et efficiens quandocumque sunt eiusdem speciei, et
non solum /D fol. 48^r/ hoc, sed forma et finis possunt esse
idem numero; et ponit exempla.

40 Ubi notandum quod non est intentio sua, quamvis
aliqui⁷ dicant sic, quod materia et efficiens numquam sunt
idem numero et per consequens idem non posset movere se,

20 concludit] includit non est dicendum quod illae causae sint perfectiores
composito; igitur etc. *om.* D 41 et] forma *del.* D

³ Cf. Averroes, *In Aristot. Physicam*, VIII, t. 46 (ed. Iuntina, IV, f. 176v).

⁴ Aristot., *Physica*, II, c. 3, t. 30 (195a 9-11); cf. Averroes, *In Aristot. Physicam*, I, t. 70 (ed. Iuntina, IV, f. 20ra). Cf. etiam Ockham, *Scriptum in I Sent.*, prol., q. 5 (OTh I, 161s., 164s.), ubi citat et reprobat opinionem Richardi de Conington.

⁵ Aristot. *Physica*, II, c. 3, t. 30 (195a 11-14).

⁶ Aristot., *Physica*, II, c. 7, t. 70 (198a 24-26); cf. Averroes, *In Aristot. Physicam*, II, t. 70 (ed. Iuntina, IV, f. 35rb).

⁷ Aegidius Romanus, *In Physicam Aristot.*, II, lectio 12, t. 70: «Veniunt autem tres...» (ed. cit. f. 44va).

quo alias⁸ dicetur, quia de isto non facit Philosophus mentionem, et ceterae auctoritate necessariae parum valent. Igitur etc.

45

[CAP. 4. DE QUIBUSDAM DIVISIONIBUS CAUSARUM]¹

Tertio ponit Philosophus de causa quattuor condiciones, quarum prima est quod quaedam est causa prior et quaedam posterior, id est quaedam universalis et quaedam particularis.

5

Et notandum quod non vult dicere quod ex parte rei sit aliqua causa universalis, sicut loquitur hic de universali, sed accipit hic actum exercitum pro actu signato, ut sit sensus: Polycletus est causa prior et singularis, quia significat tantum unum, et homo albus est causa posterior et universalis, quia significat multa.

10

Secunda est quod quaedam est causa per se, ut statuam faciens, quaedam per accidens, ut Polycletus vel albus vel homo.

Et notandum quod vult dicere quod Polycletus facit statuam per accidens, et statuam faciens facit statuam per se, vel e converso, si ita sit quod idem sit Polycletus et statuam faciens. Quod potest probari per syllogismum expository: quia non contradictoria de eodem, illud quod praedicatur de uno stante personaliter praedicatur necessario de alio. Similiter dicendum est de albo et aedificatore, si idem sit albus et aedificator, et de aliis consimilibus. Sed Philosophus vult dicere quod 'aedificator aedificat' vel 'faciens statuam facit statuam' et huiusmodi. Et haec propositio 'albus facit statuam' est per accidens et huiusmodi; et ideo dicuntur per accidens, et aliter non, quia aliquid connotatur per subiectum quod non connotatur per praedicatum, quod non accidit in

15

20

25

¹⁸ expository] hic statuam faciens facit statuam per se; hic statuam faciens est Polycletus; igitur Polycletus per se facit statuam, - et e converso potest argui de per accidens *om.* D ²² Philosophus] non loquitur hic de rebus sed de propositionibus, et ideo *om.* D

⁸ Cf. infra, p. 114-115, lin. 125-135; Ockham, *Expositio Physicorum*, II, t. 4 (Oph IV, pp. 237-238) et tt. 70-71 (Oph IV, pp. 352-354).

¹ CAP. 4. - Cf. infra, p. 75-76, lin. 18-34; Ockham, *Expositio Physicorum*, II, tt. 32-39 (Oph IV, pp. 295-308).

prima propositione. Nec sequitur ‘per se albus facit statuam,
 30 igitur haec est per se: albus facit statuam’, quia in prima ly
 per se stat categorematiche, in secunda stat syncategorematiche,
 et patet in exemplo.

Ad cuius evidentiam est sciendum quod ‘per se’
 quattuor modis accipitur. Primus modus et secundus patent in
 primo *Posteriorum*². Tertius quando nihil importatur per
 35 subiectum de quo non potest dici praedicatum. Et sic dicit
 Philosophus³ istam esse per se ‘homo ambulat’ et istam non
 ‘albus ambulat’. Quartus modus est quando nihil importatur
 per subiectum quod non importatur per praedicatum; et dicit
 Philosophus⁴ hic istam esse per se ‘aedificator aedificat’ et
 40 istam per accidens ‘homo aedificat’. Ex quo patet manifeste
 quod aequivoce loquitur Philosophus hic et ibi.

Et si dicatur: per Philosophum, quinto⁵ huius, quod non
 considerat de propositionibus, dicendum quod licet habeat
 dicere quae propositio est per se et quae per accidens, non
 45 tamen habet principaliter determinare de contentis sub
 propositione secundum accidens nisi gratia exempli, sicut est
 in proposito.

Tertia divisio quod de aliquo termino videtur ‘esse
 causa’ ista determinatione ‘esse actu’ de aliquo etc. ista
 50 determinatione ‘esse in potentia’. Exemplum primi:
 ‘aedificator’ dicitur tantum causa domus quando actu

47 proposito] Unde nota quod haec proposito ‘Polycletus per accidens
 facit statuam’ est distinguenda secundum compositionem et divisionem,
 sicut quaelibet alia propositio modalis. Unde uno modo potest accipi in
 sensu compositionis, et tunc est sensus: ‘«Polycletus facit statuam» est
 propositio per accidens’. Et tunc ly Polycletus stat materialiter; et est vera.
 Si autem sumitur in sensu divisionis et tunc est sensus: Polycletus
 accidentaliter facit statuam, ita quod ly accidentaliter determinat actionem
 Polycleti esse accidentalem et non necessariam, et determinat
 propositionem per accidens, tunc haec est vera ‘Polycletus per accidens
 facit statuam’; similiter ista ‘statuam faciens per accidens facit statuam’,
 quia non facit illam necessario *om.* D 49 causa] causarum D

² Aristot., *Anal. Poster.*, I, c. 4, tt. 30-31 (73a 34 - 73b 4). ³ Aristot.,
Physica, V, c. 1, t. 1 (224a 21-23). ⁴ Aristot., *Physica*, II, c. 3, t. 33
 (195a 32 - b 3). Cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, II, t. 33 (OPh IV, pp.
 297-300). ⁵ Aristot., *Physica*, V, c. 1, t. 1 (224a 21-23); cf. etiam infra,
 p. 76, lin. 35-38, 43-47 et Ockham, *Expositio Physicorum*, V, t. 1 (OPh
 IV, pp. 298-300).

aedificat. Exemplum secundi: aedificator non dicitur tantum aedificator quando aedificat sed quia potest aedificare.

Et notandum quod non intendit hic Philosophus quod ex parte rei quaedam sit causa in actu et quaedam in potentia, quia loquens scientifice hic et alibi⁶ non dividit res sed praedicabilia de rebus. Quaelibet enim causa alicuius rei est vere existens in actu, ut aedificator. Tamen hoc non obstante, potest aliquid praedicari cum ista determinatione ‘esse in potentia’. Et consimiliter debet dici ad istam divisionem quam ponit Philosophus in tertio⁷ huius, quod quoddam est ens in actu et quoddam in potentia.

Secundo notandum quod inter ista membra ponit Philosophus quandam divisionem sive differentiam, ponit quae talis est: quod causa in actu simul est et non est cum suo effectu, sed non causa in potentia. Vult dicere quod ab uno ad reliquum est consequentia bona, respectu esse existere, sicut sequitur ‘aedificans est, igitur aedificatum est’, vel e converso. Sed non est sic de illo de quo praedicatur ‘esse causa’ cum ista determinatione ‘esse in potentia’, quia non sequitur ‘aedificator est, igitur aedificatum est’, vel e converso. Et ex istis patet quod Philosophus loquitur hic large de generatione et corruptione.

Et si arguitur contra ista, quia pater est causa in actu et tamen non simul est filius, vel de aliquo consimili, dicendum quod pater non est causa in actu, sicut loquitur hic de causa in actu, et ideo valde aequivoce loquitur quandoque de esse in actu et de esse in potentia; et ista aequivocatio decipit multos.

Quarta divisio est quod quaedam est causa simplex et quaedam composita, id est, quaedam componitur nomine simplici et quaedam composito. Exemplum primi, ‘Sortes facit statuam’; exemplum secundi, ‘Sortes albus facit statuam’.

⁵³ aedificare] Unde quaedam est causa in actu et quaedam in potentia, id est, de aliquo verificatur ‘esse causa’ mediante hoc verbo ‘est’ et de aliquo mediante hoc verbo ‘potest’ *om.* D ⁶³ ponit] posita D ⁷¹ aedificatum] aedificater D

⁶ Cf. supra, p. 3, lin. 3 - p. 4, lin. 45. ⁷ Aristot., *Physica*, III, c. 1, t. 6 (201a 9-12); cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, III, c. 1, t. 6 (Oph IV, pp. 453-455).

[CAP. 5. DE CASU ET FORTUNA]¹

Dicitur autem de casu et fortuna...² Quarto determinat de istis causis de quibus dubitatur utrum sint causae, vel non
 5 scilicet de casu et fortuna. Et quia hic Commentator³ multa dicit hic Aristoteles ut in contradicente suo, et similiter quia de ista materia non habemus modo magnum exercitium, quia in illis est maior difficultas vocalis quam realis, ideo de illis breviter dicendum est.

10 Primo Philosophus dat generalem descriptionem de casu et fortuna: quod casus et fortuna sunt causae per accidens in agentibus propter finem et in hiis quae sunt raro non quia raro fiunt /D fol. 48^v/ in entibus, sed quia raro accidunt, posita tamen causa, sicut patet in exemplo. Aliter
 15 enim diceretur eclipsis lunae raro, quia raro fit.

Secundo notandum quia de differentia eorum quaedam non differunt sicut duo disparata quorum neutrum continetur sub alio, sicut duo subordinata. Unde descriptio fortunae addit super istam descriptionem generalem istam particulam,
 20 scilicet agere est solum in agentibus ex proposito. Casus aliud est illis et in aliis.

Nec est putandum quod Aristoteles vult probare istas descriptiones sicut vera significata vocabulorum praedicari possunt sed tantum eas declarat ex testimoniis antiquorum⁴⁵,
 25 et per consequens non omnia quae hic sunt dicta sunt alleganda tamquam de mente Aristotelis, licet aliqua sint vera.

Tertio notandum quod vocat istas causas infinitas, non quia sint infinitae virtutis, sicut Deus, sed quia possunt

³ Dicitur... fortuna] *om.* D 13 raro¹] Unde notandum primo quod ideo non dicuntur raro quia raro *om.* D 25 dicta] non *add.* D

¹ CAP. 5. - Cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, II, tt. 39-67 (OPh IV, pp. 308-347). ²Aristot., *Physica*, II, c. 4, t. 39 (195b 31ss.). ³Cf. ex. gr. Averroes, *In Aristot. Physicam*, I, t. 61 (ed. Iuntina, IV, f. 18ra), et II, t. 46 (ed. Iuntina, IV, f. 31rb-va). ⁴Cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, II, t. 43 (OPh IV, p. 312): «Notandum est quod non tantum sunt veritates circa aliquam materiam determinandae, immo etiam opiniones falsae et famosae sunt improbandae, et ita opiniones famosae, sive sint verae sive falsae, sunt tractandae; sed aliqua fieri a casu et fortuna fuit et est opinio famosa; ergo, sive antiqui putaverunt eam esse veram sive falsam, debebant tractare vel approbando vel improbando».

contingere propter infinitos effectus, id est, non propter tot
quin propter plures, ut patet de exemplis quae ipsae ponit. 30

Quarto notandum quod istas causas ad genus causae
efficientis reducit; et sunt causae posteriores. Quod probatur
sic: omne per accidens est posterius eo quod est per se et
debet reduci ad illud sicut ad principium; sed casus et fortuna 35
sunt causae per accidens, ut probatur; igitur etc.

Ubi est notandum quod illud quod est per accidens,
sicut loquitur hic de per accidens, non semper illud reducit
ad per se sicut ad rem distinctam, vel etiam sicut semper
reducitur posterius ad prius, aut quia idem numero potest 40
esse per se et per accidens, ut Sortes et Sortes sedens et
huiusmodi, et tamen una est prior alia. Sicut loquitur large, ut
sit sensus quod haec propositio est primo vera 'homo vadit
per se ad forum ut emat', et postea 'homo vadit ad forum
casu portans pecuniam', et sic de consimilibus. 45

[CAP. 6. DE CAUSA FINALI]¹

Hic² determinat de causa finali, quae negatur ab
antiquis esse causa. Dicunt enim omnia entia casu esse et hoc
propter necessitatem materiae, et non propter finem, et hoc 5
probatur multipliciter:

Illud non fit propter finem quod si finis non intenderetur
non minus fieret; sed omnia quae fiunt sic fiunt, sicut pluvia,
eo ipso quod gravis est descendit et non propter alium finem,
et sic de aliis; igitur etc. 10

Secundo sic: illud de quo quandoque dicitur unum et
quandoque eius contrarium, propter neutrum fit; sed pluvia
licet aliquando augmentet fruges, aliquando tamen
corrumpit; igitur propter neutrum fit sicut propter finem; et
consimiliter est de aliis omnibus aliis etc. 15

Tertio sic: illud quod non deliberat non agit propter
finem; sed ista intrinseca non deliberant; igitur etc.

39 se] esse D 40 aut] *add. in mg.* D 1] formali D (see also the marginal
note at fol. 48va 'formali est' 3 finali] fomali D 9 gravis] grave

¹CAP. 6. - Cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, II, tt. 75-92 (Oph IV, pp. 366-408).

²Scilicet inde a verbis Philosophi «Dicendum igitur primum...», *Physica*, II, c. 8, t. 75 (198b 10ss).

Quibus contradicit Philosophus probando multipliciter
 quod natura agit propter finem. Sed notandum est, sicut
 20 prius³ dicitur, quandoque ille finis est distinctus ab
 operatione et quandoque non, et quandoque latet et
 quandoque non, et quandoque ille finis est comperationis
 quae sequitur actum secundum rectam dispositionem,
 quandoque est finis operationis quem intendit operans.
 25 Primus finis semper est bonus et optimus; secundus non.

Secundo notandum, quod ista conclusio secundum
 Commentatorem⁴ ‘natura agit propter finem’ demonstrari
 non potest, sed persuaderi. Et ideo Philosophus in loquendo
 utitur modo illorum loquendi et testimonio; nec per
 30 consequens oportet istum passum allegare tamquam de
 mente Aristotelis, quamvis aliqua sint vera.

Tertio notandum quod, sicut colligi potest a
 Philosopho⁵, solutio ad istas rationes debet esse talis:

Ad primum dicendum quod minor est falsa: pluvia non
 35 descendit propter finem licet iste finis lateat non propter
 materiam, sicut postea patebit.

Ad secundum dicendum quod maior est falsa, quia
 quamvis agens intendat determinare unum contrariorum,
 tamen illud agens, ex quo potest impediri, potest actuare
 40 oppositum, sicut patet in artificialibus, ubi finis determinate
 intenditur licet quandoque oppositum contingat.

Ad tertium dico quod maior est falsa, sicut quaedam
 artificialia, non obstante quod intendit, sicut suere et texere,
 sicut dicit Commentator⁶ etc.

45 Quarto intendit necessitatem ex parte finis non solum ex
 parte materiae, sicut ipsi⁷ dicunt, et arguit sic: quia ex illo est

23 actum secundum] actum secundum *redupl.* D | rectam] rectas D
 27 demonstrari] de necesse rei D 28 persuaderi] per transmutari D

³ Supra, p. 23, lin. 73-93. ⁴ Averroes, *In Aristot. Physicam*, II, t. 80 (ed. Iuntina, IV, f. 37va). Cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, II, t. 77 (OPh IV, pp. 372-375). ⁵ Aristot., *Physica*, II, c. 8, tt. 76-77 (198b 23 - 199a 3); cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, ibidem (OPh IV, pp. 370-372).

⁶ Averroes, *In Aristot. Physicam*, II, t. 86 (ed. Iuntina, IV, f. 38vb); cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, ibidem (OPh IV, p. 389).

⁷ Scilicet antiqui. Primum argumentum invenitur apud Aristotelem, *Physica*, II, c. 8, t. 78 (199a 8-15); cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, ibidem (OPh IV, pp. 375-378). Pro secundo argumento videtur Aristotelem, *Physica*, II, c. 9, t. 89; cf. Averroes in hunc locum:

necessitas in rebus pro contingit respondere ad quaestionem factam per quare; sed per fines contingit respondere ad talem quaestionem; igitur etc. Verbi gratia, ut quaerendo quare est domus, respondetur per finem et non per materiam, licet non possit esse sine materia tali, et ita de aliis licet non sint nobis nota. 50

Secundo probatur illud sic: sicut principium in speculabilibus ita finis in operabilibus; sed in speculabilibus principia sunt causae conclusionis, et non e converso; igitur in operabilibus finis est causa eorum quae sunt ad finem. 55

Et notandum quod quoad intellectum et voluntatem non est simile, nec de istis facit Philosophus hic mentionem, licet expositores⁸ dicant contrarium.

Notandum etiam quod sicut conclusio alium sequitur ex praemissis, sic quandoque est e converso. Nec vult hoc negare: sicut sequitur ‘eclipsis est, igitur interpositio terrae est’, /D fol. 49r/ sicut e converso. Sed vult dicere quod praemissae non sequuntur ex conclusione sicut a priori, ita quod ad quaestionem factam per quare de principio non contingit respondere per conclusionem tamquam per causam, sicut e converso. Et ideo non vult Philosophus dicere quod necessitas in naturalibus non sit a materia. Hoc enim videmus frequenter esse falsum, sed vult dicere quod non contingit ultimate responderi per materiam tamquam propter quid ad questionem factam per quare de re, sicut dixerunt antiqui⁹. 60 65 70

Ultimo notandum, quod Philosophus dicit, quod naturalis habet demonstrare per omnes quattuor causas, et ratio est quia per eas respondetur ad quaestionem factam per quare de rebus naturalibus. Distinguit de causa efficiente et movente: quoddam est movens physicum, quoddam immo movetur et de isto habet naturalis determinare, id est 75

⁵¹ tali] ut domus fit ad protegendum nos a pluviis et caumatibus et cetera huiusmodi quae om. D ⁶⁴ praemissae] praecedentis D | priori] id est tamquam propter causam priorem om. D

«Principium enim in cogitatione est finis in operatione» (ed. Iuntina, IV, f. 39vb), et Ockham, *Expositio Physicorum*, ibidem (OPh IV, pp. 399-403).

⁸ Cf. Aegidius Romanus, *In Physicam Aristot.*, II, lectio 16, t. 89: «Est autem et in doctrinis necessarium...» (ed. cit., f. 51r). Videsis Ockham, *Expositio Physicorum*, II, t. 89 (OPh IV, pp. 402-403). ⁹ Cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, II, t. 90 (OPh IV, p. 404).

80 considerat aliquas propositiones necessarias de isto termino;
aliter enim est movens quod scilicet in movendo non
movetur, de quo non habet considerare naturalis sed
metaphysicus.

Et notandum quod idem quod est movens physicae non
oportet quod actu moveatur, sicut patet de candela quae
85 illuminat domum, ipsa manente immobili; sed sufficit quod
possit moveri.

Secundo notandum quod Philosophus non vult negare
quin de primo motore potest naturalis aliqua concludere, id
est de illo termino pro re, quia in genere moventium ipsum
90 est primum et primum movet motu sicut privatio et habitus;
sed vult quod in ista scientia non habet concludere tales
conclusiones: ‘Primum movens est actus primus’; ‘Primum
movens est actus simplex’, et huiusmodi, quales concludit
metaphysicus. Et ideo metaphysicus considerat de abstractis;
95 sed qualiter dictum est hic in prologo¹⁰ etc. Et finis est.

94 metaphysicus²] mathematicus D | abstractis] absolutis D

¹⁰ Cf. supra, p. 4-5, lin. 61-74.

[LIBER III]¹

Quoniam autem natura quidem est principium motus et status etc.² In isto libro vult tractare de motu et de infinito.

5

[CAP. 1. DE MOTU]

Primo igitur ad investigandum definitionem motus ponit quasdam divisiones necessarias, quarum prima est haec: quod quidam predicatur cum hoc verbo 'est', quaedam cum hoc verbo 'potest'. Secunda divisio quaedam sunt in primo modo substantiae et quaedam in genere qualitatis etc.

10

Circa quas primo notandum quod istae divisiones non sunt rerum, licet sint pro rebus, quia nulla est res quin vere sit in actu sive sit pars in continuo sive in composito, quamvis ista non sint actualiter separata; sed sunt divisiones praedicabilium.³

15

Secundo notandum quod motus non est aliqua res distincta per se quae possit definiri, sed significat res est non significat nisi res praesentes, praeteritas vel futuras. Quod probatur esse de mente Aristotelis primo per Commentatorem⁴ hic: dicit enim in solvendo quandam dubitationem quod Aristoteles in *Praedicamentis*⁵ ideo posuit motum in genere passionis tamquam res media et distincta, quia ibi inducit modum falsum. Hic autem, quia loquitur de motu ex intentione, inducit proprium modum et verum: quod motus non est aliqua res praeter res ad quas est motus. Et diligenter est advertendum quod hoc dictum Commentatoris debet negari pro regula, quia Philosophus loquitur de aliquo non ex intentione inducit communem modum loquendi sed falsum, ut 'scientiam esse de rebus' et

20

25

30

18 quamvis] *corr. al. man. D* | sint] *add. al. man. supra lin. D* **21** est] *add. al. man. supra lin. D* **29** quas] *corr. al. man. D*

¹ LIB. III, CAP. 1. - Cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, III, tt. 1-17 (OPh IV, pp. 411-478). ² Aristot., *Physica*, III, t. 1 (200b 12ss.). ³ Supra, p. 3, lin. 3 - p. 4, lin. 38. ⁴ Averroes, *In Aristot. Physicam*, III, t. 4 (ed. Iuntina, IV, f. 41rb). ⁵ Aristot., *Praedicamenta*, c. 6 (5a 1-14): cf. Ockham, *Expositio in librum Praedicamentorum Aristot.*, c. 10, § 4 (OPh II, 205-226).

35 ‘universalia esse res’, et huiusmodi. Et sic patet quod omnia
verba Philosophi non sunt intelligenda sicut sonant.

Secundo probatur eadem conclusio sic: si motus esset
tale accidens indivisibile, vel haberet partes eiusdem rationis,
et tunc ens dicitur univoce de illis quae sunt et de illis quae
non sunt; vel partes alterius rationis quod improbatur VII
40 *Metaphysicae*⁶.

Ad idem potest argui de mutatione subita, quia si esset
res distincta, sequeretur quod essent infinitae res in motu non
facientes per se unum, cum indivisibile non possit esse pars
alicuius, et improbatur VII *Metaphysicae*⁷. Propter hoc et
45 multa alia dicendum quod motus vel mutatio est aliquod
praedicabile significans vel consignificans multa habens
tantum definitionem quid nominis proprie loquendo, quamvis
tamen ista ex usu loquentium quandoque stant pro alio,
connotando alia semper requisitis, quandoque pro omnibus
50 simul. Sicut quando dicitur quod ‘motus est ens’, tunc
supponit pro mobili vel pro parte acquisita; quando autem
dicit quod ‘motus est non-ens’, tunc stat pro parte acquirenda
quae non est, connotando semper alia.

Et quando Commentator⁸ dicit quod motus componitur
55 ex actu et potentia, ex affirmatione et negatione, ex ente et ex
non-ente vel huiusmodi, tunc non stat pro re sed pro
conceptu et suis exponentibus, et potest poni exemplum de
die statue.

Unde quando dicitur communiter quod motus est, non
60 denotatur quod omne consignificatum per motum modo sit in
actu sed denotatur quod mobile habet iam unam partem
formae illae acquisitam. Et ideo dicit Philosophus quod
motus est actus. Secundo denotatur quod mobile habebit
postea aliquam partem quam modo non habet. Unde et addit
65 Philosophus secundam particulam: quod motus est actus
entis ‘in potentia’. /D fol. 49v/ Et quando non habebit istam
partem quomodocumque posset immediate post hoc, ideo
additur tertia pars, ‘in quantum in potentia’, ita quod ly
quantum non tenetur reduplicative sed specificative. Unde

34 esse] *corr. supra lin. D*

⁶ Cf. Aristot., *Metaph.*, VII, c. 13, t. 47 (1038b 23-27). ⁷ Cf. Aristot.,
Metaph., VII, c. 13, t. 49 (1039a 3-11). ⁸ Averroes, *In Metaph.*
Aristot., IV, t. 28 (ed. Iuntina, VIII, f. 46v).

haec est descriptio motus: motus est actus entis in potentia in quantum in potentia. Et est similiter dicendum per oppositum de motu disperditivo. 70

Sed motus ad ubi debet exponi sic: quod mobile nunc coexistit parti loci cui post non coexistebat immediate post hoc coexistet alteri parti. Mutatio autem subita debet sic exponi: quod illud significat aliquam formam de novo 75
acquiri totam simul et non pars post partem, ita quod omnes propositiones sunt resolvendae in alias existentes secundum quod pro alio et alio possunt verificari et praedicari.

Contra⁹ praedicta arguitur primo sic: omnis res permanens habet omnes partes suas simul; nullum successivum habet omnes partes suas simul; igitur successivum est aliud a permanentibus. 80

Item, quaelibet res permanens est in genere per se; motus non est huiusmodi; igitur etc. 85

Item, nullum permanens est successivum, quia ex opposito sequitur oppositum; igitur etc.

Ad primum dicendum quod si maior supponat pro rebus quae tantummodo sunt permanentes, vera est; sed minor falsa. Si autem maior supponat pro rebus quae sunt, erunt et fuerunt permanentes, est falsa, sed minor vera. 90

Sed contra illud arguitur: quia si motus non significat nisi ista, igitur saltem quando erunt, motus erit, quod falsum est. Respondet quod hoc non oportet, quia licet idem significatur vel consignificatur aliter quod est ex parte rei, tamen diversus modus grammaticalis, ut rectum et obliquum, vel modus logicalis, ut significare vel aliquod syncategorema; potest impedire praedicationem unius de alio, sicut dicit de ascensu et descensu. Et idem dicit Commentator¹⁰ de relativis. Unde motus ultima res permanentes praesentes, praeteritas et futuras non significat aliquid ex parte rei, sed significat illud syncategorema, scilicet ista quae significatur per motum non esse simul; nec 100

70 entis] *corr. in mg.* D 93 quando] motus *add. sed del.* D

⁹ Cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, III, t. 4 (OPh IV, pp. 439-447), ubi istae tres instantiae formant prima tria dubia quae Ockham considerat et ad quae ibi respondet.

¹⁰ Cf. Averroes, *In Aristot. Physicam*, III, t. 4 (ed. Iuntina, IV, f. 41rb); sed cf. praesertim Ockham, *Expositio Physicorum*, ibidem (OPh IV, pp. 423-436), ubi haec expositio Commentatori adscripta est.

mutatio aliquid significat nisi istam formam modo esse totam
105 simul et prius non fuisse.

Et si quaeratur de ista simultate si sit aliquid vel nihil,
dicendum quod tales opiniones non sunt rationales, quia talia
nomina descendunt a talibus syncategorematibus non
significant aliquid, sicut nec ipsum syncategorema, sed
110 tantum cum aliis consignant.

Ad secundum dicendum quod 'motus' potest stare
simpliciter vel personaliter. Si primo, dicendum quod est
aliquid per se in genere tamquam praedicabile; nec hoc negat
Philosophus. Secundo modo dicitur per accidens in genere,
115 non quia significat rem distinctam ab his quae fuerunt, sunt
vel erunt per se in genere, sed quia non significat rem tantum
unius generis sicut homo vel huiusmodi.

Ad tertium dicendum quod distinctio non est rerum sed
praedicabilium habentium diversas dispositiones vel
120 definitiones quid nominis quando termini stant simpliciter,
quia aliter essent nomina synonyma; et ad istam diversitatem
sufficit unius significatio syncategorematis, ut praedicatur; et
haec responsio valet pro multis aliis. Et est advertendum
quod responsio generalis ad praedicta potest esse quod omnia
125 peccant penes fallaciam figurae dictionis, arguendo a nomine
absoluto ad connotativum.

Tertio notandum quod licet unius non sit nisi una
definitio proprie dicta, tamen aliquid potest habere plures
descriptiones et talibus dantur per extrinseca, sicut motus hic
130 secundum Philosophum habet duas: sicut patet superius¹¹ de
prima. Secunda est quod actus mobilis, quae definitio,
secundum Commentatorem¹², dicitur materialis non quia
motus habeat materiam, sed quia per eam magis indicatur
subiectum motus, ut patet.

135

116 rem] distinctam ab his *add. sed del.* D

¹¹ Supra, pp. 35-36, lin. 62-72; cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, III, tt. 6-11 (OPh IV, pp. 452-467).

¹² Averroes, *In Aristot. Physicam*, III, t. 16 (ed. Iuntina, IV, f. 43va); de ista secunda definitione motus cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, ibidem (OPh IV, pp. 475-478).

[CAP. 2. DUBITATIONES DE MOTU]¹

Secundo quoad veritatem de motu Philosophus movet
duas dubitationes²: prima in quo sit motus ut in subiecto? Et
determinat quod in mobili, sicut dicit Philosophus: quod
actus vel quod actus moventis est in patiente. 5

Ubi est primo notandum quod si termini stent
personaliter, propositio non est vera nisi solum de motu
adquisitivo vel ad formam. Sed si propositio sit generaliter
vera, oportet quod termini stent simpliciter et ‘esse in’ 10
accipiat pro ‘praedicari’, ut sit sensus: est in mobili et
mobile movetur per se, quia omne mobile movetur per se.
Movens autem non movetur nisi per accidens, quia non esse
movens movetur.

Et ex istis patet quod motus non dicitur accidens sic 15
scilicet quod realiter inhaereat; sed sic ideo dicitur accidens
quia non praedicatur primo modo dicendi per se, quod
probatur hic auctoritate Philosophi³: dicit enim quod in caelo
et in aliis perpetuis non differt esse a posse. Tunc quaeritur:
vel loquitur de posse quoad ubi vel quoad formam. Non 20
primo modo, quia sol quandoque potest esse in oriente,
quandoque non, et e converso. Igitur loquitur hic de posse
quoad formam, quod verum esse non posset, si motus esset
res distincta; igitur etc.

Secunda dubitatio quam ponit Philosophus est ista: ex 25
quo actio et passio sunt motus, in quibus sunt sicut in
subiectis? Et est determinatio sua quod eadem res importatur
per ista duo, et illa est in patiente.

⁸ personaliter] alia *add. sed del.* D

¹ CAP. 2 - Cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, III, t. 18 (prima dubitatio) et tt. 19-22 (Oph IV, pp. 479-482 et pp. 482-497). ² Aristot., *Physica*, III, c. 3, tt. 18-22 (202a 13 - b 16). ³ Cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, III, t. 32 (Oph IV, p. 510): «Secundo sciendum est quod quando dicit Philosophus quod in perpetuis non differt esse a posse, non intendit quod in aeternis sit aliquod esse et aliqua potentia, quae non differant, nec intendit quod quidquid potest competere aeterno sive realiter sive per praedicationem, quod sibi competat. Nam multae tales propositiones possunt esse verae ‘sol est in oriente’, ‘luna est in occidente’, quae tamen non semper sunt verae; similiter luna potest habere lumen intra se et tamen non oportet quod semper habeat lumen. Sed intelligit quod istae propositiones mutuo se inferunt: aeternum potest esse in rerum natura, ergo aeternum est. Et hoc sufficit ad intentionem Philosophi».

30 Sed contra hoc arguit Philosophus⁴ et respondet primo
 sic: si actio sit in patiente, et certum est quod est in agente,
 igitur idem est actus duorum specie distinctorum et duo
 accidens in unius et eiusdem speciei; respondet Philosophus
 et dicit quod non est inconueniens duo nomina significantia
 idem attribui diversis.

35 Secundo arguit sic: si ista sunt vera et utraque in
 passione, igitur docens addisceret, et etiam agere esset pati.
 /D fol 50r/ Respondet Philosophus quod ista non sequitur,
 quod licet ista significare eandem rem omnino, tamen unum
 non praedicatur de altero, et praedicatur, quia modus logicalis
 40 impedit ut esse ad vel esse ab.

Hic est primo notandum quod contra praedicta potest
 argui sic⁵: illud in quo est accidens actio agit; sed omnis
 actio, secundum Philosophum, est in patiente; igitur etc.

45 Tertio sic: actio, ut frigiditas, et huiusmodi, adueniens
 subiecto et frigiditas existens in subiecto sunt eiusdem
 speciei; sed ista sunt in eodem subiecto simul; igitur duo
 accidentia eiusdem speciei sunt in eodem subiecto simul.

Primo istis igitur et consimilibus est notandum quod
 istud nomen 'actio' non potest supponere de virtute sermonis
 50 nisi pro ipso agente, nec 'passio' nisi pro patiente, quam ista
 consignant aliud, sicut hoc nomen 'album' quamvis
 significat qualitatem, non tamen potest supponere pro eadem.
 Et ideo de virtute sermonis non vult Philosophus dicere quod
 actio et passio sint in eodem subiecto nisi accipiendo 'esse
 55 in' pro 'praedicari'. Sed potius debet concedi quod actio est
 ipsum agens vel consignificatur per ipsum agens, et passio
 per ipsum patiens.

Unde ad primum dicendum quod Philosophus per istam
 propositionem 'actio est in patiente' intelligit istam
 60 propositionem: illud quod significatur vel consignificatur per

³¹ et duo] et unius *corr. supra lin.* D ³² et] *add. supra lin.* D | speciei]
 distinctorum *add. sed del.* D ³⁴ attribui] *corr. al. man.* D ⁴³ etc]
 Secundo: omnis actio est in agente; sed omnis actio est passio; igitur etc.,
om. D ⁵⁴ esse] *om.* D

⁴ Aristot., *Physica*, III, c. 3, tt. 20-21 (202b 8-16); cf. Ockham, *Expositio
 Physicorum*, ibidem (OPh IV, pp. 486-489). ⁵ Cf. Ockham, *Expositio
 Physicorum*, III, tt. 21-22 (OPh IV, pp. 489-497).

actionem praeter agens et patiens est in patiente; et verum est.

Ad secundum dicendum quod non vult concedere istam esse veram ‘actio est passio’; immo negat eam in littera; sed quod significant vel consignificant illud sicut omnia correlativa. Et si dicatur contra istam quod ‘actio’ et ‘passio’ sunt distincta praedicamenta; dicendum quod distinctio praedicamentorum non accipitur a distinctione rerum, sicut nec e converso. 65

Ad tertium dicendum quod duo accidentia eiusdem speciei non possunt esse in eodem nisi faciant per se unum. Et si arguitur contra: ex duobus in actu non fit unum per se nisi unum sit potentia alterius etc., dicendum quod ista propositio habet intelligi de terminis essentialibus, cuiusmodi sunt in composito substantiae solum et de partibus integralibus quibuscumque. 70 75

[CAP. 3. DE INFINITO SECUNDUM ALIOS]¹

Secundo agit Philosophus² principaliter de infinito, et primo disputando probat infinitum esse per quinque rationes. Prima est: tempus est, igitur infinitum est. Secunda est quod continuum dividitur in infinitum. Tertia: generatio et corruptio est perpetua. Quarta: omne finitum terminatur ad aliud; aut igitur illud est infinitum, et habetur propositum; aut finitum, et tunc quaeritur consimiliter de illo et esset processus in infinitum, quod est similiter ad propositum. Quinta est haec: aliquid potest imaginari infinitum esse, igitur infinitum est. 5 10

Notandum est hic primo quod secundum Philosophum in littera³ infinitum accipitur tripliciter ut patet. Primo modo, dicitur illud infinitum quod non est quantum, sicut punctus vel Deus. Secundo modo: quod est in actu extensum in 15

¹ 61 praeter] praedicamentis *corr. al. man.* D 63 non] *add. supra lin. al. man.* D 71 faciant] *corr. supra lin.* D 5 est¹] haec *add.* D 6 continuum] *est add. sed del.* D 12 infinitum] finitum *corr. supra lin.* D

¹ CAP. 3. - Cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, III, tt. 31-32 (OPh IV, pp. 507-511) et tt. 42-55 (OPh IV, pp. 521-539). ² Aristot., *Physica*, III, c. 4, tt. 31-32 (203b 15-24). ³ Aristot., *Physica*, III, c. 4, t. 34 (204a 2-7); cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, ibidem (OPh IV, pp. 511-513).

infinum, et sic probant rationes sequentes, secundum
 Commentatorem⁴, quod nihil est infinum. Tertio modo
 dicitur illud infinum in potentia, quod est divisibile in
 20 infinum, et ex isto iam concludunt praedictae.

Secundo notandum quod solvit omnes istas rationes in
 fine, non quia dicunt sophisticae, quia secundum
 Commentatorem⁵ quaedam earum sunt verae, et quaedam
 non, sed ideo solvit quia non concludunt aliquid esse
 25 infinum secundo modo sicut antiqui⁶ dixerunt.

Unde sciendum quod tres primae rationes bene
 concludunt aliquid esse infinum tertio modo solum. Sed
 quarta ratio accipit in maiori falsum, quia secundum
 Commentatorem⁷: omne finitum finitur et terminatur se ipso.
 30 Quinta ratio similiter accipit maiorem falsam, cum
 imaginatio sequatur rem, et non e converso.

Consequenter Philosophus arguit ad partem oppositam
 quattuor rationibus⁸. Primo sic: si aliquid esset infinum
 primo modo: vel illud esset unum elementum vel plura. Non
 35 primum, quia tunc corrumpere omnia alia, cum elementa
 sint contraria. Non secundum, quia tunc duo infinita essent
 simul; igitur etc.

Secundo sic: si sit tale infinum, tunc illud semper
 movetur vel semper quiescit. Consequens falsum, saltem de
 40 illo quod movetur motu recto, de quo solum loquitur hic.
 Consequentia patet, quia corpus infinum ex quo occupat
 totum locum non habet magis unum locum naturalem quam
 alium, ex quo eiusdem rationis est locus totius et partis.

Tertio: illud infinum vel est totum grave, et sic nihil
 45 movetur sursum, vel totum leve, et sic nihil movetur versus
 deorsum. Nec potest dari tertium, scilicet quod una pars sit
 gravis et alia levis, quia infinum non habet partes infinitas
 nec finitas, quia tunc erunt plura infinita.

24 non] falsae corr. supra lin. D 34 unum] add. supra lin. D

⁴ Averroes, *In Aristot. Physicam*, II, t. 34 (ed. Iuntina, IV, f. 47va).

⁵ Averroes, *In Aristot. Physicam*, III, t. 31 (ed. Iuntina, IV, f. 46vb); cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, III, t. 32 (Oph IV, p. 510). ⁶ De variis opinionibus antiquorum naturaliter loquentium de infinito cf. Aristot., *Physica*, III, c. 4, tt. 27-30 (203a 16 - b 4); Ockham, *Expositio Physicorum*, ibidem (Oph IV, pp. 502-506). ⁷ Averroes, *In Aristot. Physicam*, III, t. 31 (ed. Iuntina, IV, f. 47ra).

⁸ Aristot., *Physica*, III, c. 5, tt. 42-55 (204b 10 - 206a 7); cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, ibidem (Oph IV, pp. 521-539).

Quarto: omne locatum est in loco sibi aequali, quia aliter esset vacuum; sed omnes species sunt finitae et in certo numero; igitur omne corpus est finitum. 50

Notandum est hic quod licet Philosophus in parte praecedenti procedat disputative tantum, nec per consequens oportet allegare ista tamquam de mente Aristotelis: aliqua enim dicit conformando se antiquis, tamen rationes sufficienter concludunt, secundum Commentatorem⁹, quod non est aliquod corpus infinitum loquendo secundo modo. 55

Secundo notandum quod istae rationes secundum Commentatorem¹⁰ concludunt de corpore mobili motu recto, quia de tali habet pro inconvenienti 'quod semper moveatur vel quod sit immobile' quin saltem aliqua pars eius moveatur vel possit moveri, et sicut 'omne tale vel est grave vel leve'; quae non sunt vera de mobili motu circulari. Sed in libro *Caeli et mundi*¹¹ probatur quod tale non est infinitum. 60

65

[CAP. 4. DE INFINITO SECUNDUM PHILOSOPHUM]¹

Consequenter quoad literam² Philosophus investigat quomodo debeat concedi infinitum esse. Et est determinatio sua ista: quod licet nihil sit actualiter extensum in infinitum, /D fol. 50v/ sicut rationes iam factae probant, tamen est aliquid infinitum in potentia, sicut ostendunt rationes primae. Unde tale infinitum debet habere talem descriptionem: infinitum est quantum, extra cuius partem restat aliud accipiendum. 5

10

Sed circa istud est primo sciendum quod illae sunt partes quantitativae quae habent aliquam certam mensuram vel certum ordinem, et cum hoc possunt separi actualiter a toto, sicut dicit Philosophus primo *Physicorum*³: quod in

50 omnes] propositiones *add. sed del.* D **53** disputative] diffinitive D **61** quin] *add. mg.* D **63** circulari] recte *corr.* D **9** extra] *corr. al. man. in mg.* D | partem] partes *corr. al. man.* D **14** *Physicorum*] *Ethicorum* D

⁹ Averroes, *In Aristot. Physicam*, III, t. 48 (ed. Iuntina, IV, f. 50r).

¹⁰ Ibidem. ¹¹ Aristot., *De caelo*, I, c. 6, tt. 44-54 (273a 7 - 274a 18).

¹ CAP. 4. - Cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, III, tt. 56-61 (OPh IV, pp. 539-561). ² Aristot., *Physica*, III, c. 6, tt. 56-61 (206a 7 - b 33).

³ Aristot., *Physica*, I, c. 2, tt. 35-36 (187b 7-21); cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, ibidem (OPh IV, pp. 108-112) et supra, p. 15, lin. 29-38.

15 tales partes dividitur totum cum insunt. Quaedam autem sunt
 partes eiusdem proportionis in quibus non requiruntur
 condiciones praedictae. Primo modo loquendo impossibile
 est infinitas partes esse in aliquo finito continuo, sicut dicit
 hic Philosophus. Et probatur primo *Physicorum*⁴: quod omne
 20 finitum potest considerari per ablationem finiti ab eo; sed
 partes quantitativae per positum auferri possunt; igitur tales
 non sunt infinitae in continuo. Sed secundo modo loquendo
 debet concedi, secundum Philosophum, quod in omni
 continuo sunt partes infinitae, quia de quacumque parte data,
 25 ex quo est quanta, est verum dicere quod habet partes, et sic
 in infinitum, nisi detur quod tale continuum ex
 indivisibilibus; et hoc est impossibile. Licet igitur
 Philosophus ponat infinitas partes eiusdem proportionis in
 actu in omni continuo quarum nulla est aliqua, non tamen
 30 ponit eas actualiter posse separari ab invicem. Et ideo ponit
 istam infinitem in potentia et non in actu; — et similiter
 propter eandem causam numerum esse infinitum in potentia
 solum —; non quia ibi sint partes infinitae in actu, sed quia
 non sunt omnes, nec esse possunt, separatae. Et est notandum
 35 quod licet eadem res pars posset dici quantitativa et eiusdem
 rationis, tamen manifestum est quod aliquid significatur vel
 consignificatur per unum quod non per aliud, sicut ‘partes
 separari actu a toto’.

40 Sed contra illud potest argui: quod nulla pars caeli
 potest separari ab alia, secundum Commentatorem, secundo⁵
 huius; sed secundum istam opinionem omnis pars
 quantitativa potest separari a toto; igitur caelum non habet
 partes quantitativas.

45 Secundo: quod materia non potest separari a forma nec
 accidens a subiecto; igitur nihil habet partes quantitativas nisi
 compositum in genere substantiae.

Ad primum dicendum quod Philosophus haberet pro
 inconvenienti quod caelum divideretur, similiter haberet pro
 inconvenienti quod haberet partes huiusmodi. Et ideo si

19 *Physicorum*] *Ethicorum* D

⁴ Aristot., *Physica*, I, c. 2, t. 37 (187b 22-34); cf. *Expositio Physicorum*,
 ibidem (OPh IV, pp. 112-114) et *Expositio Physicorum*, III, t. 59 (OPh IV,
 pp. 551-553). ⁵ Averroes, *In Aristot. Physicam*, II, t. 3 (ed. Iuntina, IV,
 f. 23vb).

auctoritates Philosophi sonent in oppositum, dicendum est 50
quod loquitur large de partibus quantitativis.

Ad secundum dicendum quod licet accidens non
separetur a subiecto nec materia a forma, una tamen pars
separatur ab alia, sicut manifeste patet.

Circa istam partem est notandum quod de aliquo potest 55
praedicari hoc verbum ‘est’ vel hoc verbum ‘potest’
dupliciter, scilicet categorematice vel hypothetice:
categorematice, quando talis propositio requirit ad hoc quod
sit vera alias propositiones alterius temporis tamquam
exponentes, ut si dicatur sic ‘homo est animal’ vel ‘aes potest 60
esse statua’ etc. Alio modo scilicet hypothetice, quando
requiruntur aliae propositiones necessario exponentes, ut si
dicatur ‘motus vel tempus est’, non potest esse vera nisi
propositiones tam de praeterito quam de futuro sint verae, ut
praedicatur⁶. Et sic dicit hic Philosophus quod haec 65
propositio ‘continuum potest dividi in infinitum’ non est vera
nisi propositio exponens sit vera, scilicet ‘semper esse
aliquid ultra dividendum’. Quando autem hoc predicatum
‘est’ praedicatur primo modo, tunc non debent tales
propositiones concedi ‘omne ens vel est substantia vel 70
qualitas’, ‘in anima vel extra’, vel huiusmodi, quas non
oportet concedere si praedicatur secundo modo, ut
praedicatur. Aliter, quando hoc verbum ‘potest’ praedicatur
primo modo debent concedi tales propositiones: ‘quantum
contingit esse in potentia tantum contingit esse in actu’, 75
‘frustra est quod non potest reduci ad actum’, ‘posito
possibili non accido impossibile’, igitur etc. Si autem
praedicatur secundo modo, sicut hic ‘continuum potest dividi
in infinitum’, tunc non oportet concedere aliquam istarum.

⁶ Supra, p. 35, lin. 44 - p. 37, lin. 126; cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, III, t. 57 (OPh IV, pp. 542-543): «Et sic dicitur motus esse, quia haec propositio est vera ‘motus est’ quae aequivalet istis tamquam exponentibus, ‘aliquid est in aliquo vel habet aliquid’ et ‘immediate ante habuit aliud’ et ‘est in potentia ad aliquid immediate habendum’, ita quod multae tales propositiones tam de praeterito quam de futuro quam de possibili quam etiam negativae requiruntur ad veritatem talium propositionum et explicant totum quod importatur per tales propositiones, sicut plures exponentes explicant totum quod importatur per propositionem reduplicativam vel exclusivam vel aliquam talem habentem plures exponentes».

80 Unde patet quod Commentator et Philosophus per tales
propositiones ‘motus componitur ex ente et non-ente, ex
potentia et actu, ex affirmatione et negatione’, ‘infinitem est
actus multiplicatus cum potentia’ et huiusmodi non loquuntur
85 hic de mixtione rerum sed de mixtione propositionum ut
praedicatur⁷ etc.

Tertio notandum quod quando dicit⁸ ‘infinitem esse
secundum materiam’ non vult dicere quod materia quae est
altera pars compositi sit tantum causa divisionis in infinitum,
quia sicut materia ita forma de se extensa secundum omnes
90 dimensiones, vel esset materia sine forma, et per consequens
habet partes divisibiles in infinitum; similiter caelum ex quo,
secundum Philosophum, est continuum est divisibile in
infinitem, et etiam multa accidentia extensa, et tamen ista,
secundum Philosophum, carent materia. Sed vult dicere quod
95 aliqua proprietas quae dicitur de materia respectu formae
competit continuo respectu divisionis in infinitum, quia sicut
materia est in potentia ad multas formas et numquam simul
in actu sub omnibus, ita continuo competit dividi in infinitum
et numquam est actu divisum totum.

100 Et si dicatur quod Commentator⁹ dicit quod materia est
causa divisionis expresse, dicendum quod quaedam est
materia proprie dicta, de qua loquitur in primo libro¹⁰, et
quaedam large, et tunc multipliciter dicitur; tamen quoad
propositum dicendum quod Commentator¹¹ accipit materiam
105 similitudinarie pro eo quod cum aliquo et non per se potest
recipere praedicationem totius. Et sic, licet improprie,
quaelibet pars integralis potest dici materia, sicut dicit
Philosophus, in primo libro *Caeli et mundi*¹²: caelum
componitur ex tota materia sua. /D fol. 51^r/ Similiter potest
110 concedi quod genus est materia definitionis, et multa
consimilia, quae omnia sunt falsa de virtute sermonis, et per

⁷ Supra, ibidem; cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, III, t. 57 (Oph IV, pp. 541-545). ⁸ Aristot., *Physica*, III, c. 6, t. 61 (206b 27-33); cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, ibidem (Oph IV, pp. 556-559).

⁹ Averroes, *In Aristot. Physicam*, III, t. 60 (ed. Iuntina, IV, f. 53va). ¹⁰ Supra, pp. 19, lin. 108-123. ¹¹ Cf. supra, p. 15, lin. 50-56. ¹² Cf.

Aristot., *De caelo*, I, c. 3, tt. 19-20 (270a 3-17); vide etiam Ockham, *Quaestiones in librum secundum Sententiarum*, quaest. 18 (ed. G. Gál et R. Wood, *Opera Theologica* V, St. Bonaventure, N.Y. 1981, 397).

consequens debent distingui penes secundum modum amphiboliae.

115

[CAP. 5. QUOMODO INFINITAS DIVERSIMODE DICITUR DE
CONTINUIS ET DISCRETIS]¹

Consequenter ostendit quoad litteram² quomodo dicitur
infinitem de continuis et de discretis, quia scilicet in
discretis, ut in numero, est status in dividendo ad unitatem
quae non dividitur; sed in augmentando numerus procedit in
infinitem, quod probatur sic: augmentatio numeri causa est
ex divisione continui quae est infinita, ut praedicatur. Sed in
magnitudinibus est e converso, nam dividendo est processus
in infinitum, cum omni magnitudine data contingit dare
minorem vel oportet quod sit status ad indivisibile, quod est
impossibile; sed in augmentando est status, quod probatur
sic: quantam magnitudinem contingit esse in potentia tantam
contingit esse in actu; si igitur ista augmentatio posset esse
infinita in potentia, posset esse infinita in actu magnitudo,
quod improbatur prius³ etc.

5

10

15

Circa istam sententiam est notandum quod numerus non
est aliquod inhaerens numeris numeratis distinctum ab eis,
sicut et innuit hic Philosophus contra Platonem⁴. Et patet
ratio, quia quaero de dualitate duorum hominum quorum
unus est hic et alius est Romae: vel ista dualitas est in
utroque, et tunc uterque esset duo, vel pars talis accidentis
esset in uno et alia pars in alio, et tunc duo accidentia
locoꝝ subiecto et distincta, etiam per multa miliaria,
facerent unam rem; quod non est imaginabile.

20

25

Secundo notandum quod numerus dicitur dupliciter:
uno modo pro multitudine aliquorum non facientium per se
unum; et sic hic habet Philosophus⁵ pro inconvenienti, et
etiam secundo *Metaphysicae*⁶, numerum esse infinitum.

¹⁴ igitur] augmentationem *add. sed del.* D | ista] *add. mg.* D

¹ CAP. 5. - Cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, III, tt. 68-72 (OPh IV, pp. 572-586). ² Aristot., *Physica*, III, c. 7, tt. 68-72 (207b 1 - 208a 4).

³ Supra, p. 41, lin. 32 - p. 42, lin. 57. ⁴ Cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, III, t. 68 (OPh IV, pp. 573-576). ⁵ Cf. Ockham, ibidem (OPh IV, pp. 574-577).

⁶ Aristot., *Metaph.*, II, c. 2, tt. 6-13 (994a 1 - b 31).

30 Aliter accipitur numerus pro multitudine aliquorum
facientium per se aliquid unum; et sic concedit hic
Philosophus numerum esse infinitum, sed potentia solum,
non quin ibi sint infinita actu distincta realiter sed quia non
sunt actu separata.

35 Tertio notandum quod non vult dicere quod unius
hominis vel alterius rei vel continui sit semper indivisibilis
cum habeat partes infinitas, sed pro tanto dicitur indivisibile
quia partes sunt unum per se numero.

40 Quarto notandum quod licet ista propositio sit vera
'omni magnitudine contingit dare minorem' sicut quaelibet
singularis est vera, tamen haec est simpliciter falsa 'aliqua
magnitudo est minor omni magnitudine', quia quaelibet
singularis est falsa, et de ista logica dictum est in primo
libro.⁷

45 Quinto est notandum quod ista consequentia Philosophi
'si augmentatio in magnitudine prederet infinitum, igitur
posset esse aliqua magnitudo', quia quaelibet accepta est
finita, ut patet; sed tantum tenet gratia materiae. Notandum
quod augmentatio potest esse dupliciter: vel solum ex
50 divisione continui, sicut Philosophus posuit hic secundum
Commentatorem⁸; vel per additionem alicuius de novo
producti, sicut qualitas in anima augmentatur. De qua
additione tenet consequentia, quia cum talis augmentatio esse
non possit nisi per separationem partium infinitarum ab
55 aliquo continuo, sequitur quod infinitae essent in aliquo,
quae possent separari, et per consequens illud esset
infinitum. Sed secundo modo loquendo tenet consequentia.
Et ideo argumentum non est contra eos⁹ qui ponunt caritatem
augeri in infinitum.

60 Sexto notandum quod quando Philosophus dicit
numerum non posse separari a sensibilibus, non vult negare

38 sunt] *add. supra lin. al. man. D* 42 magnitudo] *corr. al. man. D.*
magnitudine] quia quaelibet singularis ... 'si augmentatio in magnitudine
om. D

⁷Supra, pp. 17-21, lin. 49-63; cf. etiam Ockham, *Expositio Physicorum*,
III, t. 61 (OPh IV, 559-561)

⁸Averroes, *In Aristot. Physicam*, III, t. 69
(ed. Iuntina, IV, f. 55rb-va).

⁹Cf. Ockham, *Scriptum in I Sent.*, d. 17,
q. 8 (ed. G. Etzkorn, *Opera Theologica* III, St. Bonaventure, N.Y. 1977,
557ss.).

esse in intelligentiis, quia quaelibet intelligentia vere ponit in numerum cum alia; sed vult dicere quod numerus non est idea separata nec aliquid distinctum a rebus numeratis.

Septimo notandum quod negare infinitam magnitudinem in actu non repugnat dictis mathematicorum¹⁰, 65
quia ipsi in demonstrationibus suis non utuntur nisi propositionibus hypotheticis, scilicet conditionalibus, sed non dicunt istam ‘duae lineae aequae distantes protensae in infinitum non concurrunt’, sed dicunt talem ‘si duae lineae 70
protensae in infinitum semper aequedistarent numquam concurrent’. Et tunc ad veritatem consequentis non requiritur veritas antecedentis, et sic debet dici de aliis, et finis est.

62 in¹] *add. supra lin. al. man. D* | intelligentia vere] *corr. al. man. D*

¹⁰Cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, III, t. 71 (OPh IV, pp. 584-585).

[LIBER IV¹

CAP. 1. DE LOCO SECUNDUM OPINIONEM ALIORUM]

5 **Similiter autem necesse est de loco etc.**² In isto libro tractat de loco, primo³ disputando unde primo probat quod locus est sic: Corpora succedunt sibi in eodem loco; igitur locus est.

Secundo: quia corpora moventur ad sua loca naturalia sicut ad sursum et deorsum.

Tertio: quia vacuum non est.

Hic est primo notandum quod secundum Commentatorem⁴ haec conclusio 'locus est' non potest probari, quia est per se nota; ideo sunt hic persuasiones et testimonia antiquorum, auctorum, ut patet de argumento de vacuo facto.

Secundo notandum⁵, quod non sunt differentiae loci sicut res alterius rationis, quia tunc in caelo esset res alterius rationis; sed distinguuntur sicut distincta praedicabilia quia multis, quam connotent res alterius rationis, ut ignem et terram. Et si arguitur contra hoc quia Philosophus videtur dicere quod illae differentiae sunt ibi ex natura rei, dicendum quod hoc dicit pro tanto quia illae denominationes accidunt caelo non tantum ex motu nostro sed sunt ex motu ipsius caeli, quia illud scilicet quod est sursum de die est deorsum de nocte sine omni mutatione nostra.

Tertio notandum quod non est imaginandum quod praeter res naturales quae sunt in loco quod sint aliae res mathematicae quae non sunt in loco, sicut videtur Philosophus hic⁶ dicere, quia quaelibet res citra Deum est res

28 praeter] propter D

¹LIB. IV, CAP. 1. - Cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, IV, tt. 1-22 (ed. R. Wood, R. Green, G. Gál, J. Giermek, F. Kelley, G. Leibold et G. Etzkorn, *Opera Philosophica* V, pp. 3-27). ² Aristot., *Physica*, IV, c. 1, t. 1 (208a 27ss). ³ Aristot., *Physica*, IV, c. 1, tt. 3-6 (208b 1-33). Notetur quod quarta ratio famosa data ab Aristotele (t. 6) hic omittitur. Forte causa omissionis eadem est ac illa data in *Summula philosophiae naturalis*, lib. IV, c. 17, lin. 11-12. ⁴ Averroes, *In Aristot. Physicam*, IV, t. 1 (ed. Iuntina, IV, ff. 56vb-57ra). ⁵ Averroes, *In Aristot. Physicam*, IV, tt. 4-5 (ed. Iuntina, IV, ff. 57va-58ra); cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, ibidem (OPh V, pp. 6-9). ⁶ Aristot., *Physica*, IV, c. 1, t. 5 (208b 22-25); cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, ibidem (OPh V, pp. 8-10)

naturalis. Sed vult dicere quod de nullo considerato a mathematico universaliter sumpto praedicatur esse sursum /D fol. 51v/ esse deorsum, sicut a naturali sicut vere dicitur quod omnis ignis est sursum, et tamen non quantum vel huiusmodi est sursum vel deorsum.

35

Consequenter arguit Philosophus⁷ quod locus non sit. Primo sic: locus ex quo habet tres dimensiones est corpus. Si igitur locus sit cum corpore locato, igitur duo corpora erunt simul in eodem loco, quod est impossibile.

Secundo sic: si locus recipiat corpus, eadem ratione recipiet punctum; quod est impossibile, quia locus differt a locato, sed locus puncti non differt a puncto.

40

Tertio, si locus esset aliquid, igitur locus esset in loco, cum sit quantum. Consequens falsum, quia tunc esset processus in infinitum.

45

Notandum est hic primo quod Aristoteles procedit hic disputative tantum, ideo non oportet ista dicta allegare tamquam de mente Aristotelis, quamvis aliqua sint vera. Rationes vero primae non concludunt, sicut dicit Commentator⁸, nec secundae quae probant locum non esse.

50

Secundo notandum quod solutio ad tales rationes, quantum habetur a Philosopho, talis est. Ad primum⁹ dicendum quod locum esse cum locato potest esse dupliciter: vel sic quod continuae, et sic possunt esse simul; vel sic quod dimensiones unius penetrent dimensiones alterius, et hoc est impossibile, sicut dicit Commentator¹⁰.

55

Sed contra¹¹ ista arguitur, primo quia tam materia quam forma et accidens sunt corpora, quia quaelibet eorum habet partem extra partem secundum omnem dimensionem, et tamen ista sunt simul, et isto modo. Item, Philosophus et Commentator¹² dicunt frequenter locum non esse corpus;

60

⁷ Aristot., *Physica*, IV, c. 1, tt. 8-13 (209a 2-30), ubi istae tres rationes sunt prima, secunda et quinta sex difficultatum ab Aristotele memoratarum.

⁸ Averroes, *In Aristot. Physicam*, IV, t. 1 et tt. 8-13 (ed. Iuntina, IV, ff. 56vb-57ra et 58rb-59ra; cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, IV, t. 13 (OPh V, pp. 16-17). ⁹ Cf. Aristot., *Physica*, IV, c. 1, t. 8 (209a 4-7).

¹⁰ Cf. Averroes, *In Aristot. Physicam*, IV, t. 8 (ed. Iuntina, IV, f. 58rb) et Ockham, *Expositio Physicorum*, ibidem (OPh V, p. 13). ¹¹ Cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, IV, t. 47 (OPh V, p. 102-108).

¹² Cf. ex. gr. Aristot., *Physica*, IV, c. 1, t. 8 (209a 6-7) et c. 5, t. 47 (212b 23-26); cf. etiam Averroes, *In Aristot. Physicam*, ibidem (ed. Iuntina, IV, ff. 58rb et 67vb).

igitur, etc. Ad primum dicitur quod corpus potest accipi
 dupliciter: large, et sic quaelibet res habens tres dimensiones
 est corpus, et isto modo duo corpora sunt simul in eodem
 65 loco, per naturam sicut materia et forma et accidentia. Aliter
 dicitur corpus stricte, scilicet pro aliquo habente tres
 dimensiones quod potest per se manere et existere sine alio;
 et sic materia per se nec forma nec alia qualitas, est corpus.
 Et isto modo impossibile est duo corpora esse simul in
 70 eodem loco, cum igitur locus ad locum non sic se habeat
 sicut materia ad formam aut accidens ad subiectum, sicut
 probatur in littera; ideo impossibile est locum esse in eodem
 loco cum locato, et isto modo et non primo modo, vulgus
 loquitur de communiter, et per consequens Philosophus¹³
 75 conformando se aliis. Ad secundum dicendum quod
 Philosophus non simpliciter vult dicere locum non esse
 corpus, sed vult quod non sit corpus infra latera, quae ponitur
 ab eis esse vacuum.

Ad secundum argumentum principale debet dici quod
 80 argumentum est bonum contra illos qui dicunt punctum esse
 rem distinctam a linea, non contra alios¹⁴.

Sed contra illud, primo sic: quia si punctus sit idem cum
 subiecto, et solum est in loco et divisibile, igitur punctus;
 quod improbatur hic¹⁵. Secundo sic: linea terminatur ad
 85 punctum, sed nihil terminatur ad se vel ad intentionem, igitur
 punctus est aliquid distinctum. Tertio: quia polus et centrum
 sunt quaedam indivisibilia, secundum Commentatorem¹⁶.
 Sed talia non sunt idem nec partes cum aliquo continuo;
 igitur etc. Ad primum, dicendum quod licet punctus non
 90 significet rem distinctam a subiecto, non tamen potest
 supponere de verbi sermonis pro subiecto, sed causa
 brevitatis impositum fuit ad significandum istam
 propositionem 'non ultra protendi secundum aliquam
 dimensionem'; et sicut non dicitur de ista propositione si sit

73 vulgus] nihil genus D 74 Philosophus] *add. supra lin. D*

¹³ Cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, IV, t. 47 (Oph V, p. 105). ¹⁴ Cf. Averroes, *In Aristot. Physicam*, IV, t. 9 (ed. Iuntina, IV, f. 58va) et Ockham, *Expositio Physicorum*, IV, tt. 9 et 47 (Oph V, p. 14 et pp. 102-103). ¹⁵ Aristot., *Physica*, IV, c. 5, t. 47 (212b 23-26). ¹⁶ Cf. Averroes, *In Aristot. Physicam*, IV, t. 41; cf. etiam *In Aristot. De caelo*, II, t. 14 (ed. Iuntina, Venetiis, 1552; IV, f. 65rb-va; V, f. 108r) et Ockham, *Expositio Physicorum*, IV, t. 41 (Oph V, pp. 79-83).

- in loco, ita nec de puncto. Ad aliud, dicendum quod si ‘de terminare’ et huiusmodi accipiantur proprie, tunc maior est falsa; si large, tunc est vera, et tunc est sensus: linea terminatur ad punctum, id est, non ultra protenditur secundum aliquam dimensionem. Ad tertium principale dicendum quod polus et centrum non est aliqua res talis indivisibilis, quia secundum Commentatorem, in *Caelo et Mundo*¹⁷, quidquid est in caelo aut in terra est mobile. Sed centrum, si sit res, est corpus aequedistans secundum omnes partes a medio. Et sic de polo. 95
- Ad tertium principale, dicendum quod licet communis locus sit in loco, sicut potest haberi ex littera¹⁸, tamen locus proprius non est in aliquo sicut in loco, quia esset in locato vel in loco. Non primum, quia quod est in aliquo sicut pars in toto non est in eo sicut in locato; sed locus proprius est sic, igitur. Nec locus proprius est in locato sicut in loco, quia tunc idem secundum idem esset locus et locatum. 100
- Sed contra illud, primo arguitur sic: quando aliqua sunt idem realiter, si unum sit in loco, igitur et aliud; sed locus et locatum sunt idem, secundum Philosophum¹⁹; igitur etc. 105
- Secundo sic: quod est in aliquo sicut accidens in subiecto, non est pars eius; locus huiusmodi, secundum Philosophum in littera; igitur etc. 110
- Tertio sic: quod habet corpus extra continens, sicut dicit Philosophus²⁰, est in loco; locus est huiusmodi; igitur etc. 115
- Quarto sic: illud quod est immobile non pars mobilis; sed locus est huiusmodi secundum Philosophum²¹; igitur etc. 120
- Et sic non est pars corporis etc.

104 polo] Plato *corr.* D 122 etc] Quinto sic: omne corpus est in loco; locus est corpus; igitur locus est in loco *om.* D

¹⁷ Averroes, *In Aristot., De caelo*, II, t. 14 (ed. Iuntina, V, f. 108r); cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, IV, tt. 41 et 43 (OPh V, pp. 82-83 et p. 98).

¹⁸ Aristot., *Physica*, IV, c. 2, t. 14 (209a 31-33; cf. Averroes, *In Aristot. Physicam*, ibidem (ed. Iuntina, IV, f. 59rb) et tt. 28 et 33 (ed. Iuntina, IV, ff. 62ra et 63r) et Ockham, *Expositio Physicorum*, IV, tt. 12 et 14 (OPh V, p. 16-18) et tt. 28 et 33 (OPh V, p. 41 et pp. 59-61).

¹⁹ Aristot., *Physica*, IV, c. 4, t. 42 (212a 29-30). ²⁰ Aristot., *Physica*, IV, c. 4, t. 34 (211a 29-31). ²¹ Aristot., *Physica*, IV, c. 4, t. 41 (212a 15-21).

Ad primum²², dicendum quod locus communis et locatum sunt idem, sed non locus proprius, de quo est hic
 125 dubitatio, quia illud distinguitur sicut pars et totum.

Ad secundum, dicendum quod hic dicit Aristoteles pro opinione aliorum²³, et primo solvens istam rationem dicit quod locus est in alio sicut pars in toto suo.

Ad tertium, dico quod habere corpus extra continens est
 130 dupliciter, sicut dicit Philosophus²⁴: vel sicut contiguum, et sic locus non habet corpus extra, vel sicut continuum, et sic maior est falsa.

Ad quartum respondetur ab aliis²⁵ quod considerando locum secundum suum esse naturale, quod est superficies, sic est mobilis, sed secundum suum esse formale, quod est
 135 ordo ad centrum, sic est immobilis. Sed contra hoc, arguitur quia cum formale sit quidam respectus et accidens in corpore locato, sicut locus secundum Philosophum est in locato, oportet ipsum moveri sicut corpus locans movetur, quia
 140 accidens non migrat de subiecto uno in aliud. /D fol. 52^r/ Item, formale, secundum eos²⁶, potest separari a materiali; igitur sicut movetur materialiter et formaliter. Item, locus tunc quoad formale suum non foret de consideratione naturalis.

145 Ideo ad argumentum²⁷ dico quod de virtute sermonis debet concedi locum esse mobilem, quia nihil est in mundo, sive substantia, sive accidens, quin est saltem mobile per accidens; ideo dicit hic Commentator²⁸ locum esse mobilem per accidens. Tamen eius immobilitas potest sic declarari:
 150 quod sicut unam dicimus esse speciem omnium individuorum aequivalentiam et non realiter, cum eadem intentio non potest esse in diversis animabus, sicut etiam

133 ab] ab bis, *sed del.* D 142 formaliter] materialiter D 146 mobilem] *corr.* materialem D

²² Cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, IV, tt. 14 et 33 (Oph V, pp. 17-18 et 59-61). ²³ Scilicet pro opinione Zenonis; cf. Averroes, *In Aristot. Physicam*, IV, t. 12 (ed. Iuntina, IV, f. 59ra) et Ockham, *Expositio Physicorum*, ibidem (Oph V, pp. 61-63).

²⁴ Aristot., *Physica*, IV, c. 4, t. 34 (211a 29-31); cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, ibidem (Oph V, pp. 63-64). ²⁵ Cf. Aegidius Romanus, *In Physicam Aristot.*, IV, lectio 7, t. 41: «Quare terminus continentis...» (ed. cit., f. 85v). ²⁶ Ibidem.

²⁷ Scilicet ad quartum (lin. 109-110). ²⁸ Cf. Averroes, *In Aristot. Physicam*, IV, t. 41 (ed. cit., IV, f. 65rb-va) et Ockham, *Expositio Physicorum*, ibidem (Oph V, pp. 85-86).

dicimus quod unius rei unus est locus secundum
 aequivalentiam solum et non per se, quia manifestum est
 quod aer et terra et aqua quae sunt locus unius arboris, non 155
 faciunt aliquod per se unum nisi per aequivalentiam, et ita
 dicit Philosophus quod locus est immobilis secundum
 aequivalentiam, et omnia dicta de loco, posito quod locus
 esset immobilis sicut nec est. Aliter potest dici quod
 Philosophus et Commentator per istam propositionem 160
 intelligunt aliam, scilicet istam, 'locus est immobilis', ita
 quod ly 'im' teneatur negative et non privative; quae vera si
 termini stent simpliciter, et tunc est sensus quod in
 definitione quid nominis loci non cadit mobilitas; sed si
 termini stent personaliter, falsa est, nec sic intelligit eam 165
 Philosophus.

Ad quintum²⁹ dicendum quod ista est falsa, quod
 secundum Philosophum, caelum tantum vere movetur saltem
 motu circulari et tamen non est in loco, cuius ratio est ista:
 quod non habet corpus extra continens, non est in loco; 170
 sphaera activa est huiusmodi; igitur etc.

Similiter, omnes partes corporis moventur, et tamen
 nulla earum est in loco nisi quia sunt contiguae loco proprie
 loquendo, et ideo dicitur simpliciter totum corpus esse in
 loco: hoc est quia totum in lingua nostra denominatur a parte. 175

Unde notandum quod aliquid potest moveri dupliciter:
 vel ut sit in aliquo loco, et omne tale est in loco, vel ut sit
 locus alterius, quo modo locus movetur solum, et tale non est
 in loco.

Sed notandum quod de loco caeli recitat Commentator 180
 opiniones tres et probat. Prima³⁰ fuit quod caelum est in loco
 per suas partes, et non per se. Contra arguitur a
 Commentator³¹ sic: totum non est aliud a suis partibus; si
 igitur partes sint per se in loco, et totum. Secunda opinio³²
 fuit quod caelum est in loco per centrum. Contra hoc arguit 185
 sic³³: quia locus debet esse aequalis locato, sed sic non est in
 proposito. Tertia opinio et sua³⁴ quod caelum nec est in loco

162 im teneatur] *redupl.* D

²⁹ Aristot., *Physica*, IV, cc. 4-5, tt. 41-43 (212a 14 - b 3); cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, ibidem (OPh V, pp. 79-99).

³⁰ Scilicet opinio Themistii; cf. Averroes, *In Aristot. Physicam*, IV, t. 43 (ed. cit., IV, f. 66r).

³¹ Ibidem.

³² Scilicet opinio Avempace; cf. Averroes, ibidem

(f. 66rb). ³³ Ibidem. ³⁴ Ibidem (f. 66va).

per se nec per accidens proprie loquendo, sed pro tanto
 190 dicitur esse in loco per accidens, quia continet aliqua quae
 sunt in loco per se.

Unde notandum quod 'esse in loco per accidens' est
 multipliciter, sicut potest accipi a Philosopho et
 Commentatore³⁵. Primo modo, sicut dicit locum esse in loco
 per accidens, quia scilicet totum corpus continens est in loco
 195 per se. Secundo modo, sicut anima vel punctus, quia carent
 omni dimensione. Tertio modo, sicut clavi in navi, quia
 scilicet separatus potest moveri sine omni alio. Quarto modo,
 sicut materia, forma vel accidens, quia separata possunt
 moveri saltem per accidens sicut dicit Philosophus. Quinto
 200 modo, sicut sphaera ultima, scilicet quia non habet corpus
 extra vel quia est locus alterius.

[CAP. 2. DE LOCO SECUNDUM OPINIONEM PHILOSOPHI]¹

Consequenter ad litteram Philosophi² determinat
 veritatem de loco, ubi distinguendo 8 modos, huius nominis
 5 est in, insinuat unum modum famosum tempore suo,
 secundum Commentatorem³, scilicet aliquid esse in se
 videlicet ipso, ubi probatur nihil esse in se ipso nec per se
 nec per accidens. Primum probat inductive per rationes
 modos scilicet essendi in, quia tunc idem esset totum et pars
 10 aut species, et sic de aliis. Secundo probat quod duo corpora
 non possunt esse simul, etiam per accidens. Definitio autem
 quam dat⁴ de loco est ista, quod locus est ultimum corporis

4 8] a D 5 insinuat] imperta D

³⁵ Aristot., *Physica*, IV, cc. 4-5, tt. 32-49 (211a 12 - 213a 11); cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, ibidem (OPh V, pp. 48-113).

¹ CAP. 2. - Cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, IV, tt. 22-49 (OPh V, pp. 27-113). ² Aristot., *Physica*, IV, cc. 3-5, tt. 22-49 (210a 14 - 213a 11); de octo modis 'essendi in' videsis praesertim t. 23 (210a 15-24).

³ Averroes, *In Aristot. Physicam*, IV, tt. 24-27 (ed. Iuntina, IV, ff. 61ra-62ra). ⁴ Aristot., *Physica*, IV, c. 4, t. 33 (211a 23-29).

continentis continuum, et ideo quod Philosophus⁵ dicit in littera de immobilitate magis pertinet ad proprietatem loci quam ad definitionem loci.

15

Hic est primo notandum quod omnes alii modi ‘essendi in’ ab ultimo sunt transumpti et improprii, sicut non solum dicit Commentator⁶ sed etiam Aristoteles in litteram⁷. Et ideo quando accipitur in propositione Aristotele aliquis alius motus debet statim distingui penes secundum modum aequivocationis, ex quo patet omnes tales propositiones esse falsas et improprias et improprietas autem hic a Philosopho si accipiuntur de virtute sermonis: ‘relatio est in fundamento’, ‘privatio est in materia’, ‘humanitas est in homine’ et huiusmodi infinitae aliae, ponendo ista esse idem, sicut ipsi dicunt.

20

25

Secundo notandum quod locus, sicut nec superficies, non est aliquod accidens inhaerens corpori locato; sed corpus in corpore locante sicut pars in suo toto. Quod probatur⁸ primo sic: quia locus est ultimum corporis locati, tunc quaeritur: aut ultimum est continuum sibi, et tunc est corpus; aut contiguum, et tunc est in eodem loco, et esset processus in infinitum; vel esset status ad locum qui esset pars corporis.

30

Item, omne accidens est in aliquo subiecto primo; sed accidens habens tantum duas dimensiones non est primo in substantia, cum omnis substantia habeat necessario tres vel nullam.

35

Item, primum subiectum superficiei vel corporis vel eiusdem rei, et tunc sicut unum habet tres dimensiones, ita et aliud; vel alterius rationis, et tunc se habent sicut materia et forma, et per consequens materia et forma in eodem

40

28 corpori locato] *inv. sed corr.* D

⁵ Aristot., *Physica*, IV, c. 4, t. 41 (212a 14-20); cf. Averroes, *In Aristot. Physicam*, ibidem (ed. Iuntina, IV, f. 65rb-va) et Ockham, *Expositio Physicorum*, IV, t. 35 (OPh V, p. 66): «Ideo quod Philosophus postea addit ad complendum definitionem loci quod est ‘immobilis primum’, magis addit ad ostendendum unam proprietatem loci quam ad complendum definitionem convertibilem cum loco. Propter quod ista tota definitio ‘ultimum corporis continentis immobile primum’ non est definitio strictissime sumpta, sed est notificatio quaedam loci qua notificatur quid nominis loci...». ⁶ Averroes, *In Aristot. Physicam*, IV, t. 23 (ed. Iuntina, IV, ff. 60vb-61ra). ⁷ Aristot., *Physica*, IV, c. 3, t. 23 (210a 15-24). ⁸ Ockham, *Expositio Physicorum*, IV, t. 33 (OPh V, pp. 51-55).

composito distarent situ. Et ideo dico quod corpus tantum per partes suas ultimas applicatas alteri corpori secundum latum vel longum est locus sine quocumque alio, /D fol. 52^v/ et ex
 45 quo ista sufficient, ponere aliud est superfluum⁹ et contra artem Philosophi¹⁰, sicut patet.

Sed contra¹¹ dicta arguitur primo: quod locus est aequalis locato; sed corpus locans non est aequale corpori locato, igitur locus est aliquid distinctum.

50 Item, in eo quod non habet ultimum, non potest esse ultimum; sed omne corpus ex quo est divisibile in infinitum est huiusmodi; igitur etc.

Tertio sic: ultimum corporis continentis non est ipsum continens, quia esset ultimum sui ipsius; sed locus est
 55 ultimum igitur distinguitur. Confirmatur¹², quia locus communis differt a loco proprio, et realiter.

Quarto sic: locus est alia species quantitatis a superficie, ut patet in *Praedicamentis*¹³; igitur distinguitur.

60 Quinto sic: illud quod est continue in alio et alio loco, continue movetur; et si semper sit in eodem loco, semper quiescit. Si igitur locus esset ultima pars corporis continentis, sequitur quod u[nus] palus fixus in flumine continue moveretur, et homo existens in navi continue moveretur semper quiesceret, cuius oppositum patet ad sensum.

45 superfluum] super forum D 55 Confirmatur] conformatur D
 63 moveretur²] add. in mg. D

⁹ Cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, IV, t. 33 (OPh V, p. 51): «Similiter: frustra fit per plura quod potest fieri per pauciora. Sed omnia quae dicuntur de loco possunt salvari absque hoc quod ponatur locus esse alia res a superficie corporis continentis...».

¹⁰ Secundum Ockham hoc axioma 'pluralitas non est ponenda sine necessitate' elici potest ex Aristot., *Physica*, I, c. 4, t. 41 (188a 17-18); cf. *Expositio Physicorum*, I, t. 41 (OPh IV, p. 118): «Hic Philosophus infert quod melius est ponere principia finita sicut fecit Empedocles qui posuit sex principia, scilicet quattuor elementa et litem et amicitiam, quam ponere infinita principia sicut posuit Anaxagoras, et hoc quia aequae possunt omnia salvari per finita sicut per infinita, et pluralitas numquam est ponenda sine necessitate». Cf. etiam Aristot., *Physica*, VIII, c. 6, t. 48 (259a 8-15).

¹¹ De istis instantiis earumque solutionibus cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, IV, t. 33 (OPh V, p. 57-61). ¹² Cf. Aristot., *Physica*, IV, c. 2, t. 14 (209a 31-33).

¹³ Cf. Ockham, *Expositio in librum Praedicamentorum Aristot.*, c. 10, § 4 (OPh II, 217ss.) et *Expositio Physicorum*, IV, t. 33 (OPh V, pp. 59-61).

Ad primum: si sit sermo de loco proprio, potest concedi auctoritas sicut sonat; si de loco communi, sic debet intelligi quod locus est aequalis locato secundum longitudinem et latitudinem tantum. 65

Ad secundum: aliquid 'habere ultimum' est dupliciter: vel proprie, quia partem indivisibilem, et sic corpus locans non habet ultimum, ut dicitur hic¹⁴. 70

Ad tertium concedendum est quod distinguuntur realiter, sed non sicut res alterius rationis aut sicut substantia aut accidens, sed sicut pars et totum.

Ad quartum dicendum est quod distinctio praedicamentorum non accipitur a distinctione rerum sed praedicabilium. 75

Ad quintum dicendum quod est concedendum quod mare et flumine continue quiescit, quamvis sit in alio et alio loco, et e converso de alio. Et si dicas quod non est aliud medium ad probandum aliquid moveri vel quiescere, dicendum quod quando aliquid est in alio et alio continue, posito quod locus eius esset immobilis, tunc vere moveretur. Et similiter si continue sit in eodem loco, posito similiter quod locus eius sit mobilis, tunc vere quiescit. Et ideo dictum est prius¹⁵ quod locus est immobilis secundum aequivalentiam. Igitur 'est simpliciter immobilis' non valet consequentia, quia ista determinatio, licet sit determinatio distrahens, tamen est indifferens; a qua determinatione ad simpliciter non semper tenet consequentia, licet quandoque et sic patet de loco. 80 85 90

95

71 ultimum] Aliter accipitur pro aliqua parte contiguata alteri, et sic habet ultimum *om.* D 89 semper] *corr. in mg.* D

¹⁴ Aristot., *Physica*, IV, c. 4, t. 37 (211b 19-29); cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, ibidem (OPh V, pp. 74-75). ¹⁵ Supra, pp. 53-54, lin. 136-166.

[CAP. 3. DE VACUO SECUNDUM OPINIONEM ALIORUM]¹

Hic agit Philosophus² de vacuo, primo disputative quod sit. Primo³: quia in motu locali aliquod corpus recipitur in
 5 aliquo; similiter in rarefactione partes magis occupant de loco; similiter aqua recipitur in vase pleno cineribus: ex quibus omnibus arguitur sic: aut ista corpora recipiuntur in vacuo et sic habetur propositum, aut in pleno et sic duo corpora sunt simul, quod est impossibile, sicut prius⁴.

10 Notandum quod multa dicta hic non debent allegari tamquam de mente Aristotelis⁵, sicut nec consequentia prolata, quamvis aliqua sint vera

Secundo quod solutio ad argumenta generalis est ista, aut ista corpora recipiuntur in pleno, vel in vacuo debet dici
 15 quod recipiuntur in pleno. Et quando dicitur 'duo corpora etc.' negatur consequentia, quod ibi vel unum corpus cedit alteri, sicut patet in motu locali, vel aliquae partes corrumpuntur, ut dicit Commentator⁶ expresse quoad exemplum de cineribus. Quantum tamen ad rarefactionem
 20 dicit Philosophus⁷ quod ista non est per repletionem vacuorum, sed quia eadem materia sine additione alterius rei est in potentia ad utrumque contrariorum.

Tertio⁸ notandum quod rarum et densum non sunt res distinctae ab aliis, quod patet per illud commune principium
 25 in primo libro⁹, quia ista possunt successive competere eiusdem per solum motum localem. Unde raritas est ipsum

19 cineribus] minibus D

¹ CAP. 3. - Cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, IV, tt. 50-56 (Oph V, pp. 114-120). ² Aristot., *Physica*, IV, c. 6, tt. 50-56 (213a 12 - b 29).

³ Ista tria argumenta, de motu locali, rarefactione et receptione aquae in vase pleno cineribus, sunt prima, secunda et quarta inter quinque rationes quas Aristoteles ab antiquis collegit; cf. Aristot., *Physica*, IV, c. 6, tt. 53, 55 et 56 (213b 4-29) et Ockham, *Expositio Physicorum*, ibidem (Oph V, pp. 117-121). ⁴ Supra, p. 55, lin. 10-11. ⁵ Cf. ex. gr. Ockham, *Expositio Physicorum*, IV, t. 55 (Oph V, p. 118): «Sciendum est quod Philosophus hic ponit rationem aliorum, ideo non est hic aliquid allegandum tamquam de intentione Aristotelis, et ideo circa declarationem istius rationis non est insistendum». Cf. etiam ibidem, t. 56 (Oph V, pp. 120-121).

⁶ Averroes, *In Aristot. Physicam*, IV, t. 56 (ed. Iuntina, IV, ff. 69vb-70ra). ⁷ Aristot., *Physica*, IV, c. 7, t. 63 (214a 32 - b11). ⁸ Cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, IV, t. 84 (Oph V, pp. 172-175). ⁹ Cf. Aristot., *Physica*, I, c. 4, t. 41 (188a 17-18); cf. etiam supra, pp. 56-57, lin. 38-46.

corpus rarum; immo idem significatur per abstractum et concretum. Et sic dicendum de sensu. Unde quando Philosophus¹⁰ dicit ‘eandem esse materiam magni et parvi’, large loquitur de materia et similiter de contrarietate. 30

Sed contra ista arguitur primo sic: in condensatione tota substantia manet, sed tota quantitas non manet; igitur quantitas ibi distinguitur a substantia.

Secundo sic: eadem substantia non est maior et minor.

Tertio sic: quando aliqua sunt quorum unum potest esse sine alio, ista distinguuntur realiter; substantia et quantitas sunt huiusmodi; igitur etc. 35

Quarto: nihil est idem realiter alicui sine quo ipsum potest esse sine contradictione; sed ista substantia potest esse sine hac quantitate; igitur etc. 40

Ad ista debet dari ista solutio quae datur ad consimilia, sicut ‘haec materia est quando privatio non est, igitur distinguitur realiter a materia’; cuius oppositum dicit Philosophus¹¹.

Item, Sortes albus est idem realiter cum Sorte, et tamen aliquando est albus et aliquando non et etiam aliquando est Sortes quando non est albus etc. 45

[CAP. 4. DE VACUO SECUNDUM OPINIONEM PHILOSOPHI]¹

Consequenter Philosophus² quoad litteram sic arguit ad oppositum: motus in vacuo vel est in instanti, quod est impossibile; vel in tempore, quod improbatur sic: in illis quae non comparantur secundum rarius et densius non potest esse velocior et tardior, si omnia alia sint paria; secundum spatium vacui ad spatii plenum nulla est proportio secundum raritatem et densitatem, cum in vacuo nihil sit; igitur nec inter motus istorum potest esse proportio. 5 10

47 Sortes] albus *add. sed del.* D

¹⁰ De ista et multis aliis propositionibus similibus cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, IV, t. 84 (OPh V, pp. 172-174). ¹¹ Cf. supra, p. 18, lin. 89 - p. 20, lin. 158.

¹ CAP. 4. - Cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, IV, tt. 57-84 (OPh V, pp. 121-175). ² Aristot., *Physica*, IV, c. 8, t. 71 (215a 24 - b 22); cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, ibidem (OPh V, pp. 140-142).

Secundo sic: omnis motus habet certam proportionem ad alium motum, id est, in aliquo certo gradu excedit illum in velocitate vel tarditate; igitur in vacuo non potest esse talis motus.

15 Alias rationes ponit Philosophus³, pro quibus est primo notandum quod licet multae propositiones sint falsae secundum Aristotelem, tamen, sicut dicit Commentator⁴, non sunt acceptae sed datae ab adversariis, et illud debet notari pro multis.

20 Secundo notandum quod, secundum praedictum Commentatoris⁵, quando aliqua comparantur /D fol. 53r/ secundum excedens et excessum non oportet quod unum includat aliud realiter et aliquid plus, sicut patet ad sensum, sed requiritur quod includat simile. Exemplum, de duobus
25 albis etc⁶.

 Tertio notandum quod conclusio quam movet hic Commentator⁷, an scilicet motus sit in tempore propter resistantiam medii, quia sola distantia terminorum, omni alio subscripto, sufficit ad hoc quod motus sit continuus. Quod
30 probatur sic: quia omne quod tangit prius tangit medium quam extremum movetur successive; sed ubi est vera distantia terminorum, sine omni resistantia medii, mobile prius accedit ad medium, sicut patet in motu caeli cui nihil resistit; igitur⁸ etc.

³ Aristot., *Physica*, IV, c. 8, tt. 72-75 (215b 22 - 216b 21); cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, ibidem (OPh V, pp. 151-162).

⁴ Averroes, *In Aristot. Physicam*, IV, t. 72 (ed. Iuntina, IV, f. 75va).

⁵ Averroes, *In Aristot. Physicam*, IV, t. 71 (ed. Iuntina, IV, f. 74rb).

⁶ Cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, ibidem (OPh V, pp. 144-145): «Notandum est hic primo propter protervos quod non est de intentione Philosophi, sicut nec de intentione Commentatoris quando dicit, commento 71: 'Diversa secundum magis et minus necessario communicant in eadem natura', quod quando aliqua comparantur secundum magis et minus quod conveniunt realiter in uno aliquo distincto realiter extra animam ab utroque illorum. Unde albedo maior et minor non communicant in aliqua una re quae sit de essentia utriusque, quia nulla talis res est praeter hanc albedinem et illam. Sed intentio eorum est quod quando aliqua diversantur secundum magis et minus quod nomen significans tales vere competit utrique, sicut si Sortes sit albior Platone, oportet quod uterque vere sit albus sed unus una albedine et alius alia. Et hoc sufficit ad intentionem Philosophi».

⁷ Averroes, *In Aristot. Physicam*, IV, t. 71 (ed. Iuntina, IV, f. 74vb).

⁸ Istae instantiae earumque solutiones, cum aliis similibus, inveniuntur apud Ockham, *Expositio Physicorum*, IV, t. 71 (OPh V, pp. 151-159).

Sed contra⁹ illud primo, quia Philosophus in littera videtur dicere quod si motus esset in vacuo, esset in stanti, quia ibi non est medium resistens. 35

Secundo arguitur sic: quia in hoc Commentator¹⁰ improbat Avempace qui ponit motum esse continuum propter duo; sed haec positio ponit sic; igitur etc. 40

Tertio sic: Commentator¹¹ dicit frequenter quod resistentia medii est causa successionis in motu.

Ad primum argumentum dico quod Philosophus non dicit istam conclusionem quia tunc motus esset in stanti sed potius dicit quod motus in vacuo nec est in tempore nec in stanti, sicut dictum est prius¹². 45

Ad secundum dicendum quod Commentator¹³ non improbat eum in hoc, nec aliquod tale recitat de eo; sed reprobat eum quoad hoc quod ponit velocitatem et tarditatem esse rem distinctam a motu, sicut dicit Commentator in commento. 50

Ad tertium dico quod resistentia dicitur dupliciter: quaedam est positiva, quaedam est rei existentis in medio quae impedit motum. Alia resistentia quae vocatur illa distantia, qualis tantum modo est in caelo; et ista necessario requiritur ad omnem successionem. 55

[CAP. 5. DE TEMPORE SECUNDUM OPINIONEM ALIORUM]¹

Consequenter in capitulo de tempore Philosophus² disputando probat quod tempus non est. Primo sic: illud totum non est cuius partes non sunt; sed praeteritum et futurum, quae essent partes temporis, non sunt; igitur tempus non est. Nec potest dici quod saltem pars eius est, sicut instans, quia ipsum non est pars temporis. 5

⁹ Aristot., *Physica*, IV, c. 8, t. 71 (215a 30). ¹⁰ Averroes, *In Aristot. Physicam*, IV, t. 71 (ed. Iuntina, IV, ff. 74va-75rb). ¹¹ Averroes, ibidem. ¹² Supra, p. 60-61, lin. 4-10. ¹³ Averroes, *In Aristot. Physicam*, IV, t. 71 (ed. Iuntina, IV, f. 74vb).

¹ CAP. 5. - Cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, IV, tt. 87-97 (OPh V, pp. 194-207). ² Aristot., *Physica*, IV, c. 10, tt. 88-89 (217b 32 - 218a 8). Auctor, forte propter eandem causam quae data est supra, p. 49, nota 3, ponit hic tantum unam duarum rationum ab Aristotele collectarum.

Notandum est hic primo quod ista ratio non concludit
 10 quin tempus sit unum praedicabile habens partes large
 loquendo, quia habet partes de praeterito et de futuro
 tamquam eius exponentes, sicut dictum est in capitulo ‘De
 motu’³, tamen necessario includit quod tempus quoad totum
 15 significatum suum non importat aliquid per se unum. Licet
 enim tempus nihil significet a parte rei nisi sphaeram vel
 motum caelestem et animam numerantem istam sphaeram
 vel eius partem esse in loco uno et postea in alio, large
 loquendo de loco, ista tamen non faciunt per se unum. Unde
 patet quod solutio ad argumentum debet esse penes
 20 secundum modum aequivocationis, quia pars et totum, si
 accipiuntur proprie solum in maiore et in minore sequitur
 conclusio necessario, quod tempus non est aliquod totum
 proprie habens partes, ut praedicatur. Si autem accipiuntur
 large manifestum est, quod maior est falsa, si sit universalis,
 25 et minor similiter.

Sed contra ista videtur Philosophus arguere in littera⁴
 per quattuor rationes. Prima est: tales quaelibet pars temporis
 est tempus; nulla pars sphaerae est sphaera; igitur tempus
 non est caelum tantum. Secundo sic: si tempus et caelum
 30 tantum essent idem, igitur si plures essent caeli, tunc plura
 essent tempora; consequens falsum. Tertio sic: omnis motus
 est velocior et tardior alio motu; sed nullum tempus est
 velocius alio tempore; igitur etc. Quarto sic: et est probatio
 minoris praecedentis: velox et tardum definiuntur per
 35 tempus; sed tempus non definitur per tempus; igitur tempus
 non est velox vel tardum.

Sed istis rationibus, et consimilibus quae fierent postea,
 non obstantibus, dicendum est quod Philosophus⁵ per istas
 rationes non intendit improbare istam ‘tempus est motus vel
 40 sphaera caeli’, terminis acceptis personaliter, quia sic
 loquendo arguendo consequentia non valet, sicut patet
 manifeste in aliis terminis. Tunc enim per primum
 argumentum posset probari quod homo non esset substantia,
 et huiusmodi; per secundum etiam probaretur quod si essent
 45 plures creaturae, essent plures dii; per tertium quod ignis non

³ Supra, p. 44, lin. 61-65, et ibidem, nota 6; cf. etiam Ockham *Expositio Physicorum*, IV, t. 89 (OPh V, p. 195).

⁴ Aristot., *Physica*, IV, c. 10, tt. 93 et 96 (218a 31 - b 5; 218b 13-20); cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, ibidem (OPh V, pp. 203-205 et p. 209).

⁵ Cf. Ockham, ibidem.

esset calidus; per quartum quod risibile non definitur per hominem, et alia huiusmodi infinita valde.

Ideo dicendum quod Philosophus intendit tantum probare quod motus et sphaera caeli et tempus non se habent sicut definitio et definitum sicut nomina synonyma, quamvis antiqui investigantes definitionem temporis hic dixerunt, sicut patet in littera. Et hoc probant duae rationes similiter sufficienter in istis et in omnibus aliis terminis. Si dicatur contra quod per istas rationes intendit Philosophus concludere aliquid, et nihil concludit nisi istam ‘tempus non est motus et sphaera caeli’, igitur est vera, dicendum quod si termini stant personaliter falsa est, et non de mente Aristotelis; si simpliciter, vera est. Et est sensus quod hic non praedicatur definitio de definito, quod verum est, sicut quamvis haec propositio sit vera ‘homo est animal’, hic tamen non praedicatur definitio de definito.

Secundo notandum pro dubitatione hic mota a Philosopho⁶ quod sicut talia verbalia alia ‘olim’, ‘repente’, ‘tunc’, ‘modo’, ‘nunc’ et huiusmodi de quibus agit Philosophus hic non significant aliquid, sicut nec aliquod syncategorema, sed tantum cum alio consignant, ita illud verbum ‘nunc’ non significat aliquod accidens indivisibile raptim transiens, ut communiter dicitur, sicut potest probari per rationem Philosophi⁷ quam facit hic, quae talis est: si sit tale accidens aut est unum aut plura. Si primum, igitur omnia quae sunt in aliquo tempore sunt in eodem nunc. Si secundum, ex quo unum non continet aliud, /D fol. 53^v/ oportet quod alterum corrumpatur, quod est impossibile, quia nunc non potest corrumpi in ‘nunc’ immediato, quia non est dare tale, nec in ‘nunc’ mediato, quia tunc esset per tempus; igitur nunc non significat aliquod tale. Nec valet dicere quod manet idem subiecto et est aliud secundum esse, tum quia

⁵² probant] dixerunt *corr.* D | similiter sufficienter] *trp. sed corr.* D
⁷⁴ non¹] *add. supra lin.* D

⁶ Aristot., *Physica*, IV, c. 11, t. 103 (219a 10 - b 15); cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, IV, tt. 93, 100 et 121 (OPh V, pp. 202-205, pp. 223-224 et pp. 275-278). ⁷ Aristot., *Physica*, IV, c. 10, t. 90 (218a 8-11); cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, ibidem (OPh V, pp. 201-203).

tunc esset divisibile, tum quia de ista re quaeritur sicut prius⁸,
 tum quia tale accidens non potest habere subiectum primum;
 80 ex quo patet manifeste quod ista quae dicuntur de ‘nunc’,
 scilicet quod habet esse in potentia, quod sit contiguum
 temporis, et huiusmodi procedunt ex falsa connotatione quod
 ‘nunc’ esset una res copulans duo tempora simul.

Sed contra⁹ ista videntur dicta Philosophi esse. Primo,
 85 hic quod reputans istam solutionem sophisticam, solvit eam
 dicens quod manet idem nunc subiecto sed differt secundum
 esse.

Item, dicit secundo quod tempus non potest esse sine
 nunc priori et posteriori; sed tempus potest esse sine omni
 90 adverbio.

Item tertio dicit quod nunc connotat tempus sicut
 punctus lineam, et similiter mensurat, numerat et determinat
 eam, immo sequitur ipsum mobile, quod est divisibile. Sed
 huiusmodi non possunt verificari nisi pro re; igitur ‘nunc’
 95 significat rem.

Pro istis et consimilibus est notandum quod ad multa
 dicta Philosophi hic de nunc, vel instanti et de puncto debet
 responderi per secundum modum aequivocationis, quia non
 sunt vera sicut sonant, ipso Philosopho teste, qui dicit se
 100 loqui in ista materia sicut Sophistae loquuntur et non de
 virtute sermonis.

Unde ad primum¹⁰ dico quod Philosophus non vult hanc
 esse veram proprie loquendo ‘nunc manet idem subiecto sed
 differt secundum esse’, licet Philosophus dicat communiter¹¹.
 105 Sed forte ideo dicit Philosophus quod nunc manet idem
 subiecto, quia mobile manet idem in toto motu, et differt
 secundum esse, quia propter motum localem contingit repleti
 de mobili quod nunc est in uno loco et nunc in alio; quod

⁸ Supra, p. 34, lin. 20 - p. 35, lin. 58; de falsa imaginatione quod ‘nunc’
 est una res copulans duo tempora simul cf. ex. gr. Ockham, *Expositio*
Physicorum, IV, t. 121 (OPh V, pp. 277-278). ⁹ Pro primo cf. Aristot.,

Physica, IV, c. 13, tt. 101 et 121 (219b 10-11; 222a 19-20); pro secundo
 cf. Aristot., *Physica*, IV, c. 11, t. 106 (220a 14-20); pro tertio - *continuat*
et determinat: cf. Aristot., *Physica*, IV, c. 11, t. 105 (220a 5); *mensurat*: t.
 103 (219b 11-12); *numerat*: t. 106 (220a 14-20); et *sequitur ipsum mobile*:
 t. 104 (219b 22-23). ¹⁰ Cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, IV, t. 121

(OPh V, pp. 277-278). ¹¹ Cf. Aristot., *Physica*, IV, c. 11, t. 104 (219a
 18-21).

potest fieri sine corruptione rei. Et propter idem dicit
Philosophus quod tempus est inter duo nunc. 110

Ex quo patet responsio ad secundum¹² argumentum, ita
quod communiter in omnibus huiusmodi auctoritatibus
accipitur nunc a Philosopho pro mobili, quamvis hoc sit
magis ex usu loquentium quam ex virtute sermonis¹³.

Similiter ad tertium debet dici quod ideo nunc continuat 115
lineam, quia mobile quod est continuum nunc est in isto loco
nunc in alio sine quiete; et per idem patet ad consimilia quae
dicuntur de nunc. Sed advertendum est quod non dicitur de
mobile indivisibile quia caret parte ex quo est continuum, sed
quia non manet in aliquo loco sibi aequali per tempus quando 120
movetur. Et si dicatur quod punctus saltem significat tale
indivisibile, dicendum quod non, quia linea non proprie
continuatur nisi per partes. Si igitur continuatur per punctum,
sequitur quod punctus est pars lineae, et ideo si punctus esset
pro re necessario stabit pro parte lineae vel corporis. Unde 125
potest dici quod Philosophus per tales propositiones
categoricas ‘punctus est indivisibilis’, vel ‘punctus continuat
partes lineae’ vel est indivisibilis intelligit condicionales tales
‘si punctus esset indivisibilis etc.’¹⁴; unde et huiusmodi
propositionibus communiter utuntur mathematici¹⁵. 130

135

120 quando] quin D 125 Unde] vel D 129 esset] redupl. supra lin. D

¹² Cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, IV, tt. 104 et 106 (OPh V, pp. 232-233 et pp. 247-250); etiam cf. t. 121 (OPh V, pp. 277-278). ¹³ Cf.

Ockham, *Expositio Physicorum*, IV, t. 105 (OPh V, pp. 244-247).

¹⁴ Cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, IV, t. 105 (OPh V, p. 248): «...ideo non oportet ponere talem rem quae ab antiquis ante Aristotelem, et nunc a multis modernis, vocatur punctus. Vel aliter potest dici quod Philosophus loquitur de puncto secundum opinionem famosam antiquorum, quae tamen falsa est».

¹⁵ Cf. Ockham, *De sacramento Altaris*, I (ed. T. B. Birch, Burlington, Iowa 1930), 80: «...Nam probare quod nihil est indivisibile in istis inferioribus non potest fieri nisi per rationes subtiles, quas mathematici et alii minus exercitati in metaphysica et logica non possunt comprehendere».

[CAP. 6. DE TEMPORE SECUNDUM OPINIONEM ARISTOTELIS]¹

Consequenter Philosophus² quoad litteram, praemissis
 quibusdam necessariis ad propositum, dat talem definitionem
 5 de tempore: quod tempus est numerus motus secundum prius
 et posterius. Et ne procedat in aequivoco, distinguit de
 numero dicit quod tempus est numerus numeratus non
 numerus quo numeramus.

Ubi primo³ notandum quod haec definitio non est data
 10 proprie ex genere et differentia, sed est quid nominis tantum.

Sed contra hoc Philosophus videtur esse et etiam
 Commentator⁴. Primo: ubi est materiale et formale, in
 tempore et motus et motus materiale etc.

Secundo sic: ubi sunt multa alterius rationis ibi potest
 15 esse definitio proprie dicta; sed in ista definitione cadit
 quantitas discreta et numerus, et continua, sic motus, quae
 sunt alterius rationis; igitur etc.

Ad primum dicendum quod Commentator⁵ loquitur ibi
 solum large de materiali, scilicet pro illo quod cum alio et
 20 non per se recipit praedicationem alterius cuius materiale non
 facit proprie definitionem.

Ad secundum dicendum quod ista maior non debet
 concedi nisi illa duo sint duae res et cum hoc facientes per se
 unum; sed istae duae quantitates non sunt nec significant
 25 semper distincta realiter; et ideo dicitur sicut duo
 praedicabilia.

Tertio notandum quod ad quaestionem qua quaeritur
 quid est tempus a parte rei, potest dici quod tempus est una
 res extra animam, quia est ipsum caelum vel motus eius,
 30 quod idem, quamvis connotat actum animae⁶, sicut lapis
 cognitus, si stet personaliter, est res extra animam, quia
 omnis lapis est res extra animam, quamvis lapis cognitus

6 procedat] ex *add.* D 12 formale] ibi potest esse definitio proprie dicta;
 sed, secundum Commentatorem hic, numerus est formale *om.* D

¹ CAP. 6. - Cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, IV, tt. 97-108 (Oph V, pp. 211-252). ² Aristot., *Physica*, IV, c. 11, tt. 99-102 et c. 12, t. 108 (219a 10 - b 9 et 220a 24-26). ³ Cf. ex. gr. Ockham, *Expositio Physicorum*, IV, tt. 102, 103 et 104 (Oph V, pp. 228-229, pp. 230-231 et pp. 232-234).

⁴ Aristot., *Physica*, IV, c. 12, t. 109 (220a 32 - b 5); cf. Averroes, *In Aristot. Physicam*, IV, t. 109 (ed. Iuntina, IV, f. 86rb-va) et Ockham, *Expositio Physicorum*, ibidem (Oph V, pp. 254-257). ⁵ Cf. Ockham, ibidem. ⁶ Supra, p. 63, lin. 14-18.

secundum totum quod datur intelligi non sit sine anima; et sic est de tempore.

Sed contra⁷ illud potest argui sic: illud quod causatur, connotat, continet, numerat vel mensurat aliud non est idem cum illo; sed sic se habent motus prius et tempus, ut probatur in littera; igitur etc. 35

Item, secundo: omnis motus est velox vel tardus; tempus non est sic; igitur etc. 40

Tertio sic: tempus est idem apud omnes; motus non; igitur etc.

Quarto sic: tempus, licet per se sit causa corruptionis, tamen per accidens est causa generationis; sed motus est primus causa generationis per se; igitur etc. 45

Quinto sic: Commentator⁸ dicit non possumus percipere tempus nisi sentiamus nosmetipsos transmutatos; sed non possumus percipere omnem rem extra animam sine mutatione nostra; igitur tempus non est res extra animam. /D fol. 54^r/ 50

Sexto notandum quod arguitur contra primi dicta sic: si ista sit idem, ex quo motus est aeternus, sequitur quod tempus est aeternum. Consequens falsum, sicut probat Philosophus in littera⁹ sic: illud quod determinatur nunc non est aeternum; tempus est huiusmodi; igitur etc. 55

Septimo: tempus non est nisi anima sit; sed motus et omnis res extra animam potest esse si anima non sit; igitur etc.

Omnia praedicta media tangit Philosophus hic in littera. Sed istis non obstantibus dicendum est quod tempus extra animam non significat nisi sphaeram vel motum caeli. 60

Ad primum¹⁰ dicendum quod si ista verba et omnia consimilia accipiuntur proprie, sicut dicimus quod una res causatur vel sequitur aliam rem distinctam, illae propositiones sunt falsae nec de mente Aristotelis. Si autem 65

⁷ Istas primas quattuor instantias tangit Philosophus in littera: prima invenitur in locis citatis supra, p. 65, nota 9; secunda in c. 10, t. 96 (218b 13-17); tertia in c. 10, tt. 95 et 130 (218b 13 et 223a 16-18); et quarta in c. 13, t. 128 (222b 16-22). Multa alia dubia de ista materia tractat Ockham, *In II Sent.*, q. 10 (OTh V, 202-229).

⁸ Averroes, *In Aristot. Physicam*, IV, t. 98 (ed. Iuntina, IV, ff. 82va-83ra).

⁹ Istas ultimas instantias similiter tangit Philosophus in littera: sextam in c. 12, t. 117 (221b 5-7) et septimam in c. 14, t. 131 (223a 21-22).

¹⁰ Cf. supra, p. 66, lin. 115-130.

accipiuntur large et transumptive verae sunt. Et tunc ad huiusmodi propositiones est dicendum quod non dicit Philosophus quod motus sequitur tempus sicut pars definitionis sequitur definitum, cum quo tamen stat quod
 70 significant idem, sicut homo et animal. Unde dicendum quod motus causat tempus vel connotat seu concausat, quia ad hoc quod haec sit vera ‘tempus est continuum’ requiritur quod haec sit vera ‘motus est’ et non e converso; et per hoc patet ad alia verba.

Ad secundum¹¹ dico quod velocitas et tarditas dicuntur dupliciter: quaedam est difformis, cuiusmodi solum competit gravi et levi, et tale negatur a tempore sicut et motus istorum. Alia dicitur uniformis, et talis potest dici de tempore, si termini stent personaliter sicut de motu caeli. Et consimiliter
 80 potest dici quod multa alia accidentia conveniunt tempori non per realem inhaerentiam sed quia praedicantur de eo secundo modo dicendi per se, sicut manifeste probat Commentator¹² capitulo ‘De vacuo’ contra Avempace; quod velocitas et tarditas non sunt res distinctae additae motui sed
 85 definitiones, id est diversae descriptiones.

Ad tertium¹³ dicendum quod sicut conceditur de tempore esse idem apud omnes, ita debet concedi de aliquo motu, vel de motu caeli, sicut dicit Philosophus. Sed quamvis haec universalis conceditur a Philosopho ‘omne tempus est
 90 idem apud omnes’, tamen haec universalis negatur ‘omnis motus est idem apud omnes’. Sed est hic advertendum quod Philosophus non vult hic dicere quod aliquis motus vel tempus sit idem apud omnes tamquam unum accidens extensum per totum mundum, sicut communiter creditur,
 95 quia tunc illud adquisitio esset per se unum sicut nec subiectum, quod ipsi negant. Sed ideo solum dicitur idem apud omnes, quia in omni loco potest anima connotare illud per motum caeli quantum aliquid movetur vel quiescit.

85 id est] *corr. supra lin. D*

¹¹ Cf. Ockham, *In II Sent.*, q. 10 (OTh V, 223, 20 - 224, 8).

¹² Averroes, *In Aristot. Physicam*, IV, t. 71 (ed. Iuntina, IV, ff. 74va-75rb); cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, ibidem (OPh V, pp. 154-156); etiam cf. *supra*, p. 62., lin. 47-51.

¹³ Cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, IV, tt. 95 et 130 (OPh V, pp. 207-208 et pp. 288-289).

Ad quartum¹⁴ dico quod aliquid esse causam per se potest esse dupliciter: vel quia per se requiritur, et sic debet concedi quod tempus motus sunt tam per se quam per accidens, tam generationis quam corruptionis. Similiter dicitur causa per se, quia est causa totalis, et sic dicit Philosophus hic in littera quod ista sunt causae corruptionis per se, quia posita corruptibili, cum aliquo circumscripto, a corpore caelesti potest esse corruptio. Sed tamen circumscripto omni alio ab eodem non esset generatio; immo necessario aliud requiritur sicut concausa. Aliter posset quod ista propositio vulgi, sicut dicit Aristoteles; et non oportet concedere eam.

Ad quintum¹⁵ dicendum quod sicut Commentator¹⁶ accipit ibi large ‘sentire’ pro ‘recipere’ ita large loquitur de ‘transmutari’. Unde vult quod ad hoc quod nos percipiamus tempus, oportet intelligere nos coexistere alicui transmutationi, quia corpori caelesti.

Ad sextum¹⁷ dicendum quod utrumque est aeternum. Nec illud argumentum est de mente Aristotelis, – sed fuit pro una dubitatione quae debet solvi –, quia argumentum procedit ex falsa imaginatione de ‘tunc’, sed ideo, licet proprie, dicitur determinari per ‘tunc’ quia per tale adverbium ad quaestionem factam de tempore, contingit respondere cum tali determinatione potest stare infinitas.

Ad septimum¹⁸ dicendum quod, si termini stent personaliter, sed haec conceditur quod ‘motus est sine anima’ ita debet haec concedi ‘tempus potest esse sine anima’. Si tamen accipiuntur tempus et motus pro omni eo quod importatur per nomina, tunc debet concedi ‘motus potest esse sine anima’ sed tempus non, sicut dicit Philosophus, quod anima connotatur per tempus, sicut patet de lapide cognito et lapide. Unde communiter in talibus est fallacia figurae dictionis, quia arguitur a nomine absoluto ad connotativum, et e converso.

111 Commentator] communiter D 125 haec] *add. supra lin. D*

¹⁴ Cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, IV, tt. 117 et 128 (OPh V, pp. 265-268 et pp. 284-286).

¹⁵ Cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, IV, t. 98 (OPh V, pp. 216-218).

¹⁶ Averroes, *In Aristot. Physicam*, IV, t. 98 (ed. Iuntina, IV, ff. 82va-83ra).

¹⁷ Cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, IV, tt. 118-119 (OPh V, pp. 270-273).

¹⁸ Cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, IV, tt. 131-132 (OPh V, pp. 290-297).

Vel si dicas¹⁹ contra ista, quia secundum
 135 Commentatorem²⁰ in principio huius, non solum tempus sed
 omnia successiva complentur per animam, dicendum quod
 tempus sic completur per animam quod anima cadit in eius
 definitione; quod non est verum de aliis.

Secundo²¹ notandum quod circa istam definitionem
 quod numerus numeratus non est accidens inhaerens rebus
 140 numeratis, quia omnia, sicut angelus et lapis, se ipsis ponunt
 in numerum, nisi forte quod idem accidens, sicut dualitas,
 possit simul esse in caelo et in terra quod nihil valet.

Sed contra ista arguitur, quia Philosophus et
 Commentator²² dicunt quod tempus est numerus quo
 145 numeramus; sed hoc negat hic; igitur contradicit sibi ipsi.

Item, probatur: quod numerus distinguitur realiter, quia
 sic dicit hic Philosophus²³: idem est numerus quattuor
 equorum et quattuor homini; sed istae res numeratae non sunt
 idem; igitur etc.

150 Item: Philosophus²⁴ in littera dat differentiam inter
 numerum et terminum, et dicit quod numerus non est simul
 cum rebus numeratis sed continet istas; sed ista non essent
 vera si essent idem realiter; igitur etc.

Ad primum²⁵ dicendum quod tempus esse numerum
 155 potest intelligi dupliciter: vel quia unum praedicitur de alio in
 recto licet non per se; vel quia unum datur intelligi per aliud
 in obliquo. Primo modo dicit Philosophus quod tempus est
 numerus tantum numeratus; sicut enim praedicitur tempus est
 motus qui est res numerata etc. /D fol. 54v/ Secundo modo
 160 dicit Philosophus quod tempus est numerus quo numeramus,
 scilicet anima; non praedicatur actio animae de tempore in
 recto etc.

¹⁹ Cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, t. 131 (OPh V, pp. 291-295).

²⁰ Cf. Averroes, *In Aristot. Physicam*, IV, t. 88 (ed. Iuntina, VI, f. 80va).

²¹ Cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, IV, t. 132 (OPh V, pp. 298-303).

²² Cf. Aristot., *Physica*, IV, c. 11, t. 102 (219b 5-8) et Averroes, *In Aristot. Physicam*, ibidem (ed. Iuntina, IV, f. 84r); sed notetur distinctio quam facit Ockham, tt. 102 et 132 (cod. cit., ff. 100v et 109ra).

²³ Aristot., *Physica*, IV, c. 12, t. 110 (220b 10-12).

²⁴ Aristot., *Physica*, IV, c. 11, t. 107 (220a 22-24). ²⁵ Cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, IV, tt. 102 et 109 (OPh V, pp. 226-229 et pp. 298-303).

Ad alias rationes²⁶ respondet per distinctionem, quia istae maiores sunt verae solum de numero quo numeramus, de quo bene concedo quod distinguitur a rebus numeratis. 165

[CAP. 7. DE PROPRIETATIBUS TEMPORIS]¹

Tertio et ultimo principaliter quoad litteram Philosophus², praemittens quasdam proprietates de nunc et tempore quae possunt aliququaliter patere ex praedictis, ostendit quod nihil proprie est in tempore nisi quod mensuratur tempore, vel esse quando tempus est. Si primum, habetur propositum. Non secundum, quia tunc locus esset in locato quia est quando locatum est, et tunc caelum esset in milio. Consequens falsum. Ex quo arguit ulterius Philosophus quod omnia generabilia et corruptibilia, et quaedam non-entia, sicut illa quae quandoque erunt vel fuerunt, immo generaliter omnia quae possunt se aliter habere nunc quam prius, sunt in tempore. Quod probat sic: omnia quae exceduntur a tempore sunt in tempore; sed omnia praedicta sunt huiusmodi; igitur etc. Unde patet per oppositum quod sempiterna non sunt in tempore nisi large loquendo quia non exceduntur a tempore. 5 10 15

Notandum est hic primo quod Philosophus³ per istam propositionem 'tempus mensurat aliquid' non intelligit nisi animam posse cognoscere per quantum tempus, et non ultra, aliquid movetur quiescit vel est non-ens et huiusmodi. 20

Sed contra hoc videntur esse dicta Philosophi. Dicit enim hic⁴ quod omne quod mensuratur proprie debet mensurari per aliquid ipsius generis; sed tempus vel caelum non est eiusdem generis cum re corruptibili, quia secundum 25

7 tempore] Et hoc probat sic: omne quod est in tempore vel ideo dicitur esse in tempore quia mensuratur tempore *om. (hom.)* D

²⁶ Cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, IV, t. 107 (OPh V, pp. 250-251).

¹ CAP. 7. - Ockham, *Expositio Physicorum*, IV, tt. 108-120 (OPh V, pp. 252-275). ² Aristot., *Physica*, IV, c. 12, tt. 108-120 (220a 27 - 222a 9).

³ Aristot., *Physica*, IV, c. 12, tt. 111-113 (220b 14-32). ⁴ Aristot., *Physica*, IV, c. 14, t. 133 (223b 12-16); cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, ibidem (OPh V, pp. 303-304).

eum corruptibile et incorruptibile differunt plus quam genere,
X Metaphysicae.

Item⁵ quae sunt semper non mensurantur tempore; sed
30 omnia quae sunt mensurantur aliqua mensura; igitur praeter
tempus debent poni aliquae mensurae aliae. Et haec
conclusio communiter conceditur ab omnibus dicentibus
quod Deus et angeli, immo omnia permanentia in quantum
35 permanent, mensurantur aeternitate saltem participatione. Et
si hoc sit verum, sequitur quod Aristoteles fuit insufficiens.

Tertio sic⁶: illud quod mensuratur, est; si igitur non-ens
mensuratur tempore, illud quod non est, est.

Quarto sic⁷: quies est idem cum motu si stet pro re,
secundum dicta in primo libro; igitur eadem ratione qua
40 tempus mensurat motum per se mensurat quietem per se.

Ad primum⁸: maior est falsa. Ad minorem conceditur
quod sunt alterius generis; cum quo tamen stat quod sunt
eiusdem generis, quod sufficit Philosopho secundum
Commentatorem, quia secundum Philosophum⁹ idem potest
45 esse in distinctis praedicamentis non subalternatis, quamvis
de eodem dicto non dicantur distincta praedicamenta in quid.

Ad secundum¹⁰ dicendum est, cum Aristotele, quod non
ponendae aliae mensurae nisi tempus, ex quo tempus sufficit.
Unde ad argumentum dico quod minor est falsa, quia licet
50 Deus et substantiae separatae sint aeternae secundum
Aristoteles¹¹, non tamen sunt aeternae aeternitate quae sit res
distincta vel mensura sed sunt se ipsis aeternae.

Ad tertium¹² dicendum quod illa propositio ‘non-ens
mensuratur tempore’ non est vera de virtute sermonis. Et
55 ideo per eam Aristoteles intelligit istam: per tempus potest
sciri quamdiu, et non ultra, aliqua propositio negativa, vel
‘Homerus non est’, vel huiusmodi fuerit vera vel falsa. Unde

28 Metaphysicae] mathematicae D 29 Item] Secundo, ista *add. mg.* D
45 subalternatis] subalterius D 53 non-ens] non-est D

⁵ Cf. Aristot., *Physica*, IV, c. 12, t. 117 (221b 3-5) et Ockham, *Expositio Physicorum*, ibidem (OPh V, pp. 265-267). ⁶ Aristot., *Physica*, IV, c. 12, t. 120 (221b 23 - 222a 3). ⁷ Cf. Aristot., *Physica*, IV, c. 12, t. 118 (221b 5-16). ⁸ Cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, IV, t. 133 (OPh V, pp. 303-304). ⁹ Aristot., *Praedicamenta*, c. 8 (11a 37-38); cf. Ockham, *Expositio in librum Praedicament. Aristot.*, c. 15, § 6 (OPh II, 295s.).

¹⁰ Cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, IV, tt. 118-119 (OPh V, pp. 270-273). ¹¹ Cf. ibidem. ¹² Cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, IV, t. 120 (OPh V, pp. 274-275).

ad argumentum: si minor stet simpliciter, vera est. Si personaliter, falsa.

Unde ad ultimum¹³ potest dici quod motus mensuratur tempore per se, quia hoc nomen 'motus' cadit in definitione temporis et non hoc nomen 'quies'; et finis est. 60

¹³ Cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, IV, t. 118 (OPh V, pp. 268-269).

[LIBER V¹

CAP. 1. DE SPECIEBUS MOTUS]

5 **Transmutatur autem transmutans etc²**. In isto quinto libro redit Philosophus ad complendum tractatum de motu, et primo agit de speciebus eius, praemittens distinctionem necessariam quae talis est: omnis mutatio vel est non a subiecto in subiectum, sicut generatio, vel e converso, sicut
 10 corruptio, vel a subiecto in subiectum, sicut motus; quam non contingit dari nisi per accidens, de qua, non praesens intentio³. Et quia differentia inter prima duo satis patet de se, ideo ostendit differentiam in generationem et corruptionem ad motum quae duplex est⁴. Prima est: quod motus est inter
 15 contraria; generatio et corruptio inter contradictoria. Secunda differentia est: quia illud quod generatur nec est nec occupat locum.

Notandum est hic primo⁵ quod per se et per accidens quattuor modis accipitur. Primo modo dicitur aliquid per se
 20 quando definitio propria vel pars definitionis praedicatur de definito. Secundo modus, quando passio praedicatur de subiecto. Tertio, quando nihil importatur per subiectum de quo non potest dici praedicatum, et sic dicit Philosophus⁶ in principio huius istam esse per se ‘homo ambulat’ et non
 25 istam ‘albus ambulat’, quia ‘ambulare’ non praedicatur de albedine quae tamen connotatur per albedinem. Et sic dicit hic Philosophus⁷ quod mutatio a non-subiecto in non-subiectum, in ‘ad aliquid’, in actione et passione, ideo esse motum nisi per accidens etc. Quartus modus quando aliquid
 30 importatur per subiectum quod non importatur per praedicatum; et sic dicit Philosophus, secundo⁸ *Physicorum*, istam esse per se ‘aedificans aedificat’ et non istam ‘homo

¹ LIB. V, CAP. 1. - Cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, V, tt. 1-17 (OPh V, pp. 317-366). ² Aristot., *Physica*, V, c. 1, t. 1 (224a 21ss.).

³ Aristot., *Physica*, V, c. 1, t. 7 (224b 35 - 225a 12). ⁴ Cf. Aristot., *Physica*, V, c. 1, t. 8 (225a 20-34). ⁵ Cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, V, t. 1 (OPh V, pp. 318-322).

⁶ Aristot., *Anal. Poster.*, I, c. 4, tt. 30-31 (73a 34-73b 24); cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, V, t. 1 (OPh V, pp. 318-322) et supra, p. 26, lin. 12 - p. 27, lin. 47. ⁷ Aristot., *Physica*, V, c. 1, t. 7 (225a 17-20). ⁸ Cf. Aristot., *Physica*, II, c. 3, t. 33 (195a 32 - b 3); et supra, p. 27, lin. 37-41.

aedificat'; ex quo patet quod aequivoce loquitur de ly 'per se' hic et ibi.

Sed contra ista arguitur dupliciter: primo, quod 35
secundum Philosophum hic⁹, naturalis non habet considerare
propositiones per accidens; igitur omnes illae propositiones
sunt per se, et per consequens distinctio nulla.

Secundo, quia eadem res quae importatur per musicum
importatur per non-album; igitur sicut conceditur quod motus 40
per se est a musico non-musicum ita hoc debet concedi
'musicum per se a non-albo in non-musicum'.

Ad hoc dicendum quod 'considerare de aliquo' est
dupliciter: vel per se vel per suis contentis. Secundo modo
non agit hic¹⁰ Philosophus /D fol. 55^r/ de propositione per 45
accidens nisi forte gratia exempli, sed primo modo, quia
habet scire quae propositio sit per se et quae per accidens.

Ad secundum dicendum quod conclusio debet concedi;
nec eam negat Philosophus. Sed licet haec sit vera 'motus per
se est a non-subiecto in non-subiectum' vel in 'ad aliquid' 50
vel huiusmodi, sicut ista 'motus per se a musico in non-
musicum', tamen una propositio est per se alia per accidens,
et hoc sufficit pro Philosopho.

Secundo notandum quod de ista propositione 'motus est
a contrario in contrarium', movet Philosophus¹¹ quaestionem 55
talem, quod si propositio sit vera, cum maior albedo et minor
albedo non contrariantur, utrum inter illas sit motus. Videtur
quod sic, quia oppositum dicere est falsum. A simili posset
probari quod motus non est in quantitate, quia ibi non est
contrarietas, sicut dicitur in *Praedicamentis*¹². Item, illa inter 60
quae potest esse motus habent medium, sicut dicit
Philosophus hic¹³; sed inter omnia contraria potest esse
motus; igitur inter omnia sunt media, quod negatur in

42 in] etiam D 44 vel¹ ... se] per accidens, *add. sed corr.* D

⁹ Aristot., *Physica*, I, c. 1, t. 1 (224a 21-23); cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, V, t. 1 (Oph V, pp. 321-322), et supra, p. 27, lin. 42-47.

¹⁰ Cf. supra, p. 27, lin. 42-47. ¹¹ Aristot., *Physica*, V, c. 2, t. 19 (226b 1-8); cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, ibidem (Oph V, pp. 372-373).

¹² Cf. Aristot., *Praedicamenta*, c. 6 (6a 12-18); et Ockham, *Expositio in librum Praedicament. Aristot.*, c. 11, § 6 (Oph II, 234s.). ¹³ Aristot., *Physica*, V, c. 1, t. 6 (224b 30-34).

65 *Praedicamentis*¹⁴ ubi facit mentionem de contrariis immediatis.

Ad haec respondet Philosophus per distinctionem de contrarietate, et similiter¹⁵. Contrarietas enim proprie dicta quae est inter res contrarias non est in aliquo motu, sicut post¹⁶ dicitur; nec de talibus intendit Philosophus nisi gratia
70 exempli. Sed tamen ad omnem motum requiritur contrarietas praedicabilem. Et isto modo non negat Philosophus contrarietatem in quantitate, sed primo modo in quantitate non est contrarietas sic quod de aliqua specie eius universaliter sumpta praedicetur ‘habere contrarium’, quod
75 additur propter quandam cavellationem¹⁷. Et satis patet ad duo prima. Ad tertium dicendum quod ‘habere medium’ est dupliciter: vel eiusdem vel alterius. Primo modo omnia contraria habent medium, quia inter omnia contraria sunt gradus, sed non secundo modo, et de illo exemplificatur in
80 libro *Praedicamentorum*¹⁸.

Tertio¹⁹ notandum quod haec propositio ‘generatio et corruptio est intra contradictoria’ falsa est de virtute sermonis, quia omnia contradictoria sunt intentiones in anima. Et ideo per eam Philosophus intendit istam ‘de eo
85 quod generatur et corrumpitur contingit verificari contradictoria productionem a parte rei’.

Sed contra arguitur, quia tunc contradictoria possunt esse simul, sicut intentiones in anima. Secundo, quia semper alterum contradictoriorum est non-ens; igitur etc. Ad primum
90 dicitur quod conclusio debet concedi; tamen hoc non obstante, contradictoria non possunt verificari de aliquo simul, et hoc solum intendit Philosophus. Ad secundum dicendum quod ibi accipitur ‘non esse’ pro ‘non verificari’ et hoc concedo quando stat personaliter.

95 Quarto²⁰ notandum quod haec propositio ‘quod generatur non est’ non verificatur pro materia quae est altera

¹⁴ Cf. Aristot., *Praedicamenta*, c. 10 (11b 38 - 12a 25); cf. Ockham, *Expositio in librum Praedicament. Aristot.*, c. 17, § 4 (OPh II, 306).

¹⁵ Cf. supra, p. 16, lin. 13-16. ¹⁶ Cf. infra, p. 79, lin. 31-35. ¹⁷ Cf. Aristot., *Physica*, V, c. 2, t. 19 (226b 1-8) et Ockham, *Expositio Physicorum*, V, t. 19 (OPh V, p. 372-373).

¹⁸ Cf. Aristot., *Praedicamenta*, c. 10 (11b 38 - 12a 5) et Ockham, *Expositio in librum Praedicament. Aristot.*, c. 17, § 4 (OPh II, 306).

¹⁹ Cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, V, t. 12 (OPh V, pp. 360-362). ²⁰ Cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, V, t. 13 (OPh V, pp. 362-364).

pars compositi, quia secundum Philosophum ista non generantur; sed pro isto composito, ut sit sensus: quod generatur non est ante terminum generationis non est nec occupat. Sed tamen de illo quod movetur, sicut de subiecto motus, ante finem motus vere praedicatur 'esse' et etiam 'esse in loco'. 100

Quinto²¹ notandum quod quaelibet substantia quae est materia et forma et compositum potest moveri per se, sicut patet ad sensum. Et ideo debet concedi quod illud idem quod generatur movetur, sed tamen non movetur ad substantialem formam. Et hoc solum intendit Philosophus dicere. Sed contra hoc arguitur, quia tunc per rationes Philosophi idem esset et non esset; dicendum quod sicut de eodem successive et non simul potest praedicari 'generari' et 'moveri' ita non est inconueniens concedere idem primo esse et postea non esse. 105 110

[CAP. 2. MOTUS EST IN QUALITATE, QUANTITATE ET UBI]¹

Secundo principaliter quoad litteram ostendit Philosophus² quod motus est in tribus generibus, scilicet qualitate, quantitate et ubi. 5

Motus secundum qualitatem vocatur alteratio. Ubi est primo³ notandum quod alteratio potest esse tripliciter. primo large, quando scilicet aliquod praedicabile de genere qualitatis propter solum motum localem de novo verificatur sicut figuratio, curvatio et huiusmodi. Secundo modo, proprie, quando scilicet aliqua res de genere qualitatis acquiritur per motum, ut dealbatio, publicatio et huiusmodi. 10

Secundo⁴ dicit quod motus secundum quantitatem dicitur augmentatio et diminutio. Ubi notandum quod ista

¹² acquiritur] quocumque modo, ut illuminatio aeri vel huiusmodi. Tertio modo, magis proprie, quando scilicet aliqua res de genere qualitatis acquiritur *om. (hom.)* D

²¹ Cf. Ockham, *ibidem*.

¹ CAP. 2. - Cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, V, tt. 18-30 (OPh V, pp. 367-389). ² Aristot., *Physica*, V, cc. 2-3, tt. 18-30 (226a 23 - 227b 2).

³ Cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, V, t. 18 (OPh V, pp. 367-369).

⁴ Cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, *ibidem* (OPh V, pp. 367-371).

15 possunt esse dupliciter: primo modo, dicitur aliquid augmentari, quia aliquid extrinsecum advenit sibi, de qua loquitur in libro *De anima*⁵, ut patebit, si talis sit una res vel motus vel non. Secundo modo, quia idem moveri sine adventu rei est maioris quantitatis quam prius, sicut in
 20 rarefactione et huiusmodi; et sic loquitur hic Philosophus. Sed videtur dubium⁶ quomodo motus ad quantitatem differt a motu ad ubi; et sciendum quod in hoc est differentia, qua in motu locali proprie dicto semper mobile est eiusdem quantitatis, quod non est verum in alio motu.

25 Tertio⁷ dicit quod motus ad ubi vocatur loci mutatio. Et notandum quod ista est duplex: primo large, quando scilicet aliquid quomodocumque mutat solum, et sic motus ad quantitatem potest dici motus ad ubi. Secundo accipitur proprie, quando scilicet mobile eius quantitatis mutatur ab
 30 alio in alium locum.

Quod autem motus non sit in aliis generibus, ostendit Philosophus⁸ inductive, primo de substantia sic: omnis motus est a contrario in contrarium; sed in substantia non est contrarietas; igitur etc. Sed quomodo ista debent intelligi
 35 patet superius⁹. Igitur in substantia non est motus, id est res de genere substantiae non acquiritur per motum sed per mutationem.

Quod autem motus non sit in 'ad aliquid' probat¹⁰: ad illud non est motus quod contingit adquiri alicui ipso non
 40 mutato; sed 'ad aliquid' est huiusmodi. Patet enim quod /D fol. 55^v/ aliquis potest esse de novo similis, nulla mutatione facta in eo, et tamen nullus potest esse albus vel adquirere sibi maiorem locum sine mutatione sui; igitur in 'ad aliquid' non est motus nisi per accidens.

41 mutatione...42 facta] facta mutatione *transp.* D (*cum notis emendationis*) 44 est] *corr. supra lin.* D

⁵ Aristot., *De anima*, II, c. 4, tt. 44-50 (416a 29 - b 30); cf. Averroes, *In Aristot. De Anima*, ibidem (ed. F. S. Crawford, pp. 197-208) et Ockham, *Expositio Physicorum*, V, t. 18 (Oph V, pp. 369-371).

⁶ Cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, V, t. 18 (Oph V, pp. 369-371). ⁷ Cf. Ockham, ibidem.

⁸ Aristot., *Physica*, V, c. 2, t. 10 (225b 10-11); cf. Averroes, *In Aristot. Physicam*, V, t. 10 (ed. Iuntina, IV, f. 99ra-vb); videsis etiam Ockham, *Expositio Physicorum*, V, t. 18 (Oph V, pp. 367-369).

⁹ Supra, p. 77, lin. 66-71. ¹⁰ Aristot., *Physica*, V, c. 2, t. 10 (225b 11-13).

Notandum quod ex isto argumento expresse habetur
 quod relatio non est res media inter extrema. Illud enim quod
 recipit rem distinctam quam prius non habuit, necessario
 mutatur, quod aliter nunc se habet quam prius, ut dicitur
 hic¹¹. Si igitur similitudo vel huiusmodi esset talis res
 distincta, quando aliquis esset factus similis, necessario
 mutaretur, quod negat Philosophus. Ex quo patet quod non
 dicitur relatio accidens, quia est praedicabile de aliquo, non
 primo modo. Sed tunc est dubium, quia si similitudo sit
 eadem res cum albedine, igitur, sicut hic conceditur ‘ad
 albedinem esse motus per se’, ita debet concedi ‘ad aliquid’
 per se est motus, quod negat hic Philosophus. Sed ad illud
 patet solutio superius, conclusio debet concedi, cum quo
 tamen stat quod haec propositio est per accidens ‘ad
 similitudinem est motus’, ut praeexpositum¹² est.

Quod autem motus non sit in genere actionis et
 passionis probat sic¹³: omne illud ad quod est motus vel est
 subiectum motus vel terminus motus; sed actio et passio ex
 quo utrumque est motus non sunt subiectum motus, quia tunc
 motus posset moveri, et per consequens quiescere. Nec sunt
 terminus motus, quia cum unumquodque potest deleri a
 termino, sequitur inconueniens quod prius, quod motus
 posset quiescere.

Secunda ratio ad idem est ista: si motus potest esse
 terminus motus, erit processus in infinitum, quod est
 inconueniens. Et eadem ratione probatur quod generationis
 generatio, et sic in infinitum.

Sed advertendum est quod de aliis generibus non
 probatur ista conclusio, quia ad ista motus movetur esse
 motus. Igitur sequitur: quod motus est tantum in tribus
 generibus.

Notandum est hic primo quod haec ratio, sicut prius¹⁴
 dicitur de relatione, necessario concludit quod motus,
 actionis, passionis, et generationis et corruptionis, et
 huiusmodi, non sunt res distinctae a permanentibus, quia de
 omni re permanente potest praedicari ‘moveri’ vel

¹¹ Aristot., ibidem; cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, V, t. 10 (OPh V, pp. 350-357); videsis etiam Aegidius, *In Physicam Aristot.*, V, lect. III, t. 10 «Neque in ad aliquid...» (ed. cit., f. 127ra). ¹² Supra, p. 76, lin. 48-53. ¹³ Aristot., *Physica*, V, c. 2, t. 10 (225b 13-16). ¹⁴ Supra, p. 80, lin. 45ss.

‘quiescere’, ‘generari’ vel ‘corrumpi’, quod tamen negat Philosophus de istis.

85 Sed contra ista videtur esse Philosophus primo, quia dicit quod quaedam est mutatio a non-subiecto in subiectum et quaedam a subiecto in non-subiectum, etc. Similiter, in principio¹⁵ huius enumerat quinque quae requiruntur ad motum; sed ex quo non verificantur nisi pro re, quaero: aut pro eadem re aut pro alia. Si primum, igitur idem est subiectum sui. Si secundum, habetur propositum.

90 Item, Philosophus quaerit hic¹⁶ istam questionem: utrum motus ad albedinem sit idem cum albedine, et arguit quod non. Unde concludit si fortasse non est idem motus et albedo sed albatio.

95 Sed ad ista patet responsio praedicta in tertio¹⁷. Unde ad primum debet responderi distinguendo quod inter subiectum rei istius propositionis. Secundo modo conceditur, quod omnis motus est in aliquo ut in subiecto, et est sensus: motus est in mobili, id est mobile movetur.

100 Ad secundum dico quod loquitur hic dubitative, et nihil oportet ista recipere; vel forte intendit dicere quod talis motus et albedo non sunt nomina synonyma.

105 Secundo notat Commentator pro secunda ratione quod in transmutationibus essentialiter ordinatis, id est in causis in quae sunt per se et alterius rationis, non est processus in infinitum, sicut probat in octavo¹⁸ huius, quamvis talis processus posset concedi in accidentaliter ordinatis, id est in causis per se eiusdem rationis, sicut in generatione homini, et huiusmodi. Et sic patet quod Philosophus non vult negare quin unus motus potest alteri succedere, sed vult quod unus
110 motus per se non terminetur, et non continuetur ad alium distinctum specie, vel etiam distinctum numero nisi faciat per se unum cum eo.

94 tertio] quinto D

¹⁵ Aristot., *Physica*, V, c. 1, t. 3 (224a 33 - b 1); cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, ibidem (Oph V, pp. 323-324). ¹⁶ Aristot., *Physica*, V, c.

1, t. 4 (224b 13-16). ¹⁷ Supra, p. 38, lin. 4-14. ¹⁸ Averroes, *In Aristot. Physicam*, VIII, t. 47 (ed. Iuntina, IV, ff. 176vb-177ra).

[CAP. 3. DE UNITATE MOTUS]¹

Tertio principaliter Philosophus² quoad litteram arguit de unitate motus, ponendo quandam distinctionem subordinatam, talem quod aliqui motus sunt idem genere, sicut albedo vel nigritudo, vel idem specie, sicut una albatio cum alia. Sed ad motum eundem numero tria requiruntur, scilicet idem mobile, idem tempus, idem spacium, si sit motus ad ubi; vel ad formam idem speciem, si sit motus ad formam. Si tamen eorum per se sufficit ad unitatem motus.

Notandum est hic primo³ quod quando est alteratio inter formas contrarias realiter distinctas, ibi sunt necessario duo motus distincti alterius rationis, scilicet desparativus acquisitivus. Si enim nigredo in aliquo gradu posset esse cum albedine, sequitur quod idem corpus potest esse album et nigrum; immo sequeretur quod contraria secundum aliquem gradum non sunt contraria. Et ideo illud quod dicitur: quod omnis motus unus est a contrario in contrarium, ibi 'actio contrarietatis' accipitur large, sicut magis album et minus album contrariantur⁴.

Secundo notandum quod circa istam Philosophus⁵ movet dubitationem talem: si alii motus sint idem quae sunt ad eundem terminum, cum motus circularis et rectus possunt esse ad eundem terminum, sequitur quod isti motus essent idem numero vel specie. Sed istam rationem intendit Philosophus solve sic: quod unitas specifica motuum non tantum accipitur ab unitate termini sed ab unitate spatii. Quia igitur rectum et curvum non sunt eiusdem rationis, ideo nec motus est unus.

Sed contra⁶ ista videntur duo dubia. Primo, quomodo rectum et curvum sunt alterius rationis, ex quo eadem res per solum motum localem primo est curva, et postea recta.

22 movet] istam *add. sed del. D*

¹ CAP. 3. - Cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, V, tt. 31-45 (OPh V, pp. 389-411). ² Aristot., *Physica*, V, c. 4, tt. 31-45 (227b 3 - 229a 6).

³ Cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, V, t. 41 (OPh V, pp. 403-405).

⁴ Cf. ex. gr. Aristot., *Physica*, V, c. 2, t. 19 (226b 2-3) et VIII, c. 7, t. 62 (261a 32-33); videsis etiam Ockham, *Expositio in librum Praedicament. Aristot.*, c. 11, § 6 (OPh II, 234s.). ⁵ Aristot., *Physica*, V, c. 4, t. 32 (227b 14-22).

⁶ De istis instantiis earumque solutionibus cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, V, t. 41 (OPh V, pp. 403-407).

35 Secundum est quia videtur quod motus localis potest
 esse unus quamvis spatium non sit idem specie, sicut aliquid
 continue movetur super lignum et lapidem vel huiusmodi;
 nec mobile sit idem, sicut animal movens in descendendo
 continue; nec tempus idem, sicut motus quo Sortes movetur
 in uno loco non est idem cum motu quo movebitur cras in
 loco aliquo; ex quo motus non est res media distincta a
 40 permanentibus.

 Ad primum dicendum quod rectum et curvum sunt
 alterius rationis, non sicut res /D fol. 56r / sed sicut
 praedicabilia quae non possunt simul verificari de aliquo; et
 consimiliter est idem motus nisi per aequivalentiam. Vel
 45 potest dici quod ad unitatem specificam motus localis non
 requiritur una specifica rerum unitas, sed quorundam
 praedicabilium, sicut si totum spatium sit curvum
 uniformiter, erit motus circularis; si rectum totum, erit motus
 rectus. Et per hoc potest dici ad tertium exemplum quod licet
 50 eadem res importetur per utrumque motum, tamen ex quo
 unus motus quoad totum quid nominis est prior alio, non alia
 erit definitio quid nominis unius et alterius, quia sufficit ad
 istam distinctionem.

55

[CAP. 4. DE CONTRARIETATE MOTUS]¹

 Quarto et ultimo arguit Philosophus² de contrarietate
 motus, de quo patet aliquantulum per praedicta, et sive sit motus
 5 ex contrariis sive in contraria semper sunt motus contrarii,
 quomodocumque loquendo de contrarietate.

 Et ideo primo³ est notandum quod non vult probare
 motus in contrariis vel in contraria non esse contrarios; sed
 probat quod termini possunt esse contrarii quamvis motus
 10 non sint contrarii, sicut patet de terminis contrariis ad quos
 non est motus sed mutatio.

⁴⁴ consimiliter... motus] circularis et rectus sunt alterius rationis, quamvis
 eadem res significetur per utrumque. Ad secundum potest dici pro illis
 tribus exemplis quod ibi non *om.* D

¹ CAP. 4. - Cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, V, tt. 46-65 (OPh V, pp. 411-445). ² Aristot., *Physica*, V, cc. 5-6 (229a 7 - 231a 17). ³ Cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, V, t. 48 (OPh V, pp. 412-416).

Secundo⁴ notandum quod illud quod dicitur de contrarietate motuum proportionaliter est dicendum de contrarietate quietum. Illud autem quod dicit Philosophus quod quies in termino a quo contrariatur motui non quies in termino ad quem debet sic exponi: quod prima quies ideo contrariatur motui quia non simul verificatur cum eo; secunda quies ideo non contrariatur, quia simul potest verificari de eo, et eadem forma formaliter per utrumque significatur. 15 20

Et per istud vel per consimilem potest responderi ad multas auctoritates⁵ quae praedictis videntur repugnare.

Tertio et ultimo est notandum pro quaestione Philosophi quod licet violentia generetur per motum de generatione large loquendo, tamen non generatur a principio intrinseco sicut naturalis, et hoc solum vult praedictis Philosophus⁶. 25

13 motuum] *corr.* D

⁴ Cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, V, t. 54 (OPh V, pp. 423-426).

⁵ Cf. Ockham, ibidem, ubi exponit varias auctoritates Commentatoris; videsis etiam Averroem, *In Aristot. Physicam*, V, t. 54 (ed. Iuntina, IV, f. 110v).

⁶ Cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, V, t. 54 (OPh V, pp. 423-426).

[LIBER VI¹

CAP. 1. DE CONTINUITATE MOTUS]

5 **Si autem continuum est et quod tangitur etc.**² In isto libro Philosophus agit de continuitate motus, et ex quibusdam dictis in quinto³ libro probat quod nullum continuorum componitur ex indivisibilibus. Et haec conclusio principaliter intenditur in isto sexto libro, quae
10 probatur primo⁴ sic: illae partes sunt continuae quarum ultima sunt unum, ut praedicitur in quinto⁵; sed indivisibilia non habent ultima, quia tunc essent divisibilia; igitur non sunt partes continuae.

 Secundo sic: quaelibet pars continui tangit partem sibi
15 proximam; sed indivisibile non tangit aliquid; igitur etc. Minor probatur, quia indivisibile vel tangeret secundum partem vel secundum totum. Non secundum partem, quia non habet; nec secundum totum, igitur non est pars continui. Minorem probo: nulla pars continui est simul in eodem loco
20 cum alia parte; sed quod tangit aliud secundum totum est simul cum eo; igitur tale non potest esse pars continui.

 Tertio sic: nullum quantum componitur ex non quantis, sicut nec dividitur in non quanta; sed talia indivisibilia sunt non quanta; igitur etc.

25 Istam conclusionem probat Philosophus⁶ in speciali satis diffuse, sed haec dicta ad praesens sufficiant.

 Notandum est hic primo quod multas rationes alias et istas aequaliter probari potest, secundum mentem

22 quantum] corrumpitur *add. sed corr.* D

¹ LIB. VI, CAP. 1. - Cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, VI, tt. 1-32 (OPh V, pp. 449-507). ² Aristot., *Physica*, VI, c. 3, t. 25 (233b 33). Liber sextus potius incipit ad verba «Si autem est continuum...» (c. 1, t. 1: 231a 21).

³ Cf. Aristot., *Physica*, V, c. 3, tt. 21-27 (226b 18 - 227a 17).

⁴ Aristot., *Physica*, VI, c. 1, tt. 1-3 (231a 21 - b 18); cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, ibidem (OPh V, pp. 449-462).

⁵ Cf. potius Aristot., *Physica*, V, c. 3, t. 26 (227a 10-13) et Ockham, *Expositio Physicorum*, ibidem (OPh V, pp. 381-383) et V, t. 39 (OPh V, pp. 401-403).

⁶ Aristot., *Physica*, VI, c. 1, tt. 4-12 (231b 18 - 232a 22); cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, ibidem (OPh V, pp. 462-473).

Aristotelis⁷, punctum, instans, mutatum esse, vel huiusmodi non esse res indivisibiles distinctas ab aliis rebus. 30

Ad quod dicitur primo sic: plura non debent poni sine non ente⁸; sed, ut probatur, partes continui solum se ipsis continuantur; igitur indivisibilia non debent poni ad continuationem quod et ipsi negant.

Secundo sic: ultimae partes continui faciunt unum; sed si aliquid in linea esset indivisibile, illud esset ultimum; igitur indivisibile esset unum cum alio; quod improbatur hic a Philosopho⁹. 35

Tertio sic: nullum accidens per se totum distat loco et situ ab aliqua parte sui subiecti primi, sicut patet inductive; sed indivisibile, si sit in aliquo, necessario distat, quod subiectum est divisibile in infinitum; igitur tale accidens non potest esse in aliquo subiecto primo; quod ipsi¹⁰ negant. 40

Quarto sic: illa quae habent idem subiectum primum sunt simul; sed si unus punctus sit primo indivisibili, eadem ratione et alius, quia secundum eos quodlibet divisibile habet duo puncta in actu; igitur aliqua duo puncta sunt simul; quod ipsi¹¹ negant. 45

Quinto sic: sicut infinita distincta non sunt in aliquo nisi sint partes eius, sicut probatur II *Metaphysicae*¹², ita indivisibilia non possunt esse in aliquo nisi sint partes eius; sed nullum indivisibile potest esse pars continui; igitur in continuo nec actu nec potentia sunt infinita puncta indivisibilia. 50

Sexto sic: si illud quod movetur per se habet partes, sic omne mobile quod movetur per accidens habet partes; sed 55

⁷ Cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, VI, t. 3 (OPh V, pp. 452-462), ubi auctor, praeter non paucas rationes ad probandum quod punctus non est res indivisibilis distincta a linea, notat (OPh V, p. 453): «Ad istam autem conclusionem alias multas rationes adduxi quarum aliquas volo nunc tractare. Nec ipsas replicare erit inutile, quia forte ista expositio ad manus aliquorum perveniet qui opuscula alia quae feci non videbunt». Videsis etiam Ockham, *De sacramento Altaris* (ed. cit., pp. 8-28) et *Summa Logicae*, I, c. 45 (OPh I, 144).

⁸ Cf. supra, p. 57, notae 9 et 10.

⁹ Aristot., *Physica*, VI, c. 1, t. 1 (231a 21-26); cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, ibidem (OPh V, pp. 449-450).

¹⁰ Istam opinionem attribuit Ockham multis, tam modernis quam antiquis: cf. ex. gr. *Expositio Physicorum*, VI, t. 3 (OPh V, pp. 452-462).

¹¹ Cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, VI, t. 3 (OPh V, pp. 452-459).

¹² Cf. Aristot., *Metaph.* II, c. 2, t. 7 (994a 19-28); cf. etiam Aristot., *Physica*, VIII, c. 8, t. 68 (263a 28-29).

punctus partes non habet nec per se nec per accidens; igitur nec movetur per accidens; quod negant dicentes quod omne accidens per accidens movetur ad motum sui subiecti.

60 Septimo sic: si punctus sit talis res, igitur quandocumque infinitum dividitur, infinitae essent de novo productae, sicut infinita puncta infinitarum linearum quae sunt in corpore.

Tamen contra ista arguitur primo sic: nulla pars lineae
65 est eadem realiter cum alia, quia tunc aliqua plura essent unum; sed ultima continui sunt unum, ut praedicatur¹³; igitur ista ultima non sunt partes lineae, et per consequens alia indivisibilia.

/D fol. 56^v/ Confirmatur: quia ista quae sunt simul, sunt
70 in eodem loco, secundum Philosophum in quinto¹⁴; sed ista quae tangunt se sunt simul, secundum eundem, ex quo partes continui tangunt se sunt simul; quod negat Philosophus, quia tunc partes continui essent in eodem loco.

Secundo sic: nullum indivisibile est pars lineae; sed
75 punctus est indivisibilis, ut dicitur hic; igitur etc. Confirmatur secundum Philosophum in *Praedicamentis*¹⁵: partes lineae copulantur ad punctum.

Tertio sic: Philosophus dicit hic quod instans, nunc, mutatum sunt indivisibilia; sed ista non verificantur pro
80 intentione, quia si sic homo esset indivisibilis; igitur pro re, quod est propositum.

Quarto sic: quod acquiritur indivisibiliter, est indivisibile; sed quaelibet substantia sic acquiritur; igitur etc.

Quinto sic: de eadem re non verificantur propositiones
85 oppositae; igitur non pro eadem re sed pro alia et alia verificantur esse divisibile et indivisibile.

Sed istis non obstantibus primae rationes necessario concludunt. Ideo ad primam¹⁶ dicendum, quod minor est falsa de virtute sermonis, ideo per eam Philosophus intelligit
90 istam; ultima continui faciunt unum, et hoc solum dicit esse verum in partibus eiusdem rationis. Quod autem Philosophus ponit exemplum de aliis partibus large loquitur de continuo.

¹³ Cf. supra, p. 85, lin. 10-11. ¹⁴ Cf. supra, p. 82, lin. 7-9 et p. 83, lin. 33-35, p. 83., lin. 44-53. ¹⁵ Aristot., *Praedicamenta*, c. 6 (4b 20 - 5a 6); cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, VI, t. 3 (Oph V, p. 459-462).

¹⁶ Supra, p. 87, lin. 91-95; cf. etiam Ockham, *Expositio Physicorum*, V, t. 39 (Oph V, p. 516).

Ad confirmationem¹⁷ dicendum est distinguendo de
 ‘esse simul’, proprie et large. Primo quando quaelibet pars
 unius est cum qualibet parte alterius, sicut materia et forma, 95
 subiectum et accidens, et talia sunt in eodem loco. Secundo
 modo, quia nihil est medium inter illa quorum partes continui
 solum sunt simul, et talia non sunt in eodem loco.

Ad secundum¹⁸ et consimilia dicendum quod
 Philosophus per tales propositiones categoricas intelligit tales 100
 hypotheticas vel condicionales, id est si punctus esset res
 indivisibilis in linea, — sicut antiqui¹⁹ posuerunt, licet false
 — , non esset pars eius. Et haec est responsio
 Commentatoris, VII huius commento 2²⁰, ut patet intuenti.

Et si arguitur contra hoc primo, quia Philosophus nihil 105
 recipit nisi verum, sed ipse recipit istam descriptionem
 ‘punctus’ etc. Similiter, in scientia certissima nihil debet
 recipi nisi certum et verum; sed mathematica utitur tali
 descriptione; igitur etc.

Ad primum dicendum quod assumptum est falsum, quia 110
 Aristoteles describit lineam in infinitum et multa alia, quae
 secundum eum sunt impossibilia. Ad secundum dico quod
 ideo certissima scientia quia ibi conclusiones sequuntur
 necessario ex praemissis, non quia praemissae sunt
 necessariae. Et ratio est quia tam ex falso quam ex vera 115
 potest sequi verum.

Ad tertium principale²¹ est dicendum quod ideo dicitur
 mutatio vel instans indivisibile quia aliquod totum simul
 acquiritur et non pars ante partem. Et similiter ideo dicitur 120
 idem esse finis unius et principium alterius quia de mobili,
 dum movetur, contingit semel dicere et non bis ‘non est in
 loco sibi aequali secundum omnes partes’. Ideo etiam dicitur
 quod motus et quies non sunt instans, quia in omni motu et
 quiete potest assignari prius et posterius; quod non contingit
 in instanti. Similiter ideo dicitur ‘mutatum esse in termino ad 125
 quem non in termino a quo’, quia de mobili quando est in illo
 termino contingit semel dicere et non bis ‘hoc mobile non est

106 recipit²] recipat D 107 in] ista *del.* D 119 acquiritur] requiritur D

¹⁷ Supra, p. 87, lin. 69-73 et p. 83., lin. 44-53. ¹⁸ Supra, p. 87, lin. 74-77; cf. etiam Ockham, *Expositio Physicorum*, VI, t. 6 (OPh V, p. 467).

¹⁹ Cf. supra, p. 86 nota 7.

²⁰ Averroes, *In Aristot. Physicam*, VII, t. 2

(ed. Iuntina, IV, f. 140v).

²¹ Cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, VI, t. 4 (OPh V, pp. 462-463).

mutatum'. Ex istis ad argumentum dico quod omnis
 130 propositio vera de virtute sermonis verificatur pro rebus vel
 intentionibus; sed pro ipsis propositionibus sufficit quod
 verificentur pro aliis logicis propositionibus.

Ad quartum²² patet. Ad maiorem: quod non ideo dicitur
 instans indivisibile quia res indivisibilis acquiritur, sed quia
 135 acquiritur tota simul. Sed advertendum est quod ista minor
 'omnis substantia acquiritur indivisibiliter' secundum
 intentum Philosophi est falsa, et quod aliqua generatio sit
 successiva probatur de igne approximato aeri magno, ut patet
 ad sensum, quia sicut nec totus aes simul corrumpitur sic nec
 140 totus ignis simul generatur. Et ideo dicit Philosophus, multas
 propositiones sicut istas 'quod generatur non est' et
 'generatio est inter contradictoria' et huiusmodi, esse
 intelligenda de generatione subita et non de generatione
 successiva.

Et si arguitur contra hoc, primo, quia tunc generatio non
 145 differret a motu. Secundo, quia Philosophus negat motum
 esse ad substantiam et huiusmodi. Dicendum quod in hoc
 potest esse differentia, quia forma substantialis in eadem
 parte non potest simul intendi et remitti; sed forma
 accidentalis potest bene. Ad quartum dico quod motus
 150 accidentalis in eodem subiecto movetur a substantia, non
 alius.

Ad quintum principale dicitur quod maior est vera de
 duabus speciebus absolutis, tamen duae species connotativae
 possunt praedicari de eodem.

155 Secundo²³ notandum quod ista conclusio quam probat
 Philosophus, scilicet quod non est dare primum mutatum
 esse in motu, non debet intelligi de motu ad formam
 contrariam, secundum Philosophum in littera, quia ibi oportet
 dare primum instans in quo primo aliquis gradus formae
 160 contrariae inducitur ita quod nulla pars praecessit, aliter enim
 essent contraria simul. Sed propositio habet intelligi de aliis
 motibus, ut de motu ad ubi, et ratio est quia nullum ubi potest
 totum simul adquiri.

129 verificatur] videtur D 137 probatur] properatio D

²² Cf. supra, p. 87, lin. 82-83 et Ockham, *Expositio Physicorum*, VI, t. 32 (OPh V, pp. 498-507). ²³ Cf. Ockham, ibidem.

Tamen arguitur contra ista. Primo sic: forma ad quam potest esse motus non acquiritur subito; sed quaelibet pars formae contrariae est huiusmodi, ex quo est eiusdem rationis cum alia; igitur etc. 165

Secundo sic: illud totum non producit subito sicut dicit Philosophus hic; sed qua ratione una pars deperditur subito eadem ratione, et alia; igitur totus motus componitur ex mutatione esse. 170

Tertio sic: quia eadem ratione forma substantialis potest produci successive.

Quarto sic: si ista propositio in aliquo habet instans, Philosophus non habet medium ad probandum motum est divisibile in infinitum 175

/D fol. 57^r/ Quinto sic: aliquod mutatum esse est ante omne mutari; sed nullum posterius mutatum esse est sic; igitur, in omni motu est dare primum mutatum esse.

Ad primum dicendum quod maior est simpliciter falsa, nam quando lapis generatur sursum, subito gravitas eius in eodem instanti producit, quia nec producit ante nec post, sicut patet manifeste; et sic de aliis ideo etc. 180

Ad secundum dico quod non simile de prima parte vel per positum est alia forma contraria impossibilis et de aliis, infinitae partes sunt compossibiles. 185

Ad tertium debet concedi conclusio.

Ad quartum: dicendum quod maior est falsa, quae aequaliter potest probari motum esse continuum si aliquae partes continue producantur sicut si omnes producantur continue. 190

Ad quintum dicendum quod maior non est propositio Philosophi; nec sequitur ex ista 'ante omne mutari fuit aliquod mutatum esse', sed est fallacia figurae dictionis.

195

[CAP. 2 OMNE MOBILE EST DIVISIBILE]¹

Secundo, Philosophus² quoad litteram ostendit quod omne mobile est divisibile, omne quod partem habet de

168 producit] successive cuius quaelibet pars *om.* (*hom.*) D

¹ CAP. 2. - Cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, VI, tt. 33-39 (Oph V, pp. 507-516). ² Cf. Aristot., *Physica*, VI, c. 4, tt. 33-39 (234b 21 - 235b 5).

5 utroque termino est divisibile; omne mobile dum movetur est huiusmodi; igitur etc.

Secundo sic: omne quod movetur super spatium, mensurat illud spatium; si igitur aliquod mobile esset indivisibile, tunc indivisibile mensuraret divisibile.

10 Ubi³ notandum est quod ex istis pure sphaericum non potest tangere planum nisi alterum recedat a figura sua vel tangeret indivisibili. Et occasione dictorum facit rationes Zenonis⁴, — et solvit —, propter quas negat motum. Primo⁵ sic: illud quod semper est in loco sibi aequali, semper
15 quiescit; sed mobile cum movetur est huiusmodi; quia omnis locus est aequalis locato.

Secundo⁶ sic: non contingit infinita pertransire; sed in omni continuo sunt infinita; igitur. Et per consequens mobile velox non attingeret mobile tardum etc.

20 Ad primum respondetur sic quod ‘esse in loco aequali sibi’ contingit semel dicere et non bis potest esse dupliciter: vel per tempus, et sic maior vera et minor falsa; vel per instans, et sic minor est vera et est sensus: de eo quod movetur contingit semel ‘nunc esse in loco sibi aequali’.

25 Ad secundum dicitur communiter⁷ quod sicut in continuo non sunt infinita nisi in potentia, ita non est inconveniens transire infinita in potentia sed non in actu. Sed quia istud non dicatur secundum mentem Aristotelis⁸ probatur. Primo sic: tum quia nihil componitur ex eo quod
30 non est; tum quia pars est solum accidentis realiter existentis; tum quia sensus potest sentire unam partem sine alia; tum quia pars integralis includit partem essentialem

21 contingit...bis] aliquid per se esse in loco sibi est alia dupliciter *add. mg. D*

³ Cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, VI, t. 89 (OPh V, pp. 581-584).

⁴ Pro omnibus rationibus Zenonis ab Aristotele collectis earumque solutionibus cf. Aristot., *Physica*, VI, c. 9, tt. 76-85 (239b 5 - 240b 7); cf. etiam Ockham, *Expositio Physicorum*, ibidem (OPh V, pp. 556-576).

⁵ Ista ratio eiusque solutio invenitur apud Aristot., *Physica*, VI, c. 9, t. 76 (239b 5-9); cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, VI, t. 76 (OPh V, pp. 556-559).

⁶ Secunda ratio Zenonis eiusque solutio invenitur apud Aristot., *Physica*, VI, c. 9, t. 77 (239b 9-14); cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, ibidem (OPh V, p. 559).

⁷ Cf. Aegidius Romanus, *In Physicam Aristot.*, VI, lectio 16, t. 77: «Secunda autem vocata...» (ed. cit., ff. 166va-167ra).

⁸ Cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, VI, t. 79 (OPh V, pp. 561-567).

quae realiter est extra; tum quia alia pars sicut ista quae est iuxta centrum motu distincto specie movetur a motu alterius partis; et ideo valet dicere quod pars extra antecedente totius. 35
Et ideo aliter est dicendum ad argumentum⁹ quod maior est vera ubi ista infinita non faciunt per se unum vel ubi non habent determinatum ordinem inter se, quorum non tantum accedit in continuo, sicut praedicitur in capitulo de infinito¹⁰.
Nec sequitur ultra quod velox non attinget tardum, quia iste 40
processus in infinitum completur in satis parvo tempore.

Sed contra¹¹ ista potest argui primo sic: Commentator¹² dicit in solvendo quod mobile solum est in potentia in loco sibi aequali, et Philosophus¹³ partes esse in continuo in potentia. 45

Secundo sic: secundum Philosophum, hic¹⁴, pauciora finitis sunt necessario finita; sed in medietate continui sunt pauciores quam in toto, quia totum includit omnes istas partes et plures; igitur in aliquo continuo non sunt infinitae partes. Confirmatur, quia omnes partes medietatis totius non 50
sunt pares, — omnino manifestum est, — nec impares, si sint infinitae, quia tunc aliqua sunt plura infinitis etc.

Tertio notandum¹⁵: quod ubi est dare partem posteriorem ibi est dare et primam; sed in omni continuo est dare partem posteriorem; igitur et primam. 55

Ad primum dicendum quod Commentator¹⁶ accipit ibi ‘esse in potentia’ pro eo quod non est completum, cum quo tamen stat realiter quod mobile sit in loco. Similiter ideo dicit Philosophus¹⁷ partem esse in potentia in continuo, quia partes non sunt actu divisae, et ideo valde aequivoce loquitur de 60
actu et potentia.

Ad secundum¹⁸ dicendum quod isti termini ‘plura’, ‘pauciora’, ‘pares’, et huiusmodi proprie accepti solum sunt

51 pares] partes D | impares] impartes D 63 pares] partes D

⁹ Cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, VI, t. 19 (OPh V, pp. 481-484).

¹⁰ Supra, p. 42-43, lin. 11-22 et p. 46, lin. 27-39.

¹¹ Cf. Ockham,

Expositio Physicorum, VI, t. 79 (OPh V, pp. 561-567).

¹² Averroes, *In*

Aristot. Physicam, VI, t. 76 (cod. cit., f. 135ra).

¹³ Cf. Aristot.,

Physica, VII, c. 5, t. 37 (250a 22-25).

¹⁴ Cf. Ockham, *Expositio*

Physicorum, VI, t. 79 (OPh V, pp. 561-567).

¹⁵ Cf. Ockham, ibidem.

¹⁶ Cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, VI, tt. 76 et 79 (OPh V, pp. 556-559 et pp. 561-567).

¹⁷ Cf. Ockham, ibidem, t. 79 (OPh V, pp. 561-567).

¹⁸ Cf. Ockham, ibidem (OPh V, pp. 561-567).

65 differentiae quantitatis finitae. Sed large potest minor
concedi, quod continet istas et plures.

Ad tertium¹⁹ dicendum quod maior est falsa, sed tamen haec
est vera ‘ubi est prius ibi est posterius’, et concedo quod in
omni continuo est prius et posterius; et non in omni continuo
est ibi primum et secundum.

70

[CAP. 3. OMNIS MOTUS ALIUS A MOTU CIRCULARI EST
FINITUS]¹

Tertio et ultimo Philosophus² quoad litteram ostendit
quod omnis alius motus a motu circulari est finitus per talem
5 rationem: omnis motus qui est a certo termino in alium
oppositum finitur; sed omnis motus alius a circulari est
huiusmodi, igitur etc.

Ubi est primo³ notandum quod nullus motus est sic
infinitus quod semper maneat aliquid pertranseundum et
10 quod non fuit prius pertransitum; sed ideo est infinitus quia
eodem motu continuo mobile transit idem frequenter, quod
solum est verum in motu circulari.

Secundo notandum quod licet omnes res augmentum et
determinatum, ut hic dicitur tamen aliqua possunt augmentari
15 in infinitum. Sed de hoc vide in tertio⁴ libro huius.

Tertio exponenda est propositio Commentatoris⁵ quod
genus corporis caelestis natum est dividi non tum ipsum
caelum, patet hoc intuentium

/D fol. 57^v/ Quarto⁶ notandum quod tales propositiones
20 ‘in omni motu potest esse velox et tardum’, ‘naturale et
violentum’ verificantur pro motu gravis et levis, non pro
corpore caelesti. Vel forte potest concedi quod ista
verificantur pro omni specie motus. Sed advertendum est
quod ‘violentum’, et per consequens ‘naturale’, dicitur

¹⁹ Ibidem.

¹ CAP. 3. - Cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, VI, tt. 91-94 (OPh V, pp. 586-591). ² Aristot., *Physica*, VI, c. 10, tt. 91-94 (241a 26 - b20).

³ Cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, VI, t. 93 (OPh V, pp. 587-590).

⁴ Supra, p. 47, lin. 46-60. ⁵ Averroes, *In Aristot. Physicam*, VI, t. 92 (ed. Iuntina, IV, f. 139r); cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, ibidem (OPh V, pp. 587-588). ⁶ Cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, VI, t. 22 (OPh V, pp. 484-488).

multipliciter⁷: primo, inclinatur naturaliter in oppositum, ut 25
lapis fertur sursum. Secundo modo, non quia inducitur in
contrarium, sed quia velocius movet cum alio quam per se, ut
patet de ligno ligato cum plumbo descendente. Tertio, quia
est praeter communem cursum naturalium. Ex quo patet 30
quod nulla generatio est violenta, saltem primo modo, quia
nulla est contra naturalem inclinationem materiae quae est in
potentia ad omnes formas. Et sic idem potest esse violentum
et naturale accipiendo istos terminos aequivoce non disparate
etc.

⁷ Cf. Ockham, *Quaest. in III Sent.*, q. 6 (OTh VI, 173-8).

[LIBER VII¹

CAP. 1. DE MOTU IN COMPARATIONE AD MOTOREM]

5 **Omne quod movetur necesse est ab aliquo moveri**
etc.² In isto septimo libro probat Philosophus quod est dare
motorem immobilem, et hoc per talem rationem: omne quod
movetur movetur ab alio; sed in motoribus et in motis non
contingit procedere in infinitum; igitur est dare aliquem
10 motorem qui non movetur. Maior probatur hic, sed minor
magis diffuse probatur in octavo³, quia si sic, cum ex
omnibus illis, ex quo movens et motum sunt semper simul,
potest fieri aliqua magnitudo sequitur quod posset esse
aliquo magnitudo infinita, quod improbatur hic in tertio⁴
15 huius.

Notandum est hic primo⁵ quod Philosophus loquitur hic
solum de proprie dicto, sicut de generatione et corruptione,
seu alteratione et ubi, in quibus mobile habet partem extra
partem. Et per illud debet responderi ad instantiam quae fit
20 de anima in ubi est idem movens et motum, sicut intelligens
et intellectum.

Secundo notandum pro probatione maioris, secundum
Commentatorem⁶, quod licet ista propositio ‘omne mobile
quiescit ad aliquid quietem’ sicut fit de motu caelesti, non
25 minus sequitur conclusio; quia non est categorica sed
condicionalis, et est sensus: caelum si quiesceret etc. Et
istum modum arguendi dicit Philosophum frequenter habere,
et specialiter⁷ et sic ubi magis loquitur de lineis, punctis et
huiusmodi quam alibi. Et per illud dictum Commentatoris
30 potest authentice responderi ad multas propositiones.

25 est] *add. supra lin. D* 28 et sic] *add. supra lin. D*

¹ LIB. VII, CAP. 1. - Cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, VII, tt. 1-5 (OPh V, pp. 595-611).

² Aristot., *Physica*, VII, c. 1, t. 1 (241b 24ss.).

³ Aristot., *Physica*, VIII, c. 4, tt. 27-33 (254b 7 - 256a 3); cf. infra, VIII, c. 2 (p. 111, lin. 1 - p. 115, lin. 147).

⁴ Aristot., *Physica*, III, cc. 4-5, tt. 34-55 (204a 1 - 206a 8).

⁵ Cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, VII, t. 2, (OPh V, pp. 597-600).

⁶ Averroes, *In Aristot. Physicam*, VII, t. 2 (ed. Iuntina, IV, f. 140v) et Ockham, *Expositio Physicorum*, ibidem (OPh V, pp. 599-606).

⁷ Cf. Averroes, ibidem (f. 140va).

Tertio notandum quod minor principalis debet intelligi de rebus motis non-connotatis et essentialiter ordinatis. Per primum excluduntur ex quo non sunt essentialiter ordinata⁸.

Quarto notandum quod licet non sit inconveniens ponere partes infinitas eiusdem proportionis in aliquo continuo, tamen quod ibi sint partes quantitative infinitae, quarum quaelibet possit separari ab alia, habet Philosophus pro inconvenienti impossibili⁹. Sed illud secundum sequeretur si in moventibus et motis esset processus in infinitum, quia manifestum est quod movens et motum per se possunt separari.

[CAP. 2. QUOD MOVENS ET MOTUM SIMUL SUNT]¹

Secundo Philosophus² quoad litteram ostendit quod semper movens et motum sunt simul, quod fuit acceptum in probatione minoris³. Et illud ostendit inductive in omnibus moventibus nisi in generatione secundum Commentatorem⁴, quia est medium. Primo probatur hoc⁵ de motu locali ab extra, quod de alio⁶ non est dubium, scilicet: in omni pulsu et tractu movens et motum sunt simul, sicut patet de definitione quid nominis eorum; sed omnis motus localis ab extra est pulsus vel tractus, vel reducibilis ad ista, sicut vectitis, vertigo et huiusmodi.

33 excluduntur] instantia ... in infinitum, *om.* D

⁸ Cf. Aristot., *De gener. et corrupt.*, II c. 11, t. 70 (338b 5-19); expressius tamen habetur apud Averroem, in hunc locum (ed. Iuntina, V, f. 176r).

⁹ Cf. Aristot., *Physica*, VI, c. 7, tt. 60-66 (237b 23 - 238b 22) et Ockham, *Expositio Physicorum*, VI, t. 60 (Oph V, p. 541-543).

¹ CAP. 2. - Cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, VII, t. 10 (Oph V, pp. 616-626). ² Aristot., *Physica*, VII, c. 2, t. 9 (243a 6ss.). ³ Supra, p. 95, lin. 11-15.

⁴ Averroes, *In Aristot. Physicam*, VII, t. 10 (ed. Iuntina, IV, ff. 143rb-144ra). ⁵ Aristot., *Physica*, VII, c. 2, t. 10 (243a 10 - 244b2); cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, ibidem (Oph V, pp. 617-626).

⁶ Scilicet de illo quod movetur a se ipso. Notetur tamen illud quod dicit Ockham in *Expositio Physicorum*, VII, t. 10 (Oph V, p. 617): «Sciendum est quod Philosophus hic vocat motum ex se, illud quod movetur ab aliquo non distante ab eo situ et loco, sive illud movens fuerit forma substantialis sive forma abstracta a materia sive accidens inhaerens rei».

Notandum est hic primo contra istam conclusionem
arguit Philosophus in littera primo⁷ sic: manus per baculum
15 movet lapidem, qui dum movetur non est semper simul cum
manu nec cum baculo.

Secundo notandum sic⁸: adamas trahit ferrum et alii
lapides trahunt paleas in magna distantia.

Tertio sic: nihil potest reduci ad se ipsum; sed illud
20 idem quod vertitur, potest pelli aut trahi simul; igitur etc.

Quarto sic: II *Caeli et Mundi*⁹ dicit Philosophus quod
tres sunt motus simpliciter primi; igitur non sunt duo tantum.

Ad primum respondet Philosophus¹⁰ quod primum
movens dicitur dupliciter: vel quia est perfectissimum, de
25 quo dicitur in octavo secundum Commentatorem¹¹, vel quia
est immediatum de quo solum debet intelligi propositio, et
hoc vel per totum motum vel saltem in principio, sicut patet
de sagitta.

Ad secundum dicit Commentator¹² quod lapis ille non
30 movet primo ferrum localiter, quod probat per duo signa:
quia non sub quacumque quantitate movet ferrum, ut patet ad
sensum. Nec sub quacumque qualitate, quia lapidem
alteratum ab eis non trahit.

Ad tertium¹³ dicendum quod non reducitur proprie sicut
35 una res ad aliam rem, sed loquitur de reductione
propositionum, et est sensus: aliquid vertitur vel vehitur,
igitur aliquid pellitur vel trahitur, et non sequitur e converso.

Ad quartum¹⁴ dicendum quod ista dictio est vera de illis
quae moventur motu violento, de quo loquitur hic, et de motu
40 naturali, de quo loquitur hic.

26 immediatum] *corr. alia man.* D 32 lapidem] *orig. lapidis, corr. (in al. atramento) lapidem* 33 alteratum ab] *orig., cum alleis; cum all del. (in al. atramento); ab add. in mg.*

⁷ Aristot., *Physica*, VIII, c. 5, t. 33 (256A 4-8). ⁸ Averroes, *In Aristot. Physicam*, VII, t. 10 (ed. Iuntina, IV, f. 143vb).

⁹ Aristot., *De caelo*, II, c. 12, t. 71 (293a 9-11); cf. Averroes, *In Aristot. Physicam*, VIII, t. 83 (ed. Iuntina, IV, f. 196vb).

¹⁰ Cf. Aristot., *Physica*, VII, c. 2, t. 9 (243a 3-6) et Averroes, *In Aristot. Physicam*, VII, t. 9 (ed. Iuntina, IV, f. 142rb-144va).

¹¹ Ibidem. ¹² Averroes, *In Aristot. Physicam*, VII, t. 10 (ff. 143rb-144va); cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, ibidem (OPh V, pp. 623-624).

¹³ Cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, ibidem, ad verba «Vertigo autem...» (OPh V, p. 619).

¹⁴ Cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, VIII, t. 10 (OPh V, pp. 625-626).

[CAP. 3. QUOD MOVENS ET MOTUM SIMUL SUNT IN
ALTERATIONE]¹

Secundo Philosophus² ostendit eandem conclusionem in motu alterationis sic: omne quod alteratur secundum qualitates sensibiles est simul cum alteratione. Et ponit exemplum: sicut obiectum alterat medium, et est simul cum eo, et postea medium alterat visum, et est simul cum eo; sed omne quod alteratur /D fol. 58r/ sive animatum sive inanimatum alteratur secundum qualitates sensibiles quae sunt in tertia specie; igitur etc. Minorem ostendit inductive, et primo in quarta specie qualitatis, scilicet quod per eam non est proprie alteratio, per tres rationes³.

Prima est talis: ad istas qualitates non est alteratio per se quae possunt adquiri per solum motum localem; sed ista quae sunt in tertia specie qualitatis sunt huiusmodi; igitur etc. Minor probatur, nam ex hoc quod materia prima rarefit vel condensatur habet aliam figuram et aliam.

Secunda ratio est talis: forma et figura sunt in quarta specie qualitatis non solum dicuntur de subiecto abstracto sed concreto,— sicut enim haec est vera ‘aes est figura’, ita haec est vera ‘aes est figuratum’ —; licet qualitas secundum quam est alteratio non praedicatur nisi solum denominative de subiecto, ut ‘homo est albus’ et non ‘albedo’; igitur etc.

Tertia ratio est: ridiculum est dicere domum alterari per solam alterationem, quia hoc solum potest esse per solum motum localem; sed quando domus alteratur habet aliam formam; igitur etc.

Notandum est hic primo⁴ istas rationes probari sufficienter quod ista quae sunt per se in quarta specie qualitatis, ut forma et figura, non significant rem distinctam a re ista materiali, nam omnis res distincta habens esse post non-esse per partem extra partem acquiritur per generationem et alterationem proprie dictam; sed ista non sic acquiritur secundum Philosophum; igitur etc.

¹ CAP. 3. - Cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, VII, tt. 11-16 (Oph V, pp. 626-646). ² Aristot., *Physica*, VII, c. 3, t. 11 (245b 3ss.). ³ Aristot., *Physica*, VII, c. 3, tt. 14-16 (245b 6 - 246a 9); cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, ibidem (Oph V, pp. 639-646). ⁴ Cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, VII, t. 15 (Oph V, pp. 640-644).

35 Sed tamen contra⁵ ista arguitur sic: ista quae
adquiruntur per motum ad qualitatem non solum adquiruntur
per motum ad ubi, quia sunt species distinctae; sed ista quae
sunt in quarta specie qualitatis sunt huiusmodi, quia sunt per
non-esse in illo genere.

40 Secundo sic: nihil est subiectum sui, sed forma et figura
sunt in subiecto, ut dicitur hic; igitur etc.

Tertio sic: si non distinguantur, igitur figura albedinis
est eadem cum albedine et figura substantiae est eadem cum
substantia; et per consequens sicut ad unum est per se
45 generatio et alteratio, ita ad aliud.

Quarto sic: omnia quae sunt in quarta specie qualitatis
sunt in prima, ut patet per definitionem eorum; sed ad ista, ut
dicit Philosophus⁶, nec est per se alteratio; igitur nec ad ista.

50 Quinto sic: quando concretum praedicatur de concreto,
et abstractum de abstracto; igitur si haec est vera 'homo est
albus,' 'humanitas est albedo'.

Propter ista, pone distinctionem superius⁷ datam de
alteratione, nam proprissime loquendo, non est alteratio nisi
adquiratur nova res distincta per se in genere qualitatis,
55 habens partem extra partem. Propter primum ad ea quae sunt
in quarta specie qualitatis, non est alteratio secundum
Philosophum, quia non sunt res distinctae. Propter secundum
ad ea quae sunt in prima specie qualitatis non est motus,
saltem de habitibus animae.

60 Unde ad primum⁸ dicendum quod motus localis dicitur
dupliciter, scilicet proprie, quando mobile existens eiusdem
quantitatis et qualitatis est in alio loco ubi prius non fuit, et
sic est unum genus distinctum ab aliis motibus. Alio modo
dicitur quando contradictoria verificantur successive sine
65 productione vel deperditione novae rei. Et isto modo motus
localis est tam in genere qualitatis quam in genere
quantitatis, sed diversimode. Sed in genere quantitatis mobile
necessario est alterius quantitatis si sit motus in isto genere,

38 per] post (*in al. atramento*) 45 generatio] generatio per se *corr.* D
67 quantitatis¹] qualitatis *corr.* D

⁵ Cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, VII, t. 16 (OPh V, pp. 645-646) et Averroes, *In Aristot. Physicam*, ibidem (ed. Iuntina, IV, f. 145vb).

⁶ Aristot., *Physica*, VII, c. 3, t. 15 (245b 6 - 246a 1). ⁷ Supra, p. 78, lin. 6-13. ⁸ Cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, VII, t. 15 (OPh V, pp. 642-644).

sed non est necessario alterius qualitatis, e converso est de
motu locali in genere qualitatis. 70

Sed dicitur contra, quia quando est nova quantitas
necessario est nova figura, ut patet ad sensum, dicendum
quod quantitatem esse novam est dupliciter: vel specie, et sic
non oportet; vel numero, et sic conceditur, nam maior figura
circularis et minor non necessario differunt specie sed 75
numero.

Ad secundum⁹ dicit Philosophus, in littera distinguendo
de subiecto, quia proprie loquendo significat naturam
distinctam; large potest significare eadem naturam, et tunc
accipitur ibi 'subiectum' pro subiecto propositionis. 80

Ad tertium et quartum, patet alias¹⁰. Non enim intendit
negare quin ad aliqua potest esse motus per se, sed non ad
omnia. Et ideo dicit quod ad talia est motus per accidens, id
est aliquid significatur per subiectum de quo non praedicatur
praedicatum, etc. 85

Ad quintum¹¹, distinguendum est de abstractis,
quoddam supponit pro re distincta a concreto et de tali non
est regula intelligenda nisi ubi concreta se habent secundum
superius et inferius, sicut 'album' et 'coloratum'. 90

[CAP. 4. QUOD NON EST ALTERATIO IN PRIMA SPECIE
QUALITATIS]¹

Tertio Philosophus² quoad litteram ostendit eandem
conclusionem quoad primam speciem qualitatis, quia ibi non
est per se alteratio. Et primo de habitibus corporalibus, sic: 5
ad ea quae sunt 'ad aliquid' non est per se alteratio, sicut
ostenditur in quinto³ huius; sed habitus corporales, et
pulcritudo et sanitas et huiusmodi sunt 'ad aliquid'; igitur

74 nam] *add. supra lin. D* 80 subiectum] *solum corr. D*

⁹ Cf. *supra*, p. 81, lin. 94-98. ¹⁰ Cf. Ockham, *Expositio in librum Praedicament. Aristot.*, c. 14, §§ 10-12 (OPh II, 282-288). ¹¹ Cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, VII, t. 15 (OPh V, pp. 640-644).

¹ CAP. 4. - Cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, VII, tt. 17-20 (OPh V, pp. 646-665). ² Aristot., *Physica*, VII, c. 3, t. 17 (246b 1ss.). ³ Aristot., *Physica*, V, c. 2, t. 10 (225b 11).

etc. Qualiter autem ista conclusio debet intelligi dictum est
10 quinto⁴ huius.

Hoc advertendum quod illud dictum Philosophi postea⁵,
quod homo alteratur per sanitatem, ponitur solum pro
exemplo; ex quo dicit hic ex intentione quod secundum illam
non est alteratio etc.

15 Postea ostendit eandem conclusionem de habitibus
animae, ubi arguitur sic secundum Commentatorem⁶:
secundum rem indivisibilem non est per se alteratio, ut
probatur in sexto⁷, quia indivisibile non movetur; sed omnes
qualitates animae intellectivae sunt indivisibiles, ex quo
20 subiectum earum est divisibile; igitur etc.

Hic est primo notandum secundum Commentatorem⁸
quod ratio quare ista conclusio non probatur de secunda
specie qualitatis non est quia motus videtur de illa, sicut dixit
Alexander⁹, et moderni¹⁰ dixerunt communiter, /D fol. 58va/
25 sed ratio est quia ista non significat rem distinctam. Quod
probat Commentator¹¹ sic: quaelibet res composita potest
agere ex sua forma et pati ex sua materia, omni alio
circumscripto; sed non potest aliquid agere vel pati sine
naturalis potentia; igitur non est res distincta.

30 Secundo notandum pro prima ratione quod ista
expositio Commentatoris¹² improbatur sic ab aliis¹³:
secundum quod illud indivisibile non est distinctum
secundum maius et minus; si igitur secundum expositionem

32 illud] *corr. supra lin. D*

⁴ Cf. supra, p. 79, lin. 38-44 et Aristot., VII, c. 3, t. 17 (246b 4-6).

⁵ Aristot., *Physica*, VII, c. 3, t. 17 (246b 3-6); cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, ibidem (OPh V, pp. 646-647).

⁶ Averroes, *In Aristot. Physicam*, VII, t. 18 (ed. Iuntina, IV, f. 147rb-va); cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, ibidem (OPh V, pp. 647-654).

⁷ Averroes, *In Aristot. Physicam*, VI, t. 46 (ed. Iuntina, IV, f. 126rb-va).

⁸ Averroes, *In Aristot. Physicam*, VII, t. 20 (ed. Iuntina, IV, f. 147) et *In Aristot. Metaph.*, V, t. 19 (ed. Iuntina, VIII, f. 60v); cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, VII, t. 14 (OPh V, pp. 639-640).

⁹ Cf. Averroes, ibidem (f. 147).

¹⁰ Cf. Aegidius Romanus, *In Physicam Aristot.*, VII, lectio 5:

«Aliorum enim maxime...» (ed. cit., f. 178rb-va).

¹¹ Averroes, *In Aristot. Physicam*, VII, t. 20 (ed. Iuntina, IV, f. 147vb).

¹² Averroes, *In Aristot. Physicam*, VII, t. 18 (ed. Iuntina, IV, f. 146rb-va); cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, ibidem (OPh V, pp. 647-650).

¹³ Cf. Aegidius Romanus, *In Physicam Aristot.*, VII, lectio 6, t. 18 «Neque itaque circa animae virtutes...» (ed. cit., f. 180ra); videsis etiam Ockham, *Expositio Physicorum*, ibidem (OPh V, pp. 650-654).

Commentatoris virtus et scientia essent indivisibiles, nullus
 esset magis virtuosior quam alius. Sed ista ratione aut
 consimili non obstante dicendum est cum Commentatore
 sicut prius¹⁴; mirabile enim esset si accidens divisibile esset
 in subiecto divisibili. Unde ad argumentum est dicendum
 quod ‘esse divisibile’ est dupliciter, scilicet proprie loquendo
 et large. Primo modo nihil est divisibile nisi quantum una
 pars extra aliam; et sic ostendit hic Commentator¹⁵ et
 Philosophus, qualitates animae divisibiles. Secundo modo
 potest dici quod sunt divisibiles, quia scilicet continent
 gradus quorum unus non est alius, quae vocantur partes
 intrinsecae.

Tertio notandum quod licet¹⁶ virtus et scientia sint
 qualitates realiter distinctae a suis subiectis, et per
 consequens ad istas qualitates potest esse per se mutatio,
 tamen ad istas non est per se alteratio proprie loquendo, quia
 non habent partem extra partem, etc. Et si dicatur quod
 argumentum Philosophi concludit quod nec ad formam sit
 mutatio per se, quia acquiritur per solam mutationem in alio,
 dicendum quod illud potest esse verum de scientia proprie
 dicta, de qua dictum est in principio libri¹⁷, quod est res
 distincta, quia nec acquiritur illa nec deperditur sine
 mutatione sui subiecti; igitur etc.

[CAP. 5. DE COMPARATIONE MOTUUM]¹

Hic ultimo agit Philosophus² de comparatione motuum
 circa quam dat talem regulam: si aliqua potentia moveat
 aliquod mobile per aliquod spatium in aliquo tempore, eadem
 potentia movebit medietatem eius per duplum spatium in
 eodem tempore, vel medietas potentiae movebit medietatem

53 scientia] communiter dicta, ut me sedere et huiusmodi, non de scientia
 om. D

¹⁴ Supra, p. 101, lin. 16-21. ¹⁵ Cf. Averroes, *In Aristot. Physicam*, VII, tt. 21-39 (cod. cit., ff. 147va-148vb). ¹⁶ Cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, VII, t. 20 (OPh V, pp. 657-665). ¹⁷ Supra, p. 1, lin. 5-18.

¹ CAP. 5. - Cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, VII, tt. 21-39 (OPh V, pp. 665-697). ² Aristot., *Physica*, VII, c. 4, t. 21 (248a 10ss.). Regulae Aristotelis inveniuntur in c. 5, tt. 35-36 (249b 27 - 250a 9).

10 mobilis per idem spatium in eodem tempore. Sed si dividatur
mobile non ad divisionem mobilis sed spacii vel temporis,
erit regula falsa, et ponit exemplum de trahentibus navem.

Hic enim primo³ est notandum quod secundum
Philosophum idem est dicendum de comparatione motuum et
unitate. Unde ista comparatio et univocatio potest accipi
tripliciter: scilicet communiter, proprie, magis proprie. Primo
15 modo potest esse comparatio vel univocatio inter ista quae
sunt diversis generibus; et sic non est negandum quin motus
rectus et circularis sint comparabiles et etiam ens dicitur de
eis univoce. Secundo modo potest esse comparatio inter
omnia praedicabilia eiusdem rationis sive ista importent res
20 alterius rationis sive non. Sive inter circulum et rectum,
continuum et discretum et huiusmodi non est comparatio; sed
tamen ad videndum Commentatorem⁴ quae praedicabilia sint
alterius rationis, oportet recurrere ad regulas datas septimo
*Topicorum*⁵. Tertio modo non est comparatio nisi inter
25 praedicabilia eiusdem rationis supponentia pro diversis rebus
et distinctis eiusdem speciei specialissimae, sicut dicit in
octavo *Metaphysicae*⁶: quod tantum in specie specialissima
est comparatio. Et sic non debet concedi quod omnes motus
recti sunt comparabiles.

30 Sed contra ista arguitur primo sic: secundum illud est
comparatio quod potest suscipere magis et minus; sed nec
substantia, ut habetur in *Praedicamentis*⁷, nec aliqua qualiter
potest suscipere magis aut minus, sicut una albedo non est
magis albedo quam alia; igitur etc.

35 Secundo sic: ista quae vere comparantur habent idem
subiectum proximum, id est eiusdem rationis, sicut
Philosophus⁸ exponit se, sed homo et equus non sunt
subiecta eiusdem rationis; igitur albedo in homine et in equo
non sunt comparabiles, nisi forte dico quod superficies sit
40 eiusdem rationis in utroque.

15 potest] dupliciter add. sed corr. D 20 alterius] redupl. fol. 58va, 58vb
sed. corr. D 24 Topicorum] Ethicorum D 31 suscipere] succedere D
33 suscipere] succedere D

³ Cf. Aristot., *Physica*, VII, c. 4, t. 29 (249a 3-6). ⁴ Averroes, *In*
Aristot. Physicam, VII, t. 31 (ed. Iuntina, IV, f. 151rb). ⁵ Aristot.,
Topica, VII, per totum (151b 28 - 155a 38). ⁶ Cf. Aristot., *Metaph.*,
VIII, c. 4, t. 12 (1044a 15-29). ⁷ Aristot., *Praedicamenta*, c. 8 (10b 26
- 11a 15). ⁸ Cf. Aristot., *Physica*, VII, c. 4, t. 31 (249a 21-24).

Tertio arguitur contra regulam sic: si regula sit vera, sequitur quod si unus posset portare mille denarios per unum passum, quod portaret unum denarium per mille passus; quod est manifeste falsum.

Quarto arguit Zeno⁹ sic de sono milii: quia dicit 45
quodlibet milium facit sonum aut nullum. Non quodlibet, patet ad sensum; si nullum, igitur non facit aliquis sonus. Idem argumentum facit de tractu navis, quia iste homo aliquid trahit vel nihil.

Ad primum¹⁰ dicendum quod ista propositio ‘qualitas 50
suscipit magis et minus’ non est vera de virtute sermonis, sed Philosophus intendit per istam quod per adventum accidentis, et non substantiae, aliquid dicitur alius alio.

Ad secundum¹¹ dicendum quod Philosophus non 55
intendit quod superficies tamquam res distincta sit eiusdem rationis, quia talis non est danda, nec quod composita ista in quibus sunt accidentia sint eiusdem rationis. Sed vult quod aliquid in eis quod proprie vocatur subiectum, puta materia, sit eiusdem rationis in utroque; quod verum est in exemplo proposito. 60

Ad tertium¹² dicendum quod illae res debent intelligi cum ista additione, ‘si omnia permanentia et experientia ad motum sint proportionaliter paria’; et certum est quod non est sic in proposito, quia medium impediens magis potest resistere uni denario quam mille. 65

Ad quartum dicendum quod Philosophus¹³ dicit quod nihil movet navem vel causat sonum nisi illud quod est in actu, et ideo unus solus homo ex quo est in potentia /D fol. 59r/ non trahit navem, nec unum milium facit sonum. Ad cuius evidentiam est sciendum quod ‘esse in potentia’ est 70
tripliciter. Primo, quod non est, sed potest esse, ut nigredo in corpore albo. Secundo, quod non est actu separatum ab aliis, sicut pars in toto. Tertio modo, quia cum alio et non per se potest in comparisonem aliquam, et sic loquitur hic. Unde

43 per] mille passus unum passum *add. sed corr. D*

⁹ Aristot., *Physica*, VII, c. 5, t. 37 (250a 19-25).

¹⁰ Cf. Ockham, *Expositio in librum Praedicament. Aristot.*, c. 15, § 2 (OPh II, 290ss.).

¹¹ Cf. Ockham, *In III Sent.*, q. 10 (ed. F. Kelley et G. Etzkorn, *Opera Theologica* VI, St. Bonaventure, N.Y. 1982, 336s.).

¹² Cf. Ockham, *Quodlibet*, VII, q. 17 (ed. J. Wey, *Opera Theologica* IX, St. Bonaventure, N.Y. 1980, 770ss.).

¹³ *Supra*, nota 9.

75 breviter est ad argumentum dicendum sic, quod movere
navem est dupliciter: vel cum aliis, et sic quilibet movet
navem; vel sine aliis, et sic nullus movet navem. Et eadem
responsio debet dari ad exemplum Philosophi quod ponit de
80 ignitis et cavantibus lapidem, quod ponit in octavo huius, et
sic patet de octavo¹⁴ fñsice.

80 octavo] septimo D

¹⁴ *Immo* Aristot., *Physica*, VIII, c. 3, t. 23 (253b 16-19).

[LIBER VIII]¹

Utrum autem factus sit aliquando motus cum non esset prius etc.² In isto libro intendit Philosophus loqui de primo motore ubi quaerit istam quaestionem: Utrum motus sit ab aeterno?

5

[CAP. 1. DE AETERNITATE MOTUS]

10

Et sic dicit Commentator³ contra antiquos⁴ et etiam modernos⁵ expositores: intendit principaliter quaerere de motu caelesti, quia nullus alius motus unus potest esse perpetuus, ut probatur postea.

Quod enim motus non sit perpetuus arguit Philosophus ex testimonio antiquorum⁶. Sed ad aliam partem quam reputat veram arguit per quatuor rationes.

15

Prima est talis: primum mobile est aeternum, igitur primus motus. Consequentia patet quia ridiculum est dicere quod unum est sine alio. Antecedens patet, nam omnis motus praesupponit mobile et universaliter actus potentiam, ut praedicatur in definitione motus. Sed si primum mobile fieret de novo, hoc esset per motum, cum secundum omnes philosophos⁷ 'ex nihilo nihil fit'; igitur ante primum motum esset motus, et antequam mobile esset aliud, quod improbatur in septimo⁸.

20

25

Hic est primo notandum quod licet ista propositio 'motus praesupponit mobile' non sit universaliter vera de motu locali, cum secundum Philosophum ridiculum sit dicere caelum praecedere suum motum. Tantum universaliter vera

30

24 ante] *add. in mg. D*

¹ LIB. VIII, CAP. 1. - Cf. Ockham, *Expositio Physicorum*, VIII, tt. 1-4 (OPh V, pp. 701-710). ² Aristot., *Physica*, VIII, c. 1, t. 1 (250b 11ss.).

³ Averroes, *In Aristot. Physicam*, VIII, t. 1 (ed. Iuntina, IV, f. 154rb).

⁴ Scilicet contra Alfarabium, Avicennam et Avempace; cf. Averroes, ibidem. ⁵ Cf. Aegidius Romanus, *In Physicam Aristot.*, VIII, lectio 1: «Utrum autem factus...» (ed. cit., f. 188va); et Thomas Aquinas, *Expositio in libros Physicorum Aristot.*, VIII, lectio 1, n. 2 (ed. Leonina II, 362).

⁶ Ut scilicet tenent Anaxagoras et Empedocles; cf. Aristot., *Physica*, VIII, c. 1, t. 1 (250 b24 - 251a 3) et Averroes, *In Aristot. Physicam*, VIII, t. 2 (Iuntina, IV, f. 154v).

⁷ Cf. Aristot., *Physica*, I, c. 4, tt. 33-34; c. 8, t. 71 (187a 26 - b 1; 191a 30-31). ⁸ Supra, p. 95, lin. 5-11.

est de motu ad formam, scilicet de generatione et alteratione, sicut ostendit Commentator⁹, de quo motu loquitur hic Philosophus per hypothesim sic: quod si caelum esset productum de novo. Et licet Philosophus ponat exemplum de
 35 motu locali, hoc etiam facit de tali quod movetur alia specie motus, ut de combustibili, de quo debet concedi propositio.

Secundo notandum¹⁰ quod haec propositio ‘de nihilo nihil fit’, quam philosophi pro principio ponunt, est simpliciter falsa secundum fidem, quamvis non posset
 40 improbari naturaliter. Et ideo non mirum si sequatur conclusio falsa loquentibus nostrae legis, etc.

Tertio notandum quod licet ista propositio sit vera ‘ante omnem actum ad formam est aliqua potentia’, sicut quaelibet singularis est vera, tamen haec est falsa ‘aliqua potentia est
 45 ante omnem actum’. Nec sequitur ex prima, sed est fallacia figurae dictionis. Et similiter debet haec concedi ‘semper est aliqua generatio’ et haec negari ‘aliqua generatio est semper’ et sic de aliis.

Secunda ratio Philosophi¹¹ ad idem est ista: si mobile
 50 primum accipit moveri postquam quiescebat, ante primum motum esset motus. Consequens falsum; consequentia patet, quia auferre prohibens vel apponere proveniens est motus. Sed non exitus de quiete ad motum ubi vel auferatur impediens vel promovetur apponens, sicut patet tam in
 55 agentibus libere quam in agentibus de necesse naturae; igitur etc.

Notandum est hic primo quod licet causa totalis et necessaria cuiusmodi est solus Deus secundum Philosophum¹², non oportet aliquid de novo causare sine
 60 motu praecedente, tamen causa totalis et libera, cuiusmodi est Deus secundum fidem, potest de novo in actum sine omni motu praevio; unde non est mirum si ista conclusio sit falsa nobis, ex quo sequitur ex falso.

Secundo notandum quod differentia inter agens liberum
 65 et necessarium non est quia unum potest esse in opposita

⁹ Averroes, *In Aristot. Physicam*, VIII, t. 4 (ed. Iuntina, IV, f. 155r).

¹⁰ Cf. Ockham, *In II Sent.* qq. 3-4 (OTh V, pp. 55s.). ¹¹ Aristot., *Physica*, VIII, c. 1, tt. 5-7 (251a 16-28). ¹² Cf. Aristot., *De caelo et mundo*, I, c. 10, t. 109 (208a 28-32); videsis etiam Ockham, *Scriptum in I Sent.*, d. 43, q. 1 (OTh, p. 625, lin. 23 - 626, lin. 3) et *In II Sent.*, q. 4 (OTh V, pp. 51ss.).

quaecumque et aliud non, nam caelum, sicut voluntas, potest in opposita contraria, et brutum, scilicet ambulare et non ambulare. Sed differentia est in hoc quod agens liberum potest in operationem et cessare ab operatione positus omnibus requisitis, et alius non. Et si dicatur contra, quia voluntas, positus requisitis, non potest in opposita, sed velle se et nolle Deum, dicendum quod ad tales actus voluntas est agens necessarium sicut etiam intellectus quoad quosdam actus est agens liberum. Nec est plus inconueniens concedere quod idem agens sit liberum et necessarium cum connotatione diversorum quam dicere eundem esse patrem et filium. Ex quo patet quod ista distinctio non est rerum praedicabilium tantum. 70 75

Tertio notandum quod haec propositio Philosophi¹³ 'eadem est scientia contrariorum' est falsa sicut sonat, quia non potest verificari pro rebus nec pro intentionibus, ut patet. Et ideo Philosophus intelligit concretum per abstractum ut sit sensus: idem est sciens utrumque contrariorum. 80

Tertia ratio Philosophi¹⁴ ad idem est ista: praedicabile de genere 'ad aliquid' non verificatur de novo nisi propter motum praecedentem; sed movens primum et motum sunt relativa; igitur si primus motus incipit esse, ante primum motum fuit motus. 85

Notandum est hic primo quod ex quo opposita praedicabilia in genere relationis non possunt successive verificari de aliquo sine motu praecedente secundum Philosophum, /D fol. 59^v/ a multo fortiori nec opposita praedicabilia in aliis generibus. Sed advertendum est quod licet illud principium sit falsum, sicut et conclusio sequens, tamen apud theologos¹⁵ est principium verum cum aliquo addito, scilicet quod opposita de novo non verificatur sine motu de facto vel de possibili. 90 95

Secundo notandum quod ex ista littera Philosophi potest haberi argumentum ad probandum relationem non esse rem distinctam ab ea cuius est, nam nihil potest habere nunc rem quam prius non habuit sine mutatione in eo; sed, ut dicit 100

70 omnibus] *corr. in mg.* D 72 et] *corr. supra lin.* D 99 haberi] *redupl.* D

¹³ Aristot., *Physica*, VIII, c. 1, t. 8 (251a 33-34). ¹⁴ Aristot., *Physica*, VIII, c. 1, tt. 8-9 (251a 35 - b 10). ¹⁵ Fortasse ipse Ockham.

Philosophus, relatio potest advenire alicui per solam mutationem in alio; igitur etc. Et ideo dicit Commentator, in commento 15¹⁶, caelum non est generabile secundum
 105 formam sed solum secundum ubi. Ridiculum est enim dicere ad minimum motum digiti mei quamlibet rem in mundo acquirere novam rem et deperdere aliam ita magnam sicut ipsa res est; quod tamen sequitur ex dicta positione, sicut ipsi concedunt. Et confirmant istam positionem per
 110 Commentatorem dicentem quod moto uno omnia moventur. Sed tamen non tenet universaliter, nisi in essentialiter motis, etc.

Quarta ratio Philosophi¹⁷ est ista: tempus semper est, igitur motus. Consequentia patet, quia tempus est passio
 115 motus; sed solum non est sine sua passione. Antecedens patet, quia instans est finis praeteriti et initium futuri, et per consequens supponitur tempus; sed si tempus haberet principium, illud esset instans. Igitur ante principium temporis esset instans et tempus. Nec est credendum quod
 120 Philosophus dicat instans esse in tempore tamquam rem indivisibilem, cum hic utatur propositione hypothetica. Ideo etc.

Notandum est hic primo ex quo ista ratio, sicut nec precaedens, peccat in forma arguendo, nec concludat verum
 125 secundum fidem quae negat tam motum quam quietem fuisse ab aeterno, habet aliquam praemissam formam, nam secundum fidem est dare instans quae non est finis praeteriti, id est, quando fuit verum dicere tempus nunc est prius ante non fuit. Qualiter autem Philosophus dicat quod tempus est
 130 passio motus et tamen secundum illud non est alteratio, respondendum est per distinctionem motus de passione quae patet alias¹⁸.

Secundo notandum quod cum ista propositio Philosophi
 135 ‘quaedam necesse habent omnes causas extrinsecas, licet non intrinsecas’ habetur argumentum quod sit de mente Aristotelis ponere creationem. Quod probatur sic: omne quod habet causam efficientem vel est ab ea per modum generationis vel creationis; sed caelum habet talem causam,

¹⁶ Cf. Averroes, *In Aristot. Physicam*, VIII, t. 15 (ed. Iuntina, IV, ff. 158vb-160rb). ¹⁷ Aristot., *Physica*, VIII, c. 1, tt. 10-11 (251b 11-29).

¹⁸ Cf. Ockham, *Expositio in librum Praedicament. Aristot.*, c. 14, § 7 (OPh II, p. 277, lin. 25 - p. 278, lin. 33).

ut patet hic et in secundo¹⁹ huius, ubi distinguit Philosophus de efficiente dicit primum efficiens immobile esse causam omnium aliorum; et non generatur, etc. Contra hoc arguitur primo, quia Sancti²⁰ hoc negant. Secundo, quia caelum creatur, igitur de aliquo vel de nullo - utrumque negat Philosophus, etc. Tertio, quia aliquid creare est de nihilo producere, sed hoc negant omnes philosophi. Ad primum dicendum quod Philosophus non concedit creationem sicut nos concedimus, scilicet in tempore. Ad secundum dicendum quod divisio est vera pro illis quae producuntur in tempore. Ad tertium dicendum quod ista non est descriptio quam nos ponimus de caelo. Quod probatur, quia quilibet homo est creatura Dei et per consequens creatur, et tamen producitur de aliquo. Unde dicendum quod ista est descriptio creationis²¹: 'creare est aliquid producere sine causa necessario requisita'.

Tertio notandum quod contra istam conclusionem arguit Philosophus²² tripliciter et solvit. Prima ratio est talis: nullus motus qui est a contrario in contrarium est perpetuus; sed omnis motus est huiusmodi; igitur etc. Secundo sic: sicut accidit in minori mundo, scilicet in homine, ita est in maiori; sed ibi potest esse motus post quietem; igitur etc. Tertio: quia in omni motu est exitus de quiete. Ad primum: dicendum quod Philosophus negat minorem. Ad secundum: non est simile, secundum Commentatorem²³, quia omnem motum in animali praecedit alius motus necessario, quod non accidit in caelo. Ad tertium, dicendum quod propositio non est univesalis, secundum Philosophum, et ideo additur in littera etc.

170

¹⁹ Aristot., *Physica*, II, c. 6, tt. 66-67 (198a 2-13). ²⁰ Ex. gr. Ioannes Damascenus, *De fide orthodoxa*, I, c. 8, n. 4 (versio Burgundionis, ed. E. M. Buytaert, Franciscan Institute Publications, Text Series 8, St. Bonaventure, N.Y. 1955, 32; PG 94, 811 B-C). ²¹ Cf. Ockham, *Quodlibet*, II, q. 8 (OTH IX, 147). ²² Aristot., *Physica*, VIII, c. 1, tt. 12-15 (251b 29 - 252a 2). ²³ Averroes, *In Aristot. Physicam*, t. 15 (ed. Iuntiana, IV, ff. 158vb-160rb).

[CAP. 2. DE PRINCIPIO 'OMNE QUOD MOVETUR AB ALIO
MOVETUR']¹

Secundo Philosophus² quoad litteram determinat illam
conclusionem praesuppositam in septimo³, scilicet 'omne
5 quod movetur ab alio movetur'. Et quia conclusio est
manifesta in motu violento, probat eam in motu naturali
inductive; et primo, in animatis sic: corpus realiter est aliud
ab anima; sed nullus dubitat quin corpus movetur ab anima;
igitur etc. Patet etiam idem de inanimatis, ut de gravi in caelo
10 sic: quod non potest quiescere ex se non potest moveri ex se;
grave et leve sunt huiusmodi; igitur etc. Idem probatur de
caelo sic: secundum Commentatorem⁴ illa quae se habent
naturaliter sicut movens et motum sunt alterius rationis, quia
aliter non esset ratio quare unum esset per se magis movens
15 quam aliud; sed caelum non habet partes alterius rationis,
scilicet materiam et formam, secundum Commentatorem;
igitur etc. Et ideo si quaeratur a quo grave et leve movetur,
respondet Philosophus⁵ distinguendo inter potentiam
essentialem sicut puer ante acquisitionem est in potentia ad
20 formam, ubi necessario indiget motore extrinseco; et
accidentalem sicut sciens cum est in potentia ad
considerationem, ubi non requiritur motor extrinsecus. Primo
modo loquendo de motu gravis, secundo de potentia
essentiali ad motum, dicit Philosophus quod grave movetur a
25 generative; /D fol. 60^r/ secundo modo movetur a removente
prohibens.

Circa istas, primo est notandum pro prima ratione⁶ quod
quaedam est anima intellectiva, quaedam sensitiva, illa est
intellectiva quae omnino indivisibilis et per consequens
30 immobilis per se et per accidens, de qua non loquitur hic
Philosophus. Sed de anima primo et secundo modo dicta,
quae est divisibilis sicut et corpus, cum sit extensa per totum,

9 de¹] *corr. supra lin.* D | de²] *corr. supra lin. (in al. atramento)* D
caelo] *creato corr. (in al. atramento)* D 18 inter potentiam] *corr. in mg.*
(in al. atramento) D 25 removente] *movente corr. supra lin.* D

¹ CAP. 2. - ² Aristot., *Physica*, VIII, c. 4, tt. 27-33 (254b 10 - 256a 10).

³ Aristot., *Physica*, VII, c. 1, tt. 1-3 (241b 25 - 242a 15). ⁴ Averroes, *In Aristot. Physicam*, VIII, t. 15 (ed. Iuntina, IV, 158vb-160rb).

⁵ Aristot., *Physica*, VIII, c. 4, t. 32 (254b 32 - 256a 10). ⁶ Supra, p. 111, lin. 8-10.

ut patet ad sensum, est verum dicere, secundum
 Commentatorem⁷, quod in movendo movetur accidens. Si
 dicatur contra hoc quia tunc illa anima esset corpus, debemus
 cum distinctione de corpore, concedere conclusionem. Dubia
 vero in contrarium sunt soluta in quarto⁸. Sed advertendum
 quod moveri per accidens est dupliciter, scilicet proprie, et
 omne tale est corpus, secundum Commentatorem⁹: dicit quod
 si primum movens movetur per accidens ipsum esset corpus.
 Aliter dicitur improprie, et sic potest dici quod anima
 intellectiva movetur per accidens ab aliquo quod non esset
 moveri localiter quamvis alia specie motus.

Secundo notandum pro secunda ratione¹⁰ quod
 Philosophus illam partem non intendit negare quin lapis per
 se potest quiescere saltem in termino motus, ex quo est
 naturale habens in se principium saltem passivum sui motus
 et quietis. Sed vult quod lapis ex se non habet quod posset
 cessare a motu suo ante terminum, sicut animal quando
 movetur progressive. Dicit Philosophus et Commentator¹¹
 quod quando animal saltat ibi non est motus naturalis proprie
 sed large; licet enim sit a principio intrinseco, non tamen est
 secundum principium vel modum elementi praedominantis.

Tertio est similiter notandum quod motu gravis et levis
 quod Philosophus¹² non distinguit de potentia essentiali et
 accidentali, quia de essentiali intendit principaliter loqui.
 Vocat autem potentiam essentialem ad aliquem motum sine
 quo res non potest esse secundum naturam. Potentiam
 accidentalem vocat illam sine cuius motu res potest esse,
 sicut grave, quamvis potest esse sine motu locali non tamen
 sine motu alterationis. Unde non intendit Philosophus quod
 grave et leve moventur a generante motu locali, quia sic
 movetur a gravitate quod est in eo accidenter distinctum.
 Consequenter de tali motu non loquitur, sed vult quod
 movetur a generante motu alterationis solum.

Ex quo patet solutio ad argumenta, quae fiunt in
 contrarium. Primum est sciendum: videmus de animalibus

⁷ Averroes, *In Aristot. Physicam*, VIII, t. 27 (ed. Iuntina, IV, ff. 165vb-166va). ⁸ Aristot., *Physica*, IV, c. 1, t. 8 (209a 6-7); cf. Ockham, *Quodlibet*, IV, q. 25 (OTh IX, p. 422).

⁹ Averroes, *In Aristot. Physicam*, VIII, t. 29 (ed. Iuntina, IV, f. 165va). ¹⁰ Supra, p. 111, lin. 10-12. ¹¹ Averroes, *In Aristot. Physicam*, VIII, t. 27 (ed. Iuntina, IV, f. 166rb-va). ¹² Aristot., *Physica*, VIII, c. 4, t. 32 (255a 30 - b 34).

70 quod moventur localiter, ita videmus de gravitate. Sicut igitur Philosophus quaerit de principio motus localis in animalibus, ita quaerit de principio tali in gravibus.

Secundo sic: movens et motum sunt semper simul, sed grave non est simul cum generante; igitur etc.

Tertio sic: pater est in potentia ad filiationem et tamen potest esse sine ea.

75 Ad primum dicendum quod, ut praedicitur¹³, ideo quaerit de principio alterationis lapidis et non motus localis, quia lapis potest esse sine motu locali; immo multi lapides numquam moventur et non sine motu alterationis, quia nihil alterat se secundum Philosophum¹⁴. Et similiter quia animal
80 non potest esse sine motu locali, sicut secundum Commentatorem¹⁵ animal non potest esse sine calore naturali, quia semper movetur localiter, sicut patet ad sensum, ideo quaerit de principio talis motus in ipso et non in alio.

85 Ad secundum patet quod nunquam alteratur lapis secundum durtatem, nisi generans sit simul.

Ad tertium dicendum quod Philosophus debet ibi intelligi de principio passivo, hic autem quaerit de principio activo.

90 Ad quartum: quamvis oportet dici, secundum Commentatorem¹⁶, quod homo sine scientia non est homo nisi aequivoce, tamen sciendum quod Philosophus ponit exempla non ut ita sint etc. Sed advertendum est pro exemplo quod non ideo dicitur scientia per inventionem quia non est

73 Tertio sic] corpus naturale habet in se principium motus et quietis; sed lapis quando alteratur movetur naturaliter; igitur etc. *om.* D 89 activo] passivo *corr.* D

¹³ Supra, p. 99, lin. 53 - p. 100, lin. 71. ¹⁴ Aristot., *Physica*, VI, c. 4, t. 19 (234b 10-12). ¹⁵ Averroes, *In Aristot. Physicam*, VIII, t. 20 (ed. Iuntina, IV, f. 161va).

¹⁶ Cf. Averroes, *In Aristot. Physicam*, VIII, t. 30 (f. 167rb): «Anima enim quae est motor in eis distinguitur a corpore quod est motum secundum definitionem, licet non distinguatur secundum esse, scilicet quod impossibile est animam esse sine corpore nisi aequivoce»; et Averroes, *In Aristot. De anima*, II, t. 5 (ed. F. S. Crawford, p. 135): «Idest, et quia iam declaratum est quod anima est perfectio corporis naturalis, et perfectio dicitur duobus modis, manifestum est quod perfectio qua est animatum et differt a corpore non animato est existens in eo sicut scientia in sciente».

ab extra, cum omnis nostra cognitio intellectiva dependet ab
 obiecto, sed ideo quia non est per exteriorem docentem. 95

Quarto est notandum pro causa per accidens quod est
 necessarium vel per se vel per accidens, per se potest esse
 dupliciter: vel ex condicione vel simpliciter. Primo modo
 potest concedi removens prohibens esse causam per se 100
 descensus; secundo modo non, quod secundum
 Commentatorem¹⁷, non est necessarium quod grave ibi
 impediatur.

Quinto notandum quod ex littera Philosophi¹⁸ potest
 argui contra praedicta. Primo sic: illud quod movetur a se 105
 ipso non movetur ab alio; sed secundum Philosophum
 proprium est animali quod moveat se. Similiter, primum
 movens mobile movetur a se, ut probat. Similiter ponit
 quandam distinctionem, quod quaedam moventur a se,
 quaedam ab alio; ex quibus omnibus patet quod aliquid 110
 movet se, quod intendit philosophus hic probare.

Secundo arguit contra illud quod dicit, caelum esse
 causam generationis perpetuae, quia aut loquitur de causa
 totali aut partiali. Non primum, quia tunc caelum posset
 generare hominem. Nec secundum, eadem ratione primum 115
 movens immobile esset causa - quod negat ibidem; et ratio
 est quia idem movens idem semper facit idem.

Ad primum istorum, respondet Commentator¹⁹ sic:
 quaedam moveri ab alio potest esse dupliciter: vel ab alio
 distincto numero vel ab alio distincto situ. Primo modo, 120
 omne quod movetur ab alio movetur. Secundo modo, non
 oportet: licet enim prima sphaera movetur ab alio distincto
 realiter, ut a primo motore, ille tamen non distinguitur situ ab
 illo, quia non habet situm. Unde pro diversis est notandum
 quod 'moveri a se' potest esse dupliciter. Primo, quia causa 125
 eius totalis, quamvis distinguatur realiter, non tamen
 distinguitur localiter, ut praedicitur. Et sic dicit Philosophus
 quod caelum tantum movetur. Alio modo, quia causa eius
 partialis non distinguitur situ, quamvis aliqua causa partialis
 distinguatur situ. Et sic dicit quod animal movetur a se; et 130

95 dependet] patet *add.* D 96 exteriorem] exteriora^{nem} D 97 pro] *corr. in*
mg. D

¹⁷ Averroes, *In Aristot. Physicam*, VIII, t. 23 (ed. Iuntina, IV, ff. 163ra-
 164ra). ¹⁸ Aristot., *Physica*, VIII, c. 2, t. 17 (252b 12-28).

¹⁹ Averroes, *In Aristot. Physicam*, VIII, t. 24 (ed. Iuntina, IV, f. 164rb-vb).

etiam dicitur communiter quod grave sic movet se; sed differunt, sicut vult Commentator²⁰, quia in animali ibi causa partialis, ut anima, facit per se unum, sed gravitas non facit per se unum cum lapide. Et per istam distinctionem potest
 135 responderi ad /D. fol. 60^v/ praecedentem orationem et ad multas auctoritates Philosophi quae videntur repugnare etc.

Ad tertium, dicendum quod hoc quod Philosophus concedit de primo mobili loquendo de causa partiali negat de primo motore simpliciter loquendo de causa totali; nec est
 140 inconveniens aequivocare. Et secundum hoc debet exponi propositio sequens, quia idem ut causa totalis. Unde non vult negare quin idem sine omni respectu rationis possit esse causa diversitatis, sicut patet de caelo et de aliis, sed vult quod idem manens idem, id est sine omni motu sui, non
 145 producit aliquid de novo si sit causa totalis; quod reputat necessarium de primo motore, sed tamen hoc est falsum nobis.

[CAP. 3. DE IMMOBILITATE ET UNICITATE PRIMI MOTORIS]¹

Tertio Philosophus² principaliter quoad litteram ostendit duas conclusiones de primo motore. Prima³ est quod primus
 5 motor est immobilis simpliciter quae probatur dupliciter: Primo sic: omne per accidens potest non esse — et forte haec propositio est accepta ab antiquis contra quos arguit, secundum Commentatorem⁴; sed si primum movens moveretur, hoc esset per accidens; igitur etc. Contra istud,
 10 Philosophus facit instantiam de aliis sphaeris motis quae moventur per accidens et tamen moventur perpetuae. Ad quam respondet quod moveri per accidens est dupliciter: vel quia necessario praesupponit aliud, sicut motores citra primum; et tale prout esse perpetuum. Vel quia se ipsum
 15 movet per accidens, et de tali intelligitur propositio.

133 anima] talia corr. in mg. (et add. 'q^ccum m^a') D

²⁰ Cf. Averroes, *In Aristot. Physicam*, VIII, t. 33 (ed. Iuntina, IV, 169va).

¹ CAP. 3. - ² Aristot., *Physica*, VIII, cc. 4-6, tt. 27-49 (254b 9 - 259a 20).

³ Aristot., *Physica*, VIII, cc. 5-6, tt. 34-49 (256a 4 - 259a 20).

⁴ Averroes, *In Aristot. Physicam*, VIII, t. 36 (ed. Iuntina, IV, f. 171ra).

Secunda ratio, secundum Commentatorem⁵, est talis: quando aliqua per se existentia faciunt unum compositum, si contingit reperiri unum illorum separatum ab alio composito et reliquum potest; et ponit exemplum Commentator de igne et aqua mixto. Sed contingit aliquid reperire quod est simul movens et motum et aliud motum tantum; igitur est dare tertium, quod est propositum. Et in hoc dixit Anaxagoram recte dixisse quia posuit tantum agentem. 20

Notandum est hic primo quod non vult Aristoteles instare contra maiorem de materia et forma, subiecto et accidente, quia illud solvit Commentator⁶ in arguendo. Patet enim quod illa non sunt per se existentia. 25

Secundo notandum quod illa auctoritas non valet ad probandum intellectum esse tantum activum, ex quo est tantum propositio Anaxagorae. Dicit tamen Commentator⁷ quod per intellectum Anaxagoras non intelligit Deum. 30

Secunda conclusio quam probat de primo motore est quod tantum est unus, quod probatur sic: frustra plura⁸ ponuntur etc.; sed ad unitatem primi motus sufficit ponere unitatem motoris; igitur etc. Item, si sint plura: vel illa movent simul, et hoc est superfluum; vel successive, et tunc non erit motus simpliciter unus, ut probatur alias⁹. 35

Ex ista conclusione est primo notandum quod, secundum Philosophum, licet motus cuiuslibet sphaerae sit unus et continuus, nullum tamen habet motum simpliciter unum; ex quo habet duplicem motorem, scilicet coniunctum et separatum, excepta octava cuius motor est simpliciter unus. Et si dicatur quod hoc est contra Commentatorem 12° *Metaphysicae*¹⁰, ubi dicit quod quaelibet sphaera, etiam prima, habet duplicem motorem, scilicet coniunctum et separatum, dicendum quod propositio debet intelligi de qualibet sphaera, excepta octava, quae licet fit prima simpliciter non tamen nobis, proxima. Et si quaeratur ubi est ille primus motor, respondet Philosophus, et Commentator¹¹, 40 45

⁵ Averroes, *In Aristot. Physicam*, VIII, t. 37 (ed. Iuntina, IV, f. 171rb-vb).

⁶ Averroes, ibidem. ⁷ Averroes, *In Aristot. Physicam*, VIII, t. 46 (ed. Iuntina, IV, f. 176ra-vb). ⁸ Cf. Aristot., *Physica*, VIII, c. 6, t. 48 (259a 8-15).

⁹ Cf. Aristot., *Metaph.*, XII, c. 8, t. 42 (1073a 14-32). ¹⁰ Cf. Averroes, *In Aristot. Metaph.*, XII, t. 41 (ed. Iuntina, VIII, f. 173rb-va).

¹¹ Cf. Aristot., *Physica*, VIII, c. 10, t. 84 (267b 6-11) et Averroes, ibidem (ed. Iuntina, IV, f. 196v).

50 quod omnes in hoc conveniunt quod Deus habitat in caelo,
non secundum locum sed secundum existentiam.

[CAP. 4. DE PRIMO MOTU]¹

Quarto Philosophus² quoad litteram ostendit duas
conclusiones de primo motu. Prima est quod motus localis
5 praecedat omnes alios motus connatura, tempore et
perfectione.

Ad cuius evidentiam est primo notandum quod ista
distinctio de priori non est penes primum modum
aequivocationis sed penes secundum modum, nam secundum
10 Commentatorem ista prioritas est eadem cum illa in
*Praedicamentis*³. Sed, ut patet, nihil proprie est prius alio nisi
tamquam distincta res praecedat aliam loco vel tempore; unde
alii duo modi hic positi sunt famosi. Ex quo patet quomodo
debet responderi ad talia argumenta: nihil est prius se ipso
15 vel eo quod est aeternum; sed homo est prior animali, partes
sunt priores toto, subiectum est primum sua passione,
similiter in caelo est posterior caelo, ut dicit et huiusmodi.
Debent enim concedi maiores et distingui minores, ut patet.
Et si dicatur contra hoc VII *Metaphysicae*⁴, substantia est
20 prior omni accidente etiam tempore; verum est de accidente
quod habet motum esse.

Secundo notandum quod Philosophus non vult istam
esse veram de virtute sermonis ‘motus localis praecedat
omnem generationem et alterationem’: tunc enim esset dare
25 tempus in quo non esset generatio, quod negat Philosophus.
Sed vult istam esse veram, scilicet omnem alium motum
praecedat motus localis sicut quaelibet singularis est vera, et
isto modo motum localem non praecedat alius motus. Haec
enim est falsa, ‘omnem motum localem praecedat generatio

15 homo] sed *add.* D

¹ CAP. 4. - ² Cf. Aristot., *Physica*, VIII, c. 7, tt. 57-59 (261a 18-28).

³ Cf. Averroes, *In Aristot., Physicam*, VIII, tt. 56 et 35 (ed. Iuntina, IV, ff. 181ra; 170rb-vb); videsis etiam Aristot., *Praedicamenta*, c. 12 (14a 26-35) et Ockham, *Expositio in librum Praedicament. Aristot.*, c. 18 (OPh II, 321-328). De modis prioritatis cf. etiam Ockham, *Scriptum in I Sent.*, dist. 9, q. 3 (OTh III, 298ss.). ⁴ Cf. Aristot., *Metaph.*, VII, c. 12, t. 43 (1038a 19-20).

vel alteratio', quia capit instantiam de motu /D fol. 61^r/ locali 30
caeli. Et ideo dicit Philosophus quod talis motus praecedat
alios motus connatura et tempore. Quod autem praecedat
alios motus perfectione probatur dupliciter. Primo sic: quod
est posterius generatione est prius perfectione; sed motus
localis est huiusmodi in animalibus, ut patet de motu 35
progressivo; igitur etc.

Notandum est hic quod haec conclusio non est
universaliter vera, nam frequenter imperfectius potest esse
posterius, et asinus homine, accidens subiecto, conclusio
principio et huiusmodi; sed quando aliquid perfectionis 40
posterius inest alicui, totum illud dicitur perfectius illo quam
sine illo, sicut ostendi potest per exempla praedicta. Et si
dicatur quod sic est de aliis motibus, stude⁵.

Secunda ratio ad illud est ista: ille motus est perfectior
secundum quem non mutatur, sic mobilis quo secundum 45
Commentatorem⁶ in omnibus aliis est via ad corruptionem.
Sed secundum alios motus a motu locali mutatur substantia
mobilis, ex quo recipit rem distinctam sicut manifestum, est
de alteratione proprie dicta; igitur etc.

Notandum est hic primo quod ex isto posset probari 50
quod in omni augmentatione recipitur res distincta. Sed
dicendum quod licet hoc sit verum de ista quae est per
adventum, non tamen de ista de qua dictum est alias⁷: quod
potest esse per solum motum localem, sicut hic exponendo
dicit Philosophus in littera expresse. 55

Secunda conclusio⁸ de primo motu est quod solus ille
motus est continuus et perpetuus instans, id est circularis,
quia nullus motus qui est ex oppositis in opposita potest esse
continuus, cum in talibus cadit quies media nisi impediatur;
quod accipitur propter instantiam quae fit communiter de 60
faba. Sed omnis alius motus a circulari, si sit perpetuus, est
sicut ponit exempla; igitur etc.

Et est advertendum quod hic non accipitur contrarietas
pro rebus contrariis, sed pro praedicabilibus illis quae non

⁵ Cf. Ockham, *Scriptum in I Sent.*, d. 2, q. 3 (OTh II, pp. 163-167).

⁶ Averroes, *In Aristot. Physicam*, VIII, t. 59 (ed. Iuntina, IV, f. 182ra).

⁷ Cf. Ockham, *Expositio in librum Praedicament. Aristot.*, c. 20, §1 (OPh II, p. 333, lin. 29-45). ⁸ Aristot., *Physica*, VIII, c. 8, tt. 64-72 (262b 8 - 264b 9).

65 possunt eodem motu continuo successive verificari de eodem.

Circa istam litteram dubitatur⁹ primo utrum in motu reflexo cadat quies media. Et videtur quod non, quia Philosophus¹⁰ in principio huius dicit quod ille est debilis
70 distractionis qui negat sensum; sed sensus indicat lapidem motum reflexe semper moveri; igitur etc.

Hic respondet Commentator¹¹ quod licet ibi cadat quies media, non sic quod sit manifesta sensui; igitur hoc manifestum rationi, scilicet quod ibi sunt duo motus. Unde
75 habet Commentator¹² principio: quod non sunt media ponenda plura nisi quando sensus vel ratio dicit oppositum.

Ad Aristotelem¹³ dicendum quod ista propositio debet intelligi de potentia bene disposita et de subiecto debite approximato et proprio, id est, de quo habet proprie iudicare.
80 Unde quamvis ad visum petineat iudicare an mobile sit album vel nigrum vel huiusmodi, non tamen habet iudicare an moveatur continue. Et ideo potest decipi; sicut accidit in proposito.

Secundo dubitatur a Philosopho¹⁴ utrum inter
85 generationem et corruptionem aut inter alias contrarias cadat quies media. Et videtur quod non: ex quo omnis quies est in tempore, oportet dare materiam per tempus esse sub omni forma et subiectum per tempus esse sine altero contrariorum immediatorum.

Ad illud, concedit Philosophus quod ibi non est quies proprie dicta, sed sufficit sibi quod saltem ista tempora non sint sibi continua. Et illud probat sic: licet inter duo instantia aequalia sicut posuerunt antiqui¹⁵ semper cadat tempus medium, tamen inter duo tempora quae non sunt ulterius
95 divisibilia non oportet cadere tempus medium sed suple sint contigua. Sed quando aer fit ex aliquo aut album fit nigrum

75 Commentator] conceptu D 92 continua] continuata corr. D

⁹ Cf. Aristot., *Physica*, VIII, c. 8, t. 65 (262a 12 - b 8); et Averroes, *In Aristot. Physicam*, VIII, t. 65 (ed. Iuntina, IV, f. 185ra-va). ¹⁰ Cf. Aristot., *Physica*, I, c. 1, t. 5 (184b 11-14).

¹¹ Averroes, *In Aristot. Physicam*, VIII, t. 65 (ed. Iuntina, IV, f. 185r). ¹² Ibidem. ¹³ Cf. Aristot. *De anima*, II, c. 6, t. 63 (418a 11-15) et Themistius, *In Aristot. De Anima*, III, c. 6 (ed. G. Verbeke, Louvain-Paris 1957, p. 132). Videsis etiam Ockham, *In III Sent.*, q. 2 (OTh VI, p. 57). ¹⁴ Cf. Aristot., *Physica*, VIII, c. 8, tt. 67-68 (263a 4 - b 9). ¹⁵ Scilicet Zeno.

est dare duo talia tempora; igitur etc. Ex isto patet quod si ponantur in aliquo continuo talia indivisibilia qualia posuerunt antiqui, et ponunt communiter moderni¹⁶, sequentes inconvenientia praedicta quae tamen sequuntur ad opinionem suam, sicut ipse dicit, in ponendo indivisibile nihil aliud esse nisi rem ulterius non partibilem et partensam. Nec oportet dicere inter ipsum et aliud consimile cadere tempus medium, sed possunt /D fol. 61^v/ se ipsis contiguari. Et sic dicendum modo de punctis in linea et huiusmodi; et secundum hoc debet Philosophus exponi quando dicit instans esse signum posterioris passionis, id est, de forma noviter acquisita, ut de albedine verum est aliquando dicere quod non est et prius nunc fuit, et sic de aliis; quae propositio non est vera de forma corrupta.

Sed advertendum quod non ideo dicitur tempus non continuari quia habet partes non facientes per se unum, sed quia coexistit aliquibus rebus non facientibus per se unum, et huiusmodi.

[CAP. 5. PRIMUS MOTOR CARET OMNI MAGNITUDINE MOLIS]¹

Quinto et ultimo Philosophus² quoad litteram ostendit quod primus caret omni magnitudine motus. Et quia manifestum est ex tertio³ huius quod non habet magnitudinem infinitam, cum nulla potest esse talis, ideo probat quod nullam habet magnitudinem finitam sic: virtus infinita non potest esse in magnitudine infinita; sed primum movens est infinitae virtutis; igitur etc. Maiorem probat, quia si sic, posset moveri in tempore nisi detur quod virtus finita et infinita sint aequales. Minorem probat, quia tria requiruntur ad motum, scilicet movens, et mobile et tempus, et necessario consequuntur se quoad infinitatem; sed, ut praedicatur⁴, tempus est infinitum; igitur etc.

102 partensam] sic in D: tēsā 109 est] Philosophus *add. sed del.* D

¹⁶ Cf. supra, p. 65, nota 8.

¹ CAP. 5. - ² Aristot., *Physica*, VIII, c. 10, tt. 78-86 (266a 10 - 267 b 26).

³ Supra, p. 40, lin. 3 - p. 42, lin. 57 et Aristot., *Physica*, III, cc. 4-5, tt. 34-35 (204a 1 - 206a 8). ⁴ Supra, p. 40, lin. 5 et p. 41, lin. 17-20.

15 Notandum est hic primo quod Commentator⁵ circa
 istam rationem movet duas dubitationes difficiles. Prima est:
 utrum aliquod corpus sit infinitae virtutis, ubi recitat
 opinionem antiquorum et specialiter Avicennae⁶ qui dicunt
 corpora caelestia esse finita et incorruptibilia in se sed sunt
 20 corruptibilia ab aliis. Sed contra hoc arguit Philosophus II
*Celi et Mundi*⁷, et etiam Commentator commento 79⁸, quod
 nihil est proprie corruptibile nisi compositum ex materia et
 forma, nec e converso, ut dicit. Sed caelum non habet
 materiam nec formam ullo modo; igitur etc. Et respondet
 25 aliter, quod aliquid est infinitum potest esse dupliciter: aut
 quia actio illius numquam cessat, et sic corpora caelestia sunt
 infinita, aut quia est tantae virtutis quod non potest esse
 maioris, et sic impossibile est esse infinitum, sicut dicit hic
 Philosophus.

30 Et ex ista conclusione sequitur primo quod tempus aut
 magnitudo non dicitur infinitum quia est extensa in infinitum
 aut quia habet partes infinitas, quia sic nullum continuum
 esset infinitum, sed ideo dicitur infinitum quia infinities
 transit idem in eodem motu continuo.

35 Aliud etiam ostendit quod tempus et motus non
 consequuntur se sic quod pars parti aut totum toti, ex quo
 alterum caret omni parte; sed sic consequuntur se quod si
 tempus esset perpetuum, primum movens movebit perpetue.

Secunda dubitatio Commentatoris⁹ est ista: quare magis
 40 potest esse motus in tempore si ista virtus sit extra
 magnitudinem quam si sit in magnitudine? Et respondet quod
 si alia virtus sit extra magnitudinem non est proprie finita nec
 infinita; sed si sit in magnitudine erit quantitas infinita quia
 finitum et infinitum quantitati congruunt, et per consequens
 45 dividitur in partes ad divisionem mobilis, quod non sequitur
 de posito. Sed contra hoc est argumentum in capitulo 'De
 vacuo'¹⁰, ubi dicitur quod tota sola distantia terminorum
 sufficit ad hoc quod motus sit successivus; igitur quamvis

19 finita] infinita corr. D 35 quod] corr. supra lin. D

⁵ Averroes, *In Aristot. Physicam*, VIII, tt. 79-80 (ed. Iuntina IV, ff. 193va-195ra). ⁶ Ex. gr. opinionem Alexandri quam sequitur Avicenna; Cf. Averroes, ibidem.

⁷ Aristot., *De caelo*, II, c. 12, t. 71 (293a 9-11).

⁸ Averroes, *In Aristot. Physicam*, VIII, t. 79 (ed. Iuntina, IV, ff. 193va-194rb). ⁹ Averroes, ibidem, t. 78 (ed. Iuntina, IV, ff. 192vb-193rb).

¹⁰ Supra, p. 61, lin. 28 - p. 62, lin. 34.

motor in corpore esset infinitus adhuc posset moveri in tempore. 50

Sed tamen contra ista potest argui dupliciter: primo, quia ista repugnat maiori ubi dicitur quod primus motor est infinitus; igitur etc.

Similiter alia dubitatio est de hoc quod dicit Commentator¹¹: quod sola quantitas suscipit magis et minus¹², nec valet dicere quod ista non repugnat quia aliqua qualitas est quantitas, quia si sic esset, eadem ratio concederet de uno et de alio. 55

Ad primum dicendum est per distinctionem positam in capitulo de infinito supra in tertio¹³. Unde non vult Philosophus quod primus motor sit infinitus proprie sed sicut punctus, vel huiusmodi. 60

Ad secundum dicendum est sicut prius. Ad aliud¹⁴ dico quod dicit hic de qualitate et non de quantitate, nisi de quantitate quae est qualitas, et de aliqua specie qualitatis, ut de albedine ut sumpta potest ‘suscipere magis et minus’, quod non est verum de aliqua specie quantitatis, ut patet inductive. 65

Et sic patent sententie *Octavi libri phisicorum* secundum venerabilem inceptorem fratrem Willelmum de Hockam minorem. 70

¹¹ Cf. Averroes, *In Aristot. Physicam*, VIII, t. 80 (ed. Iuntina, IV, ff. 194vb-195ra).

¹² Cf. Aristot., *Praedicamenta*, c. 8 (10b 26 - 11a 15); cf. Ockham, *Expositio in librum Praedicament. Aristot.*, c. 15, §2 (OPh II, p. 290ss.).

¹³ Supra, p. 40, lin. 14-16.

¹⁴ Supra, lin. 56-58.